

Tekenen? Tekenen!

Een onderzoek naar probleemgebieden van seksueel misbruikte kinderen in kindertekeningen met behulp van de RSiGE.

Januari 2012

Jessica van Vugt

klas: V4DMA
studentnummer: 1533358

Consulent: Jaap Driest
Beoordelaar: Kees Buurman

Titelblad toelichting

Tekenen? Tekenen!

Een onderzoek naar probleemgebieden van seksueel misbruikte kinderen in tekeningen met behulp van de RSiGE.

Het vraagteken staat er uiteraard niet zomaar. Binnen dit onderzoek wordt er geprobeerd een antwoord te geven op de vraag of er tekenen zijn in kindertekeningen van seksueel misbruikte kinderen en hoe deze te interpreteren zijn om seksueel misbruik te identificeren.

In dit opzicht heeft Tekenen een dubbele betekenis die zowel refereert aan de tekeningen als aan "tekenen" in de tekeningen.

Tekenen is voor kinderen een vorm van verkennen en ontwikkelen en een manier om gevoelens te uiten, bewust of onbewust. Tekeningen worden dan ook vaak gebruikt als instrument dat signalen kan bevatten wat inherent refereert aan het uitroepteken in het tweede (woord) "Tekenen".

Daddy's Doll

The frigerator is full of beer,
And the couch is full of crumbs.
I go to bed and in my head,
I just know he's going to come.

For my dear old Dad, has made me sad,
By playing house with me,
And you can bet, I can't forget,
All the things he's done to me.

For he's robbed me of my purity,
And he's stripped me of my pride,
He took from me my virginity,
And he ruined me inside.

It makes no sense my innocence,
Was forced to take a tragic fall.
I don't know why but I know that I,
Have become my Daddy's Doll.

I'm so confused for I've been abused,
And I don't think he will stop.
It sounds absurd but If I say a word,
I know I'll get a pop.

And I'll have to lie about my eye,
When it is black and blue.
I slipped and fell, I hurt like hell,
But what am I to do?

It will do more harm if I tell my Mom,
Because she'll think it's a lie.
And for a fact, she'll tell me that,
"Daddy's not that type of guy".

And because I'm young, I bite my tongue,
And my tears begin to fall.
I wonder why I have to cry,
And be my Daddy' Doll.

Inhoud

Inleiding	1
CHAPTER 1 Literatuur oriëntatie en reflectie	2
1.1 SEKSUEEL MISBRUIK	2
1.1.1 Definitie van het begrip seksueel misbruik.	2
1.1.2 De ontwikkeling van het serieus nemen van slachtoffers van seksueel misbruik	3
1.1.3 Taboe op seksueel misbruik	3
1.1.4 Sprankje hoop	4
1.1.5 Cijfers seksueel misbruik	4
1.2 HET SLACHTOFFER	5
1.2.1 Het zwijgen over seksueel misbruik door het slachtoffer	5
1.2.2 Onderzoek met betrekking tot gevolgen van seksueel misbruik bij westerse kinderen	6
1.3 AFRIKA	8
1.3.1 Gegevens over gevolgen van seksueel misbruik bij Afrikaanse kinderen	8
1.4 BEELDELEMENTEN VAN SEKSUEEL MISBRUIK	9
1.4.1 Uitkomsten en tekenverschijnselen van Westerse kinderen en Afrikaanse kinderen	11
1.5 DIAGNOSTISCHE INSTRUMENTEN IN BEELDENDE THERAPIE	12
1.5.1 Rutten Saris index Grafische Elementen (RSiGE)	12
CHAPTER 2 Opzet	14
2.1 PROBLEEMSTELLING	14
2.2 ONDERZOEKSVRAGEN	15
2.2.1 Hoofdvraag:	15
2.2.2 Deelvragen:	15
2.3 DOELGROEPOMSCHRIJVING	15
CHAPTER 3 Onderzoeksdesign	16
3.1 ONDERZOEKSMETHODE	16
3.1.1 Ethische aspecten	16
3.1.2 Doel	16
3.2 WERKWIJZE	16
3.2.1 Interviews	16
3.2.2 RSiGE diagnostische instrument	16
3.2.3 EBL Kader	17
3.3 MATERIAAL VERZAMELING	20
3.4 BETROUWBAARHEID	20
3.5 VERWERKING VAN GEVONDEN GEGEVENS	20
CHAPTER 4 De uitvoering van het onderzoek	21
4.1 INTERVIEWS	21
4.2 VERZAMELEN VAN TEKENINGEN	21
4.3 TOEPASSING VAN DE RSiGE	21
4.3.1 Denotatie formulier	21
4.3.2 Persoonlijk profiel	24

CHAPTER 5 Resultaten	28
5.1 SAMENVATTING VAN DE ONDERZOEKGEGEVENS	28
5.1.1 Interview	28
5.1.2 Vergelijkingsanalyse RSiGE: overeenkomsten en verschillen tussen Kind A en B en C	31
5.2. REFLECTIE	32
CHAPTER 6 Conclusie	33
6.1 BEANTWOORDING ONDERZOEKSVRAGEN	33
6.1.1 Beantwoording deelvragen	33
6.1.2 Reflectie over verbanden en verschillen na toepassing RSiGE	33
6.1.3 Beantwoording hoofdvraag	34
6.2 RELEVANTIE VOOR HET BEROEP	34
6.3 GEBRUIK VAN DE CONCLUSIES IN DE PRAKTIJK	36
6.4 SUMMARY	37
CHAPTER 7 Aanbevelingen	38
7.1 VOORZICHTIGHEID BIJ DE INTERPRETATIE VAN GEGEVENS	38
7.2 AANBEVELINGEN VOOR DE PRAKTIJK	39
7.3 VERVOLGONDERZOEK	39
7.4 PRODUCT ONTWIKKELING	39
Dankwoord	40
Bijlage 1: Urenverantwoording	43
Bijlage 2: Verklaring betreffende de betrouwbaarheid van gebruik materiaal	44
Bijlage 3: RS-Matrix	45
Bijlage 4: Uitwerking RSiGE formulieren	46
Bijlage 5: Samenvatting interviews	78

Inleiding

*Een tekening is een communicatiemiddel en het is algemeen aanvaard dat een tekening in relatie staat tot psychische groei. Een kind vertelt **iets** in zijn tekening. De beeldende taal heeft geen woorden. Wij kunnen er woorden aan geven.*

Wereldwijd is een grote groep kinderen slachtoffer van seksueel misbruik, onafhankelijk van afkomst, cultuur of levensomstandigheden.

Volgens de Wereld Gezondheidsorganisatie (World Report Violence and Health) ervaart één op de vier vrouwen seksueel geweld gedurende haar leven en wordt één derde van alle meisjes gedwongen tot haar allereerste seksuele contact. Seksueel misbruik is dan ook een wereldwijde ziekte. De meeste slachtoffers van seksueel misbruik zijn meisjes, maar ook jongens worden seksueel misbruikt. Seksueel misbruik komt voor in alle leeftijden, ook baby's en kleuters worden wereldwijd slachtoffer.

Tijdens mijn minor in Zuid-Afrika kwam ik voor het eerst grootschalig in aanraking met slachtoffers van seksueel misbruik. Ik werd geconfronteerd met penetratie bij baby's, tot zwangerschappen bij tieners na groepsverkrachtingen. De hulpverlening in Zuid-Afrika is nog niet goed georganiseerd en de gevolgen van seksueel misbruik nemen een grootschalige vorm aan. Ik kwam in aanraking met deze gigantische impact van seksueel misbruik op het leven van een slachtoffer en begon mij het lot van deze slachtoffers aan te trekken. Ik raakte geïnteresseerd in deze doelgroep en probeerde het taboe te doorbreken. Ik ontdekte dat een luisterend oor voor deze meiden erg belangrijk was en dat ze iemand nodig hadden waarbij ze hun angst, pijn en verdriet kwijt konden.

Ook bij de jongere kinderen waarmee ik werkte zaten vele slachtoffertjes van seksueel misbruik. Door de organisatie waarin ik werkzaam was moest de informatie over het seksueel misbruik uit het kind verkregen worden en dienen als bewijs in de rechtbank. Hiervoor werd een teddybeer gebruikt, waarop de kinderen hun verhaal konden vormgeven. Binnen deze organisatie kreeg ik de kans om ook mijn eigen beeldende expertise in te zetten en zo bij te dragen aan het in kaart brengen van seksueel misbruik. Ik ontdekte dat kinderen in hun tekeningen soms specifieke elementen van seksueel misbruik vormgaven. Zo kwam het thema naakt en geweld herhaaldelijk naar voren. Van sommige kinderen was het niet duidelijk of er geschiedenis was van seksueel misbruik en ik raakte geïntrigeerd door de combinatie van seksueel misbruik en de elementen in tekeningen van seksueel misbruikte kinderen.

Terug in Nederland ben ik mij gaan verdiepen in de literatuur met betrekking tot dit onderwerp en merkte op dat er weinig effectieve onderzoeken zijn gedaan.

Dit was de aanleiding om mijzelf verder te verdiepen in deze doelgroep. En te kijken of er met behulp van een erkende methode een onderzoek kan worden verricht naar het vormgeven van seksueel misbruikte kinderen in kindertekeningen, welke een bijdrage kan leveren aan de beroepsgroep.

Binnen dit onderzoek, *Tekenen? Tekenen!*, heb ik een uitvoerige literatuurstudie gedaan. Omdat problematiek betreffende seksueel misbruik wijdverspreid is, vind ik het noodzakelijk om bestaand onderzoek te benutten. Daarnaast heb ik gebruik gemaakt van de kennis uit diverse vakgebieden. Ook heb ik verschillende beeldend therapeut persoonlijk gesproken.

Onderzoeksmethode

Vanuit mijn beeldende achtergrond, ben ik op zoek gegaan naar manieren, om tekeningen van kindslachtoffers van seksueel misbruik, te kunnen analyseren.

Er is samenwerking tot stand gekomen met Dr. Marijke Rutten Saris. De door haar ontwikkelde RSiGE is het diagnostisch instrument van mijn onderzoek. In het onderzoek staan de vaktwoordwoorden geschreven met een hoofdletter, zodat ze gemakkelijk te vinden zijn voor onderzoek met behulp van de pc.

Literatuur oriëntatie en reflectie

1.1 SEKSUEEL MISBRUIK

1.1.1 Definitie van het begrip seksueel misbruik.

Wat wordt er verstaan onder seksueel misbruik? Waar ligt de grens tussen gemiddeld en ontoelaatbaar gedrag, en tussen aanranding en experimenteren? Dat is nogal een omstreden vraag. Soms zijn de gepleegde feiten duidelijk: penetratie, geweld, dwang, aanranding. Maar vaak is het niet zo duidelijk. Over het algemeen kan er een indeling worden gemaakt met de volgende overeenkomsten: (G. Walraven, 2006. p. 36) *Openbare zedenschennis of schennis van de eerbaarheid (vooral exhibitionisme, aanzetten tot ontucht, aanranding van de eerbaarheid of aanranding van de seksuele integriteit. Verkrachting, aanmaak verspreiding gebruik en of bezit van kinderporno, belaging of stalking, organisatie van (kinder)prostitutie* Binnen dit onderzoek wordt dan ook vanaf nu gesproken over seksueel misbruik. Dit omvat alle handelingen van seksueel (gewelddadig) gedrag zoals hierboven beschreven.

Er bestaan vele definities van seksueel misbruik. Hieronder staan er drie weergegeven:

De Nederlandse onderzoekster, Nel Draijer (1988, p. 1296) gaf een definitie van seksueel misbruik: *“seksueel misbruik is alle vormen van seksueel contact met minderjarigen (van het aanraken of doen aanraken van borsten en genitaliën en het kussen met seksuele bedoelingen tot en met geslachtsgemeenschap- vaginaal of rectaal) die tegen de wens gebeuren, of met toestemming plaatshebben, omdat het slachtoffer als gevolg van lichamelijk of rationeel overwicht, geweld, emotionele druk of van dwang en geweld niet het gevoel heeft (gehad) de seksuele contacten te kunnen weigeren.”*

Een meer recente definitie volgens Bruisma (1996, p. 19) is seksueel misbruik: *“de verseksualisering¹ van een afhankelijkheidsrelatie, waardoor de dader seks kan afdwingen van het slachtoffer. Die afhankelijkheidsrelatie kan uit verschillende oorzaken voortvloeien. Zo kan de dader overwicht hebben doordat hij meer afweet van seks dan het slachtoffer, of doordat hij dwang kan uitoefenen op het slachtoffer of geweld kan gebruiken (of daarmee kan dreigen).”*

Adriaenssens et al. (1998, p. 70) formuleren een ruime definitie die verschillende vormen van geweld op kinderen dekt:

“kindermishandeling en –verwaarlozing is iedere situatie waarin het kind het slachtoffer is van geweld van fysieke, psychische of seksuele aard en dit passief of actief.”

Kindermisbruik werd tot de jaren tachtig voornamelijk beschreven vanuit een globale visie op kindermishandeling. Zeer zelden werd seksueel misbruik afzonderlijk beschreven als een specifieke vorm van kindermishandeling. (Koers. 1981; Clara en Adriaenssens, 1990). De laatste jaren is hier meer aandacht voor gekomen en heeft hierin een verandering plaatsgevonden. Dit omdat een opzichzelfstaande definitie van seksueel misbruik bij minderjarige noodzakelijk werd geacht. De belangrijkste reden hiervoor word genoemd door, *Stefan Bogaerts (2003)*: hij schrijft dat seksueel misbruik eigen specifieke kenmerken heeft, die bij lichamelijk of emotioneel geweld niet of minder uitgesproken worden teruggevonden,

Als we de definities hierboven nader bekijken dan kan er worden geconcludeerd dat er in de laatste definitie verwijzing naar seksueel geweld aanwezig is. Aan de andere kant blijft deze definitie vrij algemeen. Wat wordt er onder (seksueel) geweld verstaan? In de definitie van *Adriaenssens et al (1998)* staat geen omschrijving van bepaalde handelingen die het begrip ‘geweld’ verduidelijken.

¹ Seksualiseren: seksueel maken

De uiteenlopende definities in wetenschappelijk onderzoek geven meteen al aan dat seksueel misbruik van kinderen een complex probleem is. De emotionele lading van het onderwerp is wellicht een van de redenen waarom het moeilijk is om morele en sociale normen, juridische en gedragsmatige aspecten van elkaar gescheiden te houden. Het gebrek aan overeenstemming in definities leidt ertoe dat, er in onderzoek grote verschillen bestaan, in wat er als seksueel misbruik moet worden bestempeld.

1.1.2 De ontwikkeling van het serieus nemen van slachtoffers van seksueel misbruik

Pas sinds de opkomst van de vrouwenbewegingen in de jaren zestig/zeventig is het zwijgen over seksueel misbruik enigszins doorbroken (J. Lijnse, 2008, p.15). Al die jaren ervoor leek dit verschijnsel niet te bestaan en wie het zwijgen durfde te doorbreken, werd niet geloofd. Slechts geleidelijk aan begon het door te dringen dat seksueel misbruik werkelijk op zeer grote schaal voorkwam.

Klachten van vrouwen werden gemakkelijk afgedaan als 'gezeur' en 'vaag', en met medicijnen onderdrukt. Verhalen over mishandeling, verkrachting of incest werden niet serieus genomen; hulpverleners veronderstelden al snel dat de vrouw het zelf wel uitgelokt zou hebben, dat ze overdreef, dat dit er nu eenmaal bij hoorde of dat ze fantaseerden. Adviezen waren vaak gebaseerd op niet wetenschappelijk gefundeerde, stereotiepe ideeën over vrouwelijkheid, schoonheid, het huwelijk, mannengedrag, seksualiteit, moederschap en de natuurlijke bestemming van "de vrouw" in het gezin en de huishouding. Studies over kindermisbruik bestonden niet tot 1920. De eerste feitelijke cijfers over kinderen, zijn van 1948 uit Amerika.

Het feminisme van de tweede golf had fundamentele kritiek op de beeldvorming over en behandeling van, vrouwen in de toen gangbare hulpverlening. Het leidde ook tot groter bewustzijn van seksueel misbruik bij kinderen.

Seksueel misbruik werd geleidelijk publiekelijk gemaakt. Oprah Winfrey was in haar show één van de eerste die veelvuldig, slachtoffers van seksueel misbruik, hun verhaal liet doen op tv. Tijdens haar allerlaatste show (24-11-11) gaf ze aan, dat ze nog meer aandacht had willen besteden aan verhalen van seksueel misbruikte slachtoffers, gedurende haar 25 jarige show. Hiermee kaart ze aan dat het publiekelijk maken van verhalen van slachtoffers van seksueel misbruik erg belangrijk is. Vrouwenboekhandelaren leverden daar een grote bijdrage aan. Judith Lewis Herman, was de eerste ooit die schreef over incest in een boek: *Father-Daughter Incest*, welke zij in 1982 publiceerde. Zij ontdekte tijdens haar onderzoek dat een groot aantal vrouwen waarmee ze in contact was gekomen slachtoffer was van seksueel misbruik door hun vader. In Nederland was het Nel Draijer (1990) die in haar groots opgezette onderzoek aantoonde dat seksuele traumatisering in de jeugd en seksueel misbruik binnen het gezin een veel voorkomend verschijnsel is, wat leidt tot ernstige gevolgen op lange termijn. De resultaten van het onderzoek brachten een schok teweeg. Een op de zes à zeven geïnterviewde vrouwen maakte melding van een of meer ervaringen van seksueel misbruik door verwanten. Vanaf die tijd werd er op het vlak van behandeling gepleit voor traumaverwerking voor lotgenootgroepen en ontstonden er verschillende zorgprogramma's. Binnen deze zorgprogramma's lag de focus op het vertellen van de traumatische ervaringen.

Nog steeds staat onderzoek naar deze doelgroep in de beginfase en moet er nog veel studie worden verricht. Het is te hopen dat in tegenstelling tot het verleden de herontdekking van seksueel misbruik bij kinderen, waarvan de erkenning in de jaren 70 begon, niet nog een keer wordt achtervolgd door collectieve amnesie. Judith Herman benadrukt continue (1982) dat, systematische studies naar psychologische trauma's, afhankelijk zijn van de support van een politieke beweging.

Anne Hastings (2002, p15) beschrijft deze veranderingen van houding ten opzichte van seksueel misbruik bij kinderen als: *"the beginning of one of history's largest social revolutions."*

1.1.3 Taboe op seksueel misbruik.

Maar ook vandaag de dag rust er nog een groot taboe op erkenning van seksueel misbruik. Het onderwerp wordt door de maatschappij ontweken en niet begrepen. Mensen vinden het moeilijk om erover te praten of ermee geconfronteerd te worden. Men vindt het makkelijker om te horen dat iemand autistisch is dan, dat iemand seksueel misbruikt is. De muur die door het slachtoffer zelf, plus door de directe omgeving wordt opgebouwd, zorgt ervoor dat de overheid en hulpverlening veel te gemakkelijk buiten spel kunnen blijven.

Wanneer een slachtoffer van seksueel misbruik hierover aan zijn of haar omgeving vertelt, worden zij te vaak meteen alleen nog maar als slachtoffer gezien. Al hun andere persoonlijkheidsaspecten en vaardigheden lijken niet meer mee te tellen. Daardoor ontstaat een wederkerig isolement. Daarmee wordt het taboe vaak volledig onbewust en ook ongewild door alle betrokkenen in stand gehouden. (Rutten-Saris, M. mondelinge mededeling). Als gevolg hiervan moeten veel - ook heel jonge - slachtoffers alleen en in eenzaamheid met de fysieke en psychische gevolgen van seksueel misbruik omgaan. In de media zeggen slachtoffers veelvuldig dat ze opnieuw geconfronteerd worden met het taboe ("hier mag ik niet over praten"), juist datgene wat ze al zolang bedreigd heeft, probeert hen opnieuw de nek om te draaien.

Dit taboe is niet hetzelfde als andere taboes. Er heerst geen taboe op seksueel misbruik, dan zou het er niet zijn. Er heerst een taboe op het *praten over* seksueel geweld. Ze hebben het gevoel dat ze zich moeten verdedigen, voor zichzelf op moeten komen, terwijl zij toch het slachtoffer waren? Laten we het voor de duidelijkheid het **praattaboe op seksueel misbruik** noemen.

Op internet zijn veel verhalen van slachtoffers terug te vinden. Zij willen het taboe doorbreken. Ze schrijven onder andere over hoe ze merken dat mensen het moeilijk vinden, als ze ongevraagd informatie krijgen over hun seksueel misbruik. In het boek: *Ik heb nog dochters, hoor*, van Maya Ramón (2009), staat dit duidelijk beschreven. Ook wordt herhaaldelijk geschreven dat mensen anders tegen een slachtoffer aankijken als ze eenmaal de informatie over het seksueel misbruik weten. Ongeloof of bagatelliseren zijn veelgenoemde verschijnselen. Ook uit deze bron blijkt dat het slachtoffer het onderwerp vaak niet bespreekbaar kan maken en daardoor in de visuele cirkel van zwijgen, totaal eenzaam en verlaten blijft.

De kans dat seks met kinderen ooit uit de taboesfeer gehaald zal worden is volgens Van Ree (2001) veelal onwaarschijnlijk. Taboes bevatten namelijk een dubbel probleem. Enerzijds kan de overtreding van een taboe schade veroorzaken, anderzijds kan de eerbiediging van een taboe de menselijke vrijheid beperken en daardoor nog meer beschadiging met zich meebrengen.

1.1.4 Sprankje hoop

De Vereniging tegen Seksuele Kindermishandeling (VSK) is een landelijke vereniging voor mensen die in hun jeugd te maken hebben gehad met seksueel misbruik binnen gezin, familie en andere vertrouwensrelaties. De VSK vrouwen treden in media en hulpverleningsland op en vragen met hun verhaal publieke aandacht voor seksueel misbruik. Dit combineren ze met acties om het taboe te doorbreken.

1.1.5 Cijfers seksueel misbruik

Grootschalige zedenzaken zijn aan de orde van de dag. Maar ook op kleine schaal is seksueel misbruik een groot en actueel probleem. Over de hele wereld komt seksueel misbruik voor. Op dit moment telt Zuid-Afrika het hoogste percentage van seksueel misbruik. Dit zou volgens een studie naar seksueel misbruik in scholen (Human Right Watch, 2001) ontstaan zijn na de apartheid en samengaan met de huidige rituelen die nog heersen in het land. Toch hebben deze rituelen weinig invloed op het gehele percentage. Seksueel misbruik komt voor in alle lagen van de bevolking; binnen alle culturen, etniciteit, leeftijden en levensomstandigheden. Bekend is vooral: misbruik gepleegd door mannelijke familieleden of bekenden, maar ook door onbekenden en vrouwen komt voor, daar is nog bijna geen onderzoek naar gedaan. Seksueel misbruik van meisjes wordt vaker bekend dan seksueel misbruik van jongens. In het boek, psychologie van het recht, door P.J. van Koppen (2002), wordt er een gemiddelde berekend van een groot aantal onderzoeken. Voor jongens varieert dat tussen de 3% en de 37% met een gemiddelde van 17 % voor meisjes bedraagt het gemiddelde 28 %. Dit is een groot percentage. Grondig onderzoek dat rekening houdt met alle methodologische valkuilen ontbreekt nog.

Ook in Nederland zelf is het aantal zedenmisdrijven moeilijk te bepalen. Alleen op indirecte wijze kan er een beeld van de omvang van seksueel misbruik worden geschetst. Zoals uit de periodieke slachtoffers studies van het centraal bureau voor de statistiek (CBS) en uit de aangiften bij de politie. Het verschil tussen het werkelijke aantal delicten en het aantal aangegeven, wordt zichtbaar wanneer slachtofferenquêtes worden vergeleken met officiële politiegegevens. (L. Gijs, W. Gianotten, I. Vanwesenbeeck, 2009, p.438). Van de vrouwen tussen de 12 en de 80 jaar geeft ongeveer 2% aan, het afgelopen jaar te zijn geconfronteerd met één of meer ongewenste seksuele contacten. Bij ongeveer 10% daarvan ging het om een poging tot verkrachting en in 3% is dit ook gebeurd. In de politie statistieken wordt er weinig van teruggezien.

Geschat wordt dat 15% van alle Nederlandse vrouwen voor hun zestiende een negatieve seksuele ervaring heeft meegemaakt. In iets meer dan 50% van deze gevallen gaat het om ernstig misbruik, de daders waren voornamelijk familieleden. (Ministerie Jeugd en Gezin, april 2008) Daarnaast is 24 procent van de vrouwen in hun jeugd geconfronteerd met (meestal eenmalig) seksueel misbruik door iemand die niet tot de familiekring behoorde. Als we de gebeurtenissen binnen en buiten de kring van verwanten combineren, blijkt dat bijna 40% van de vrouwen vóór het zestiende jaar een of meer ervaringen met seksueel misbruik heeft gehad. Naar seksueel misbruik van jongens is in ons land nog geen landelijk onderzoek verricht.

Over de periode 1985-2002 is de registratie van deze delinquentie met meer dan 40% toegenomen. Het is waarschijnlijk dat deze stijging deels toe te schrijven is aan een toegenomen aangiftebereidheid en niet per definitie een reflectie is van ware toename. Deze aangiftebereidheid is groter wanneer het gaat om een onbekende dader, of als er meerdere daders zijn of wanneer er gebruik gemaakt is van een wapen of fysiek letsel tot gevolg had. In geval van verkrachting door een bekende wordt geschat dat minder dan 10% van de slachtoffers hiervan aangifte doet.

Binnen een afgenomen interview met beeldend therapeut Mevr. B in het kader van dit onderzoek, werd er een beeld geschetst over hoe vaak seksueel misbruik zich voordoet binnen de organisatie waarin zij werkzaam is. Ze geeft daarbij een indicatie met behulp van de afdeling waar ze op werkt. Die afdeling bevat zestien kinderen. Daarvan behandelt zij vier a vijf kinderen gedurende een jaar. Bij maximaal één van die vier of vijf kinderen is sprake van vermoedens van seksueel misbruik. (Bijlage 5)

1.2 HET SLACHTOFFER

Hofstede, H. (1995) beschrijft in een artikel dat moeilijk lerende kinderen een risico groep zijn voor seksueel misbruik. Dat kinderen met een licht verstandelijke beperking een grotere kans hebben om slachtoffer te worden van seksueel misbruik wordt ook, in de voor dit onderzoek gehouden interviews, aangegeven door Annette Cahn (zie bijlage 5).

1.2.1 Het zwijgen over seksueel misbruik door het slachtoffer.

In veel gezinnen wordt er niet open over seksualiteit gesproken, ook het voortdurend gebruiken van/schelden met seksuele opmerkingen is een vorm van doodswijgen van wat er met het slachtoffer gebeurt. Belangrijke redenen waarom het slachtoffer zwijgt over zijn/haar seksueel misbruik. Kinderen zijn niet in staat om de 'fout' van seksueel misbruik te herkennen. Het hoort gewoon bij alles wat hen overkomt, hoe erg ze het ook vinden, net zoals andere afschuwelijke dingen die hen overkomen. Door daders kunnen ze gemakkelijk onder druk gezet worden of gemanipuleerd, gedwongen om hun mond te houden, om erger te voorkomen en verwarrende boodschappen krijgen van de daders. De behoefte van de dader wordt op het slachtoffer geprojecteerd. Zo claimt de dader dat hij van het kind houdt en dat het belangrijk voor hem is. Slachtoffers worden door de dader beleefd als vervuller van zijn behoeften. Kinderen protesteren niet, omdat een basis van liefde, erkenning en bestaansrecht noodzakelijk en onmisbaar is! Dit proces staat bekend als Parentificatie (Herman 1981, Jonker 1987).

Het slachtoffer ontwikkelt tegenstrijdige gevoelens en er ontstaat angst en verwarring.

Schaamte:

Volgens Nicolai, N. J. (1998) roept het schenden van de lichaamsgrenzen door seksueel misbruik in de eerste plaats angst en in de tweede plaats schaamte op. Lijfelijke grensoverschrijdingen roepen een gevoel van controleverlies op en daarbij een gevoel van schaamte. De schaamte die seksueel misbruik oproept, is van verschillende aard: schaamte om wat het kind meemaakt, schaamte omdat het lichaam ervaringen ondergaat die het niet kent en schaamte voor het gedrag van de dader. De dader vertoont tekenen van opwindings die voor een kind dwars staan op het beeld van volwassenen die de controle over zichzelf en hun wereld houden. Die schaamte noodzaakt een kind te zwijgen. Omdat het zwijgt, kan het nooit afstand nemen van die schaamte. Anders dan schuldgevoel, dat in principe gaat over wat je doet, heeft schaamte te maken met wat je bent.

Loyaliteit

Daarnaast is er het probleem van de loyaliteit van het kind ten opzichte van zijn ouders, dit wil zeggen van het misbruikte kind ten opzichte van de dader. Het kind beschermt de ouders en offert zich op. Een misbruikt kind heeft er veel voor over om het gezin voor uiteenvallen te behoeden. Soms betekent dit dat het kind het misbruik zelfs ontkent of bagatelliseert. Verschillende auteurs (Jonker 1987, Rijnaarts 1987, Herman 1981) wijzen op deze loyaliteit en hoe het verzwijgen van het seksueel misbruik het gevolg van deze loyaliteit.

De loyaliteit zoals die in 'gewone' gezinnen bestaat, moet niet verward worden met de over-loyaliteit die ontstaat wanneer er sprake is van machtsuitoefening en misbruik of mishandeling. Over-loyaliteit leidt tot het gezinsgeheim en dit gezinsgeheim veroorzaakt zwijgen en isolement.

"Zusätzlich wird dem Mädchen oft eingeredet, dass sie für den Zusammenhalt der Familie verantwortlich ist. Das Sprechen über den sexuellen Missbrauch wird hierdurch erschwert." (Lüdeke M, 2009 p.8)

1.2.2 Onderzoek met betrekking tot gevolgen van seksueel misbruik bij westerse kinderen

De impact van seksueel misbruik is het afgelopen decennia aan alle kanten belicht. Het is ontkend, gebagatelliseerd, toegeschreven aan andere kwetsbare factoren en gedramatiseerd. Inmiddels is duidelijk dat seksueel misbruik zeer ernstige gevolgen heeft. Uit het onderzoek van Putnam bleek de ontwikkeling bij misbruikte meisjes, vergeleken met een controle groep, fors verstoord te zijn. (Putnam & Trickett, 1995)

Seksueel misbruik in de kindertijd is behalve een trauma een ernstige ontwikkelingsinterferentie. In een groot epidemiologisch onderzoek blijken vrouwen met een geschiedenis van seksueel misbruik een verhoogde kans op een breed scala aan psychopathologie te vertonen. De uitkomsten waren dossierafhankelijk. Hoe erger het misbruik, hoe groter het risico. (Kendler e.a 2000)

Daarnaast is het de afgelopen jaren duidelijk geworden dat traumatische situaties ook later nog invloed hebben op de hechting. Allen (2002) spreekt van een scala van hechtingstrauma's. Aan het ene uiterste staat de verkrachting door een relatief onbekende. Aan het andere kant, seksueel misbruik door iemand waaraan het kind gehecht is. De laatste vorm van traumatisering heeft niet alleen posttraumatische reacties ten gevolge, maar kan ook tot verschillende ontwikkelingsstoornissen leiden op basis van een slechte hechting (Alexander 1998; Allen 2002)

Ook recent biologische onderzoek heeft geleid tot een wijziging van opvattingen. Ledoux (1996) beschrijft hoe extreme stress in bepaalde ontwikkelingsstadia kan leiden tot verlies van het autobiografisch geheugen, in de hippocampus. Als het trauma sociale aspecten heeft en als de traumatische gebeurtenissen plaatsvonden op een tijdstip in het leven dat "mentale modellen" in ontwikkeling zijn, dan kan een overdaad aan stress deze mentale modellen beïnvloeden.

"Het is inmiddels duidelijk dat traumatische gebeurtenissen in de vroege kindertijd onomkeerbare² gevolgen hebben op de ontwikkeling van het brein. De ontwikkeling van de rechterhersenhelft kan verstoord raken als het misbruik binnen een sensitieve periode valt." (Nicolai, N, 2003).

Concluderend kan er gesteld worden dat prospectief, epidemiologisch en neurobiologisch onderzoek en hechtingsonderzoek onze inzichten in de effecten van traumatische situaties sterk veranderd heeft. De effecten van vroege seksuele traumatisering blijven niet beperkt tot de ontwikkeling van posttraumatische stresstoornis maar beïnvloeden het ontwerp en de functionele ontwikkeling van de hersenen.

Seksueel misbruik heeft bij kinderen in alle leeftijden korte en lange termijn gevolgen. Seksueel misbruik kan uiteenlopende gevolgen hebben verschillend van persoon tot persoon. De ernst van de gevolgen kan groter worden naarmate, de afhankelijkheidsrelatie tot de pleger groot is, de duur en de frequentie van het seksuele misbruik hoog is, de seksuele handelingen ingrijpend zijn en er sprake is van een of van meerdere plegers, de omgeving het slachtoffer niet geloofd of de schuld bij het slachtoffer legt.

Mogelijke *korte* termijn gevolgen van seksueel misbruik zijn:

- depressies
- Angstig gedrag
- Schaamte/ schuldgevoelens (schuldgevoelens dragen bij aan het ontwikkelen van een negatief zelf-beeld)

² Onomkeerbaar, zie ook, Reflectie p.37

- seksueel disfunctioneren, (aversie tegen seksualiteit/ seksueel gericht zijn op eigen lichaam)
- zich terugtrekken/ overschreeuwen
- angst voor het andere gender.
- slaapstoornissen
- eetproblemen
- problemen op school
- vermindering van interesse
- afname participatie en ambitie
- Posttraumatische stressstoornis
- Onveilige hechting

Misbruik kan ook lichamelijke gevolgen hebben: ontmaagding, kneuzingen en inscheuringen rond vagina of anus, gynaecologische klachten, urineweginfecties, of geslachtsziekten. Misbruik kan ook leiden tot zwangerschap, waardoor het slachtoffer vaak dubbel getraumatiseerd is.

De korte termijn gevolgen van seksueel misbruik verschijnen meestal in de eerste twee jaar na het misbruik. De gevolgen hangen samen met de omstandigheden van het misbruik en de ontwikkeling stadia van het kind.

De gevolgen van seksueel misbruik bij een kind kan ook jaren lange gevolgen hebben tot in de volwassenheid.

- depressie
- paniekaanvallen
- angststoornissen
- zelf destructief gedrag (automutilatie, alcoholisme, drugs misbruik)
- hechtingsproblematiek
- seksuele stoornis
- slachtoffer wordt dader
- dissociatieve stoornis³
- chronische Posttraumatische stressstoornis (PTSS)⁴

Hofstede, H. (1995) schrijft dat als gevolg van seksueel geweld een kind kan terug vallen op een lager niveau van functioneren. Deze regressie kan zich als het ware vastzetten en leiden tot een vorm van Pseudodebiliteit.⁵

³ dissociatie: Een reactie op misbruik kan zijn dat men afstand neemt van het eigen lichaam en gevoel om zo de onverdraaglijke inbreuken op hun waardigheid en lichamelijke en psychische integriteit niet te voelen. Er ontstaat dan een scheiding tussen gevoel en lichaam en tussen gevoel en verstand.

⁴ PTSS: dit is een psychische aandoening die in de DSMIV-TR (American Psychiatric Association, 2000) is ingedeeld bij de angststoornissen. Als gevolg van het trauma heeft het slachtoffer last van drie klachtenclusters: herbelevingen, vermijdingsreacties en verhoogde prikkelbaarheid. Om aan de diagnose PTSS te voldoen, dienen de symptomen langer dan een maand te duren en significant lijden te veroorzaken. PTSS komt veelvuldig voor als gevolg van een seksueel trauma. Ongeveer 65% van de slachtoffers van seksueel geweld of seksueel misbruik ontwikkelden een maand na het trauma PTSS en na drie maanden leed nog 47% aan deze psychische stoornis (Rothbaum, Foa, Riggs, Murdock, & Walsh, 1992).

⁵ Men spreekt over pseudo-debiliteit als het kind verstandelijk gezien achterloopt omdat het trager dingen kan opnemen. Dit betekent dus niet dat je kind vast blijft steken op een verstandelijke leeftijd wat bij debiliteit vaak wel het geval is. De gevolgen van pseudo-debiliteit veroorzaken wel een achterstand op veel gebieden.

1.3. AFRIKA

Verkrachting neemt in Zuid-Afrika endemische⁶ vormen aan. In een onderzoek uit 1999 onder 1500 schoolkinderen in de township Soweto, zei maar liefst een kwart van alle geïnterviewde jongens dat *jackrolling* - een Zuid-Afrikaanse term voor recreatieve groepsverkrachting - leuk was. Meer dan de helft van de ondervraagden was ervan overtuigd dat als een meisje 'nee' zegt tegen seks, ze eigenlijk 'ja' bedoelt. Verkrachting is in de Zuid-Afrikaanse maatschappij heel gemiddeld geworden. Er wordt geschat dat elke 26 seconden een vrouw wordt verkracht in Zuid-Afrika, volgens de organisatie Childline (2002). Kinderen komen vaak vroeg in aanraking met seksualiteit, ze slapen immers vaak bij hun ouders in een kamer. Naast afwijkende normen en extreme opvattingen op het gebied van mannelijke dominantie en seksualiteit, spelen volgens Professor Rachel Jewkes van het Medical Research Council (MRC), de hoge werkloosheid, alcoholmisbruik en verstoorde familieverbanden een rol. Afwijkende opvattingen worden van generatie op generatie overgedragen.

1.3.1 Gegevens over gevolgen van seksueel misbruik bij Afrikaanse kinderen

De gevolgen van seksueel misbruik uiteten zich volgens een studie van de Human Right Watch (2001) voornamelijk in; moeite met concentratie, depressief of angstgevoelens, afname focus, laag zelfbeeld, achteruitgang schoolresultaten, verliezen van interesse, intimidatie, schaamte gevoel, fobieën, en ernstige psychische en emotionele gevolgen. Vanuit mijn eigen ervaring en de ervaring van van Artsen Zonder Grenzen in het land⁷, spelen er in deze cultuur nog een aantal andere gevolgen zwaar mee.

Educatie

In het boek, *Scared at School* (2001), Human Right Watch, wordt voornamelijk ingegaan op het afname van de school prestaties. Omdat educatie voor deze meisjes de enige weg naar een goede toekomst is. In veel gevallen die in het onderzoek van de Human Right Watch, (2001) zijn onderzocht verlaten seksueel misbruikte meisjes regelmatig hun school. Uit angst om opnieuw slachtoffer te worden van seksueel misbruik. Als de dader zich op school bevindt blijft deze over het algemeen gewoon aangesteld. Door psychische en emotionele trauma's hebben de slachtoffers moeite om zich op hun educatie te richten.

HIV-aids

HIV-aids is in Zuid-Afrika een groot probleem. Doordat een verkrachting vaak wonden in de vagina veroorzaakt, heeft het slachtoffer een grotere kans HIV op te lopen omdat het virus makkelijker kan doordringen in het slijmvlies. Daarnaast wordt in Zuid-Afrika door vele mensen nog steeds in de mythe geloofd dat als je besmet bent met HIV-aids en seks hebt met een maagd je geneest van HIV-aids. Door niet tijdige medische hulp eindigen vele slachtoffers naast hun trauma ook met HIV-aids besmetting.

Verstoting

Vaak worden slachtoffers van seksueel misbruik door hun familie of buurt verstoten, waardoor ze geen plaats meer hebben in de maatschappij. Slachtoffers wordt verweten dat ze er zelf schuld aan hebben, en worden vernederd. Soms wordt de dader gedwongen het slachtoffer te trouwen, of mannelijke familieleden doden de dader om de familie eer te redden. Ook word het vaak vanwege de familie eer ontkend en geen aangifte van gedaan. Naar buiten brengen dat je bent verkracht eist dus grote moed. Het kind staat voor een vreselijk dilemma: proberen medische hulp te krijgen kan betekenen dat zij verstoten wordt, maar als zij het voor zich houdt kan zij aan haar verwondingen of aan infecties overlijden. Daarnaast is als maagd trouwen in Zuid-Afrika nog erg belangrijk. Door verkrachting ben je als meisje binnen de buurt letterlijk niet veel meer waard.

Psychische littekens

Op de site van, Artsen Zonder Grenzen, is te lezen dat de meisjes vaak in een shocktoestand zijn direct na de verkrachting. Zij voelen zich schuldig, hebben de controle over hun leven verloren en hebben geen idee waar ze terecht kunnen. Vaak worden zij voortdurend geplaagd door flashbacks en zijn constant bang voor herhaling. Als voornaamste reden hiervoor wordt de staat van wetteloosheid benoemd. Daders van seksueel misbruik worden in Zuid-Afrika vaak niet opgepakt en leven gewoon verder in de leefomgeving van het slachtoffer. Zij hebben door het niet erkennen van het misbruik door naasten problemen met het vertrouwen van anderen, en krijgen psychotische aanvallen. Op de lange termijn ontwikkelen veel van deze meisjes depressies en angsten.

⁶ Inheems, d.w.z. in een bepaald gebied voortdurend als "ziekte" aanwezig; verbonden met eigenaardige plaatselijke omstandigheden.

⁷ www.artsenzondergrenzen.nl

1.4. BEELDELEMENTEN VAN SEKSUEEL MISBRUIK

Er zijn systematische pogingen gedaan om seksueel misbruik in kindertekeningen te onderzoeken.

Burns, R.C. Kaufman, S.H. 1970. Zij ontwikkelden de Kinetic Family Drawing (KDF), waarin een kind gevraagd wordt om een tekening te maken waarin het zichzelf en hun familieleden plaatst, terwijl die "iets aan het doen zijn".

Johnston, M. (1979), gebruikte de KDF voor de evaluatie van tekeningen bij tien seksueel misbruikte kinderen in de leeftijd van 5 tot 10 jaar. De uitkomst was dat, twee van de tien kinderen in hun tekening het mannelijke voortplantingsorgaan verwerkte. Verder kwam isolatie voor, verschillende familieleden waren in verschillende componenten op het papier geplaatst, er waren rolverandering en zichzelf groter tekenen dan de moeder. Hoewel Johnston weinig kinderen onderzocht en de leeftijd erg uiteen liep, was het eerste onderzoeken naar hoe je seksueel misbruik zou kunnen terugvinden in kindertekeningen.

Kelley, S. J. (1984) onderzocht 120 tekeningen van kinderen die seksueel misbruik waren in de leeftijdscategorie van 3 tot 10 jaar. In de resultaten daarvan kwam naar voren dat 20% van de zelfportretten getekend waren met genitaliën. (HFD, human figure drawing). 40% legde in zijn of haar tekening de klemtoon op het bekkengebied, 43% legde de klemtoon op het bovenste gedeelte van het lichaam en 30% gaf zichzelf weer zonder handen.

Cohen, F. W., & Phelps, R. E. (1985). Zij vergeleken een serie van tekeningen van 160 kinderen binnen de leeftijd van 4 tot 18 jaar. Van 89 van deze kinderen was een geschiedenis van seksueel misbruik bekend en 77 kinderen waren in behandeling voor emotionele problemen, hoewel in dit onderzoek grote verschillen werden gevonden, werd ook dit onderzoek in twijfel getrokken. De omschrijving van de score was vaag. En er werd geadviseerd om in verder onderzoek een controlegroep van "normale" kinderen toe te voegen.

Drachnik, C. 1994. Hij claimde dat afbeeldingen van de tong een symbool was voor seksueel misbruik. Ze onderzocht tekeningen van 263 kinderen in de leeftijd van 4 tot 18 jaar welke ze in 15 jaar had verzameld. 43 van deze kinderen waren daadwerkelijk slachtoffer van seksueel misbruik en 12 werden verdacht als slachtoffer van seksueel misbruik. De tekeningen van 14 kinderen bevatte één of meerdere tongen. Van de 12 verdachte kinderen tekende drie kinderen ook meerdere tongen. Van de overige 194 kinderen, van welke ze niet wist of ze slachtoffer waren van seksueel misbruik, tekende 2 kinderen meerdere tongen. Naar aanleiding van deze bevindingen wees zij op verder onderzoek. Wat niet uit haar onderzoek blijkt is bij welke leeftijden de tongen werden weergegeven. Er kan dan dus niet gekeken worden of het vormgeven van de tong overeenkomst met de ontwikkeling van een kind.

Hagood, M. M. (1999) schrijft naar aanleiding van haar eigen onderzoek dat deze niet wordt ondersteund door de onderzoeken hierboven beschreven. Het percentage niet seksueel misbruikte kinderen dat genitaliën in zijn of haar tekening vormgaf was veel hoger dan in de eerder beschreven onderzoeken. Zij kaart aan dat het belangrijk is om te vermelden dat de opkomst van de televisie, films en het internet dit kan beïnvloeden.

Cohen- Kliebman (1995) heeft in een artikel in de Amerikaanse Elsevier Science een compositie lijst van indicatoren voor seksueel misbruik beschreven, welke zij vanuit verschillende onderzoeken bij elkaar heeft gevoegd. In dit artikel worden onder andere de volgende indicatoren beschreven: Geaccentueerde armen en benen, lichaam zonder lagere lichaamsdelen, cirkels, vormgeven van veel of juist weinig detail, disorganisatie van lichaamsdelen, inkapselen, genitalien, hoofd zonder lichaam, hartvormen, stevige en minder stevige lijnen, typische positie van objecten, schaduw, transparantie, weer, wigvormen en gebruik van complementaire kleuren.

Uit bovenstaande onderzoeken, blijkt het lastig om seksueel misbruik te identificeren aan specifieke lichamelijk herkenbare beeldelementen. De geaccentueerde woorden geven aan dat er veel verscheidenheid in geclaimde beeldelementen zit. De tekeningen zijn vooral cognitief benaderd. De gevonden identificaties bleken moeilijk te standaardiseren naar voor behandeling bruikbare interventies.

Foks-Appelman, T. (2004) gaat in haar boek in op betekenis van symbolen in kindertekeningen zijn beschrijft in haar boek: *kinderen geven tekens* (2004) dat alle eerste kindertekeningen altijd het zelfde zijn, over de hele wereld en in alle culturen.

Ze beschrijft dat in tekeningen men tekens van de persoonlijke ontwikkeling van de psyche van de tekenaar kan herkennen. Zo kunnen volgens haar tekeningen signalen geven dat er iets niet in orde is. De tekeningen laten dus zien of, hoe en wanneer het kind een bepaalde psychologische ontwikkelingsfase heeft beleefd.

Foks-Appelman, T. (2004) richt zich op tekeningen van kinderen vanaf ongeveer 4 jaar. Omdat de tekeningen tot aan het 4de levensjaar volgens haar een uitdrukking zijn van de fase waarin het kind "psychisch nog niet geboren is". Op ongeveer 4 jarige leeftijd heeft het verleden het heden ingehaald en is het kind in staat zijn unieke persoonlijkheid verder te ontwikkelen. Vanaf die tijd is er volgens haar ook onderscheid in tekeningen te zien. Foks-Appelman, T. (2004) schrijft dat tekeningen zich langs een soort lijn ontwikkelen. Heel precies is dit niet aan te geven omdat ontwikkeling geen mathematische lijn volgt.

Bijvoorbeeld de grenzeloze tekening: De eerste krabbel tekeningen van peuters. Er wordt over de randen van het papier getekend. De lijnen in de tekening gaan heen en weer, onwillekeurig en alle kanten op. Volgens Foks-Appelman, T. (2004) kunnen we deze tekening ook zien als een motorische uiting van een innerlijk gevoel van grenzeloosheid. Indien kinderen tot ver voorbij de peuterleeftijd alleen maar deze grenzeloze tekening maken kunnen kan men zich volgens Foks-Appelman, T. (2004) afvragen of er iets aan de hand is met de motoriek of dat er sprake is van een ontwikkelingsachterstand. Op psychisch of lichamelijk gebied kunnen deze uitingen van chaos en grenzeloosheid ook een reactie zijn op een recentelijk traumatische periode, zoals seksueel misbruik.

Een ander voorbeeld is de spiraalvormige tekening: In deze tekeningen worden grote en kleine spiraalvormige lijnen weergegeven. Deze vorm wordt over het algemeen verworven tussen de 2 en 4 jaar zo beschrijft Foks-Appelman, T. (2004). Dit wijst volgens haar op het zich ontwikkelen. Ook een ontplooiing van binnen naar buiten word in de spiraalvorm uitgedrukt. Het kind heeft een manier gevonden om innerlijke ervaringen een uiterlijke en zichtbare vorm te geven. Kinderen die spiralen tekenen maar ook volwassenen, (onbewust tijdens het telefoneren) drukken hiermee uit dat ze zich uit een bepaalde situatie bevrijd hebben of alsnog willen bevrijden. Deze spiraalvorm is steeds te zien in een fase waar een verandering in plaatsvindt. Een ouder kind of volwassenen die veel spiraalvormen tekent kan volgens haar hiermee uitdrukken dat hij of zij een uitweg zoekt voor een probleem.

Ook beschrijft Foks-Appelman, T. (2004) de stippen tekening: Hierbij worden verdeelt over het hele blad stippen of punten neergezet. Vaak zijn de stippen een onderdeel van de tekening. De ontwikkeling van de persoonlijke bewustwording begint bij de bewustwording van het eigen lichaam. De stippen die met de vingertoppen worden gemaakt zijn als het ware de vingerafdrukken van de persoonlijkheid. Vanaf 3 jaar ⁸ kunnen kinderen volgens Foks-Appelman, T. (2004) bewust stippen maken.

Zo schrijft Foks-Appelman, T. (2004) "*Stip tekeningen zijn de voorlopers van de Ik- bewuste tekeningen*". (Foks-Appelman, T. 2004, p.48) Evenzeer zijn ze een oeroud symbool dat door de Aborigines veelvuldig werd gebruikt op hun lichaam. Ook vandaag de dag wordt de persoonlijkheid van de mens benadrukt in mode, haardracht en uiterlijke versieringen. Volgens Foks-Appelman, T. (2004) kan een overdreven behoefte aan lichamelijke versiering een uiting zijn van overdekking van een innerlijk gevoel van leegte en een poging een ik-bewustzijn te bewerkstelligen.

Hofstede, H. (1995) '*Een tekening is een privé-uitdrukking van het gevoel*'. Het seksueel misbruik mag niet verteld worden en tegelijkertijd wil het zich meedelen. Ze geeft aan dat tekeningen een goede vorm is om iets mee te delen, zonder dat het "gezegd" is. Hiermee geeft ze aan dat een tekeningen veel openbaart wat door het kind verbaal verzwegen word. Haar visie is dat in 'contacten naar buiten' tekeningen niet genoemd worden als materiaal waarmee men werkt: '*een kind kiest niet voor niets een veilige vorm om ervaringen uit te drukken die met 'een geheim' te maken hebben*'. (Hofstede, H. 1995, p 160).

Ze beschrijft dat tekeningen soms onbewust iets oproepen of uitdrukken, zonder dat het kind van plan was iets over zijn of haar ervaring bloot te geven. Ze geeft aan dat hulpverleners tekeningen kunnen gebruiken als een manier om met het moeilijk lerende kind in contact te komen. Kinderen verwerken in

⁸ Rutten-Saris (2002) Er ontstaan vanzelf Grafische Elementen – waaronder stippen- vanuit de combinatie motoriek en materiaal. Beeldend werk ontstaat als directe uitdrukking van het lichaam, waar de motoriek bij inbegrepen is.

wat ze tekenen datgene wat ze in hun dagelijkse leven tegenkomen. Ze hecht belang aan het aandachtig kijken naar de details van de tekening. Zo beschrijft ze dat een meisje van negen jaar Doornroosje tekende, slapend maar met zwart sexy lingerie. Een kanttekening die ze daarbij maakt is dat een dergelijke tekening niet te snel geïnterpreteerd moet worden. De enige deskundige met betrekking tot de tekening is het kind zelf. Wel kan de tekening het begin zijn voor een gesprek. Training en voorzichtigheid is van groot belang wanneer met kinderen gepraat wordt aan de hand van hun tekening. Al bevatten de tekeningen soms wel directe verwijzingen naar de werkelijkheid, voor het kind is het essentieel dat de koppeling naar die werkelijkheid volgens eigen tempo verloopt.

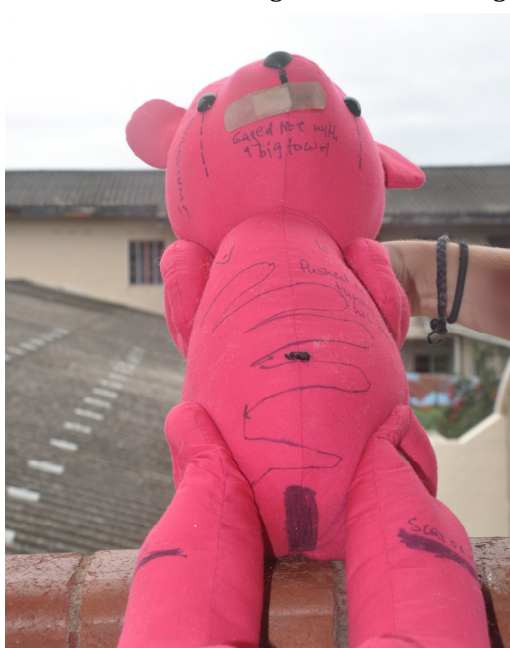
Bij vermoedens van seksueel misbruik moet op een professionele wijze worden gehandeld. Tekeningen zijn vooral een manier om in contact te komen met het kind op een minder verbale gerichte wijze. Het grote nadeel van boeken die een interpretatiekader voor tekeningen aanreiken noemt zij, dat men zichzelf steeds meer als deskundige op het gebied van kindertekeningen gaat zien. Die kennis moet men eigenlijk weer kwijt raken om onbevooroordeeld terug te gaan naar de enige echte deskundige van de tekening: de maker zelf.

Rutten-Saris, M. (2002). Zij heeft in al haar jaren ervaring met Europese slachtoffers van seksueel misbruik, één cliënt meegemaakt, waarin duidelijke seksuele beeldelementen (grote penis) zichtbaar waren.

De meeste onderzoeken naar seksuele kenmerken in tekeningen, specificeren zich niet op tekengedrag van kinderen onder de twee jaar. De meeste onderzoekers beginnen met het kijken naar tekeningen wanneer deze 'iets representeren'; dat is wanneer een kind in staat is om een visuele representatie vorm te geven.⁹ In reactie hierop argumenteert Rutten-Saris, dat naast het hebben van representatieve waarde, tekeningen ook pre- representatieve, psychologische en grafische betekenissen bevatten. Tekeningen reflecteren voor haar allereerst informatie door motorisch bewegen¹⁰ als de lichaams taal van de tekenaar.

1.4.1. Uitkomsten van tekenverschijnselen van Westerse kinderen en Afrikaanse kinderen

Opvallend is dat ik vanuit mijn ervaring met seksueel misbruikte kinderen en tieners in Durban, Zuid-Afrika in een aantal beeldende werkstukken, duidelijke beeldaspecten van seksueel misbruik kon herleiden. Zo kwam naakt veelvuldig voor in onder andere collagetechnieken. Pornoplaatjes werden uit tijdschriften gescheurd en bladvullend opgeplakt. Ook kwam er veel seksualiteit voor in de tekeningen zoals het tekenen van genitaliën. In de organisatie waarbij ik werkzaam was werd een beer gebruikt om

het misbruik op vorm te geven. (zie voorbeeld hiernaast) Hier werden vaak grote penissen getekend en werd de mond van de beer afgeplakt. Dit kon meerdere betekenissen hebben, zoals penetratie, of het gedwongen worden te zwijgen. Daarnaast kwamen er ook tekeningen voor waarbij de slachtoffers de dader, in dit geval de vader vormgaf met voor haar specifieke beeldkenmerken. Zo gaf zij haar vader vorm met gigantische handen, en sloeg zij de ogen over, juist omdat die ogen haar bang maakte. De uitkomsten in tekeningen zijn hier duidelijker als in het westen. Een kanttekening die hierbij gemaakt moet worden is dat de normen en waarden met betrekking tot seksualiteit in dat land ook anders zijn. Kinderen komen er eerder in aanraking met seksualiteit. Het hoort bij de opvoeding, kinderen slapen immers vaak bij hun ouders op de kamer en komen door afwijkende opvattingen die er in het land heersen, vaak in aanraking met seksueel misbruik. Er heerst minder taboe op seksualiteit als in het westen. Dit terwijl het taboe op praten over seksueel misbruik hier net zo groot of misschien nog groter is als in het Westen.

⁹ De meeste jonge kinderen laten zien dat ze in staat zijn om krabbels en markeringen op een tekening vorm te geven. (Dunst & Gorman, 2009). Deze betekenis wordt meestal gezien als betekenisloos. Mede door deze opvatting krijgt het onderwerp in onderzoek wellicht ook minder aandacht

¹⁰ motorisch bewegen zijn de oorsprong van waar alle ontwikkeling aan ten grondslag ligt. (Arnheim, 1954)

1.5 DIAGNOSTISCHE INSTRUMENTEN IN BEELDEND THERAPIE

Een beeldend diagnostisch instrument wordt door therapeuten beschouwd als waardevol binnen de diagnostische fase. Beeldende diagnostische instrumenten leveren een snel en algemeen, duidelijk en objectief beeld van de cliënt en zijn beroepsadequaat. Door de non verbale benadering, ook wel Art-Based genoemd, wordt informatie zichtbaar die op een andere manier niet of pas later naar voren zou zijn gekomen (Schweizer, C. 2009, p.432).

Volgens Moser. S, 2009, worden onderstaande 4 instrumenten in NL het meeste gebruikt:

De Diagnostic Drawing Series (DDS), (Cohen, B. M. Ed.1986/1994)

Gezin-in-Dieren tekening, (Tijsseling, I. 2004)

House-tree person Test, (John N. Buck, 1947)

Rutten-Saris index Grafische Elementen(RSiGE), (Dr. Rutten-Saris, M. 1992, promotie 2002)

1.5.1. Rutten Saris index Grafische Elementen (RSiGE)¹¹

De methode Emerging Body Language (EBL)¹² is het kader van de RSiGE. De RS-matrix structureert alle stappen van EBL inclusief het instrument RSiGE. EBL is gebaseerd op concrete motorische bewegingen die over de hele wereld bij alle kinderen in dezelfde volgorde tussen 0 en 5 jaar, ontstaan. De methode Emerging Body Language (EBL) met daarbinnen de RSiGE sluiten o.a. aan op de ontwikkelingstheorie van Stern¹³.

Pasgeborenen ontwikkelen zich volgens EBL/RSiGE tot schoolkinderen, met specifieke motorische jaarkenmerken. De gemiddelde motorische ontwikkeling tussen 0 en 5 jaar blijkt een stabiele standaard om Grafische Elementen (GE) te kunnen ordenen (In dit verdere onderzoek zal de afkorting GE vanaf hier gebruikt worden).

Daarmee ontstaat zicht op stukjes van Impliciete Interactie-structuren, van waaruit en waarmee men vanzelf met zichzelf en de omgeving communiceert. We vertellen dat tegen elkaar door over iemand: “ja ja, hij is typisch een doorzetter, een verlegen schatje, een wiebelkontje etc.” te zeggen.

De zich ontwikkelende motoriek van 0-5 jaar is universeel en van alle tijden. Dat blijkt uit grottekeningen, schilderijen, foto's en films. Wanneer dit proces niet vanzelf verloopt, wordt dat in de westerse cultuur meestal een stoornis of beperking genoemd. In enkele culturen ben je dan tovenaars of sjamaan, in andere een soort grof vuil. Ieders motorische ontwikkeling is dus altijd ook gerelateerd, aan de overtuiging met bijbehorende motoriek, van de omgeving.

De RSiGE is een diagnostisch instrument dat leidt tot kennis over iemands bouwstenen van zelfgevaarwording, richtingen in zichzelf en in relatie met de ruimte, opkomende gestalten door de integratie van bouwstenen met elkaar, van met woorden benoemen tot ergens over kunnen praten. Dit alles bij elkaar leidend tot - al of niet vrij - beschikbare Interactie-structuren¹⁴ van een mens(je). Dit instrument is ontwikkeld door beeldend therapeute Marijke- Rutten Saris (PhD. ATR.). De RSiGE ontstond tussen 1980 en 1992, tijdens haar internationale ethologische onderzoek naar non-verbale communicatie (Emerging Body Language).¹⁵ Zij heeft vele jaren van onderzoek naar lichaamstaal in binnen- en buitenland gecombineerd met haar passie voor beeldend werken. Zo ontwikkelde zij een interesse voor eenzelfde motoriek en de daarbij gerelateerde Interactie-Structuren van verschillende kinderen in allerlei culturen en herleidde dit tot grafische elementen in tekeningen.

Rond 1990 ontstond daaruit een lijst van 86 van de meest terugkerende GE met bijpassende handelingskenmerken. Ieder kind/mens heeft duidelijk een herkenbare eigen motorische stijl.

Kleurgebruik en betekenissen spelen in de RSiGE geen enkele rol. Het gaat om hoe eigen acties ontstaan, worden uitgevoerd en hoe steunend of belemmerend die zijn voor de ontwikkeling van de tekenaar.

De RSiGE kan bij elke leeftijd en elke doelgroep toegepast worden. Een voordeel is dat het uitstekend ingezet kan worden bij cliënten waarbij de interactie met anderen en hun omgeving niet vanzelf soepel verloopt. Bijvoorbeeld cliënten die zich verbaal niet of slecht kunnen uitdrukken. In deze lijn zijn

¹¹ Deze paragraaf (inclusief bijbehorende voetnoot) is (met toestemming) merendeels gebaseerd op de citaten uit en parafraseringen van werk van Dr. Rutten-Saris (2010)

¹² EBL is een dynamische (therapeutische) methodiek, gebaseerd op de universele omgang tussen verzorger en kind in de eerste vijf levensjaren. Het uitgangspunt en het doel is om het kind vanuit zichzelf via wederkerige Interacties, tot ontwikkeling te laten komen, waardoor het in zijn verdere leven zichzelf ter beschikking heeft, met benodigde vaardigheden en flexibiliteit.

¹³ De ontwikkelingspsychologie van Stern geeft in EBL, vorm aan de Fase “Passieve Ontwikkeling” van 0-24 maanden.

¹⁴ Al doende ontstaan interactievormen tussen ouders, Pasgeborenen of adolescenten. Interactievormen worden Interactie-structuren

¹⁵ Informatie afkomstig uit: Dr Rutten-Saris RSiGE introductie 110622

kinderslachtoffer van seksueel misbruik een geschikte groep. De RSiGE gaat uit van het individu en de interacties met de omgeving. Rutten-Saris benadrukt dat naast de reeds bestaande geprotocolleerde hulpverlening, deze individuele gerichte benadering ook noodzakelijk is. Dat blijkt ook uit haar ervaring dat “onbehandelbare” cliënten vaak bij vaktherapeuten terecht komen.

Relevantie van de EBL Lagen in de RSiGE met betrekking tot behandeling

De ontwikkeling van 0-5 jaar die zichtbaar wordt via de RSiGE Notatie is een abstractie, het toont de kenmerken die bij de gemiddeld gevonden, bij de wereldwijde motorische ontwikkeling tussen 0 en 5 jaar past.

Kinderen vanaf 5 jaar, volwassenen en bejaarden, kunnen vanuit HUN omstandigheden GE's hebben overgeslagen, reeds behaalde GE kunnen vernield zijn door trauma of ziektes, nieuwe GE's kunnen tijdelijk de overhand hebben om zich te settelen in het reeds bestaande ontwikkelingsgebied.

Het werken via EBL RSiGE, is werken via een methode die handvatten geeft, om de volgorde van behandeling via de meest gewone fysieke weg, alsnog of wederom te LATEN ONTSTAAN, ongeacht iemands leeftijd, stoornis of niveau.

Opzet

2.1 PROBLEEMSTELLING

Wereldwijd zijn veel kinderen slachtoffer van seksueel misbruik, ongeacht hun afkomst, cultuur of levensomstandigheden.

Seksueel misbruik omvat alle vormen van seksueel contact met minderjarigen die tegen de wens gebeuren, of met toestemming plaatshebben, omdat het slachtoffer als gevolg van lichamelijk of rationeel overwicht, geweld, emotionele druk of van dwang en geweld niet het gevoel heeft (gehad) de seksuele contacten te kunnen weigeren. (Nel Draijer 1988, p. 1296)

Vanuit mijn ervaring met seksueel misbruikte tieners en kinderen in Durban, Zuid Afrika weet ik dat seksueel misbruik een groot probleem is. Door de angst en het zwijgen over het mogelijke misbruik enerzijds en de taalbarrière anderzijds, zette ik het medium beeldend in om meer duidelijk te krijgen met betrekking tot eventueel seksueel misbruik.

In Zuid-Afrika waren er bij de meiden waar ik mee werkte soms duidelijke kenmerken van seksueel misbruik in hun beeldende producten terug te vinden. Van sommige van hen was bekend dat ze seksueel misbruik waren, van andere niet. In het werken met collagetechnieken werd er veel naakt, pornoachtige plaatjes uit tijdschriften gescheurd en opgeplakt. Één van de meisjes kraste hierover met rode stift. Een ander meisje tekende haar vader expres zonder ogen en met extreem grote handen, omdat ze hier bang voor was. Van dit meisje was bekend dat ze gepenetreerd was door haar vader. Vanwege deze seksuele kenmerken in tekeningen raakte ik geïnteresseerd om mij hier verder in te verdiepen.

Tijdens mijn verblijf in Durban, Zuid-Afrika werkte ik voor de organisatie Bobbi Bear. Wij waren de eerste organisatie die na de politie de misbruikte kinderen opvingen en vanaf daar begeleidde. Dit hield in: nauw samenwerken met de politie, direct na aangifte naar het ziekenhuis voor een HIV test. Aanwezig zijn en steun bieden bij het afleggen van een verklaring. Het misbruik laten tekenen op de 3D Bobbi Bear, als bewijs, voorbereiden op rechtszaken, mee naar rechtszaken en counseling.

Voor het slachtoffertje waren deze stappen ondragelijk. Er was vaak niemand die ze steun bood, door familie worden ze vaak niet geloofd. In het ziekenhuis moesten ze wederom hun kleren uit en hun benen wijd en werden ze onderzocht op penetratie, vaak hardhandig. Bij de politie moesten ze een verklaring afleggen tegen bijvoorbeeld een buurman, terwijl ze weten dat de buurman niet opgepakt wordt, en morgen weer voor de deur zal staan. Ze leven dus voortdurend in angst. Omdat ze vaak in de rechtbank niet geloofd werden, werden ze bij ons voorbereid op deze rechtszaken.

Ook in Nederland komt seksueel misbruik onder kinderen veel voor. Uit cijfers van het ministerie jeugd en gezin, april 2008 blijkt dat bijna 40 procent van alle Nederlandse vrouwen vóór het zestiende jaar één of meer ervaringen met seksueel misbruik heeft gehad door ofwel een bekende of een onbekende. Seksueel misbruik komt ook voor bij jongens. Naar deze groep slachtoffers in Nederland nog geen onderzoek gedaan. De beschreven cijfers zijn een schatting. Het is onmogelijk om juiste cijfers over seksueel misbruik te geven en er bestaat weinig onderzoek over. Bovendien geven cijfers nooit een volledig beeld van de werkelijkheid. Veel misbruik wordt verzwegen of komt niet of pas na vele jaren aan het licht. De echte feiten zijn waarschijnlijk veel groter dan we durven geloven. Wel is het duidelijk dat de registratie via justitie en binnen de hulpverlening ook in ons land toeneemt.

Het zwijgen van de meisjes kan worden veroorzaakt doordat ze gemanipuleerd, bedreigd of verstoten worden of omdat ze door hun jonge leeftijd of vanuit hun cultuur zich niet kunnen realiseren dat seksueel misbruik niet "normaal" is. Daarnaast is hun vocabulaire nog niet geheel ontwikkeld, zijn ze loyaal aan hun ouders of schamen vele kinderen zich waardoor het bekennen slachtoffer te zijn een moeilijke stap wordt. (J.A. Cohen 2008, p238)

Het is erg gecompliceerd om het vermoeden van seksueel misbruik binnen deze leeftijdscategorie te onderzoeken. De symptomen van seksueel misbruik lopen erg uiteen en kunnen niet worden gevangen in een specifiek "slachtoffer plaatje".

De universele gevolgen van het misbruik hebben invloed op verschillende gebieden, (dit is afhankelijk van leeftijd, duur en mate van misbruik). Volgens een onderzoek van Human Right Watch, verliezen vele kinderen hun interesses, hebben ze moeite om zich te concentreren, kunnen ze depressief of angstig worden, gaan hun school resultaten achteruit, kunnen er hechtingsproblemen ontstaan, ontstaat er schaamte gevoel, laagzelfbeeld, fobieën, paniekstoornissen. Daarnaast kunnen ze lijden onder posttraumatische stresssymptomen en bestaat de mogelijkheid dat ze andere psychiatrische ziektebeelden ontwikkelen.

Pas de laatste 40 jaar is seksueel misbruik een onderzoeksitem binnen de hulpverlening. Onderzoek naar deze doelgroep staat dan ook nog in de kinderschoenen en wordt door het taboe bemoeilijkt. Meer onderzoek is dan ook nodig.

Binnen mijn ervaring in het buitenland merkte ik dat het belangrijk is om seksueel misbruik te signaleren en niet uit de weg te gaan. Het medium beeldend kan een goede opening zijn om het zwijgen te doorbreken.

Hoewel ik in Durban, Zuid-Afrika ontdekte dat er door de slachtoffers regelmatig duidelijke tekenen van seksueel misbruik in tekeningen werden vormgegeven heb ik hier vanuit de literatuur niet meer duidelijkheid over verkregen.

Binnen de vakliteratuur is meerdere malen geprobeerd om specifieke beeldkenmerken van seksueel misbruik in kindertekeningen te definiëren. Cohen en Phelps (1985) vergeleken een serie van tekeningen van 160 kinderen binnen de leeftijd van 4 tot 18 jaar. In deze jaren zijn er nog meer onderzoeken gedaan naar seksueel misbruik in kindertekeningen. In 1994 claimde Drachlink, dat afbeeldingen van de tong een symbool was voor seksueel misbruik. Deze onderzoeken waren omstreden. Seksueel misbruik bleek moeilijk te definiëren. Onderzoek naar welke instrumenten geschikt kunnen zijn om vanuit beeldende therapie mee te werken is dus nog steeds noodzakelijk.

Vanuit de literatuurstudie ben ik dan ook op zoek gegaan naar diagnostische instrumenten die anders naar tekeningen kijken. Zo kwam ik op de RSiGE van Dr. Rutten Saris.

De RSiGE is een geheel nieuwe diagnostisch instrument. Aan de hand van een nauwkeurig samengesteld 'grafisch alfabet' kan ze Grafische Elementen vervolgens ontleden. De door haar ontwikkelde Rutten-Saris-index is een diagnostisch instrument waarmee stoornissen in de omgang van de tekenaar met de omgeving vastgesteld kunnen worden. In haar onderzoek heeft ze deze toegepast op pedoseksuelen, maar de index is, naar haar zeggen, na een training algemeen te gebruiken door therapeuten. De vraag die ontstaan is, is dan ook of deze RSiGE een effectief instrument kan zijn om probleemgebieden van seksueel misbruikte kinderen in kindertekeningen te op te sporen?

2.2 ONDERZOEKSVRAGEN

2.2.1. Hoofdvraag:

- Welke probleemgebieden zijn binnen de beeldende therapie met behulp van de RSiGE in tekeningen van seksueel misbruikte kinderen in de leeftijd van 3 tot 9 jaar terug te vinden?

2.2.2. Deelvragen:

- Op welke EBL lagen hebben de kinderslachtoffers van seksueel misbruik vaardigheden en/of moeilijkheden?
- welke opvallende GE met betrekking tot seksueel misbruik zijn in de tekeningen terug te vinden?
- Hoe zou verder onderzoek naar seksueel misbruik in tekeningen eruit kunnen zien?

2.3 DOELGROEPOMSCHRIJVING

De doelgroep in dit onderzoek betreft seksueel misbruikte kinderen in de leeftijd van 3 tot 9 jaar. Binnen dit onderzoek wordt er geen onderscheid gemaakt tussen jongens en meisjes. Daarnaast wordt er geen rekening gehouden met de relatie tussen het slachtoffer en de dader, de ervaringen en frequentie van het seksueel misbruik. Voor het onderzoek is dit ook niet relevant. De uitingsvormen van seksueel misbruik zijn wijdverspreid. Ze hebben allen ander klachten, achtergronden en verschillende ervaringen met seksueel misbruik. Een eenduidige doelgroep omschrijving is dan ook niet mogelijk.

CHAPTER 3

Onderzoeksdesign

3.1 ONDERZOEKSMETHODE

Ik heb gebruik gemaakt van een duidelijke en gefaseerde onderzoeksmethodiek. Waardoor er een vorm van expliciet praktijkonderzoek ontstaat. (Schweizer, 2009 p. 539). Hierbij heb ik het gevalideerde diagnostische instrument, ontwikkeld door Rutten Saris (RSiGE) als leidraad genomen, om mijn onderzoek mee te doen. Dit instrument is volgens wetenschappelijk design getoetst op inhoud, efficiency en effectiviteit. Doordat het instrument op deze manier onderzocht is, is er sprake van een hoge mate van 'evidence': een aantoonbare effectieve werkwijze en bewezen resultaten. De RSiGE methodiek heb ik ingezet om op verantwoorde wijze beeldend onderzoek te doen naar probleemgebieden in tekeningen van seksueel misbruikte kinderen.

3.1.1 Ethische aspecten

De tekeningen worden wegens privacy redenen en de bescherming van de anonimiteit van de kinderen niet in dit onderzoek opgenomen. De analyse uitwerking van de tekeningen staan vermeld in het onderzoek en uitgewerkt in bijlage 4.

Dr. Marijke Rutten-Saris, tekent in dit onderzoek voor de validiteit en betrouwbaarheid bij het gebruik en analyseren van de tekeningen.

Deze verklaring is opgenomen in bijlage: 2

3.1.2 Doel

Vanuit tekeningen, met behulp van de RSiGE, informatie verzamelen omtrent eventuele kenmerken van seksueel misbruik bij kinderen en de consequenties daarvan voor hun ontwikkeling en behandeling.

3.2. WERKWIJZE

3.2.1. Interviews

Het in kaart brengen van de tekenen van seksueel misbruik in het medium en de beeldende therapie behandeling voor seksueel misbruikte kinderen, via:

- Interviews met beeldend therapeuten* die kinderen behandelen die slachtoffer zijn van seksueel misbruik
- Een introductie brief en een halfgestructureerde vragenlijst toesturen met betrekking tot hun kennis, ervaring en behandeling van seksueel misbruikte kinderen met de nadruk op welke instrumenten zij gebruiken en specifieke beeldelementen.
- De beeldend therapeuten hun visie over de vragen in een persoonlijk gesprek toe laten lichten.
- Er wordt een member checking gedaan door de samenvatting van het interview naar de desbetreffende deskundige terug sturen ter controle.
- Via de triangulatie methode¹⁶, de interviews, vragenlijsten en visies verwerken.

* De beeldend therapeuten zijn afkomstig uit verschillende settings en organisaties. Ze figureren in het onderzoek als informanten en als respondent. De via deze groep verkregen informatie, wordt zowel benut voor de inhoudelijke oriëntatie op het onderwerp, als voor het controleren van de bevindingen en conclusies en aanbevelingen van dit onderzoek.

3.2.2. RSiGE diagnostisch instrument

De RSiGE is in vijf verschillende ontwikkelingslagen ingedeeld (A t/m E). In de RS-matrix is een overzicht van deze ontwikkelingslagen met bijbehorende informatie vastgelegd en daarmee tevens het referentiekader voor de RSiGE. (bijlage 3)

De RS-matrix is het referentiekader van alle stappen van de RSiGE in Fasen en Lagen van ontwikkeling tussen 0-5 jaar. De GE zijn in 30 jaar verzamelen en 14 jaar gerichte studie, uit duizenden kriebels en krabbels uitgekozen op basis van wereldwijd voorkomen. Deze zijn tussen nul en vijf jaar gemaakt en goed herkenbaar. Vervolgens gekeken of ze ook in tekeningen van alle leeftijden en zeer diverse culturen voorkwamen.

¹⁶ Wester (1995) beschrijft dat triangulatie inhoudt dat het onderzoeksveld op verschillende manieren wordt benaderd. Het onderzoek is te beschouwen als een begin van consensus based practice.

Vervolgens zijn de GE beschreven met hun grafische voorkomen, de benodigde motoriek en de mogelijkheden en moeilijkheden die daaruit voortvloeien. Deze GE tonen de ontwikkeling van motorische kenmerken.

3.2.3. EBL Kader

De RSiGE bestaat uit een handleiding met protocol. Vooraf het regelen van de ethische aspecten; de originele tekeningen worden gerangschikt op eigen naam en data en vervolgens gecodeerd met een codenaam. Stap 1 en 2, Archiveren en Noteren, zijn statisch. Wat betekent; technisch uitvoerbaar en daarom zeer betrouwbaar. Stap 3 en 4, Reflectie en Behandelplan, zijn dynamisch. Wat inhoudt dat deze persoonlijke betrokkenheid en kennis van de professional vereisen in de vorm van een hermeneutisch interpretatieproces. De werkwijze ervan wordt duidelijk gemaakt aan de hand van de volgende werkstappen.

1. Archivering

De archiveringsregels notatieregels dienen voor een betrouwbare Notatie van GE.

Daarmee ontstaat zowel een zo betrouwbaar mogelijke diagnose, als een individuele afgestemde behandeling vanuit ieders RSiGE Persoonlijk Profiel. Nauwkeurig de handleiding volgen, is noodzakelijk voor hoge betrouwbaarheid.

2. Notatie

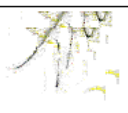
2.1 RSiGE notatie

Originele tekeningen moeten intact blijven om zodoende de GE duidelijk zichtbaar te laten. De Notities zijn daarvoor gezet op een kopie van de originele tekening.

Om te noteren welke GE er in de tekening van de cliënt aanwezig zijn, wordt er gebruik gemaakt van een notatieformulier met de 88 GE ingedeeld in vijf ontwikkelingsfasen A t/m E.

Wanneer een GE overeenkomt met de motorische handeling en het gegeven beeld uit de tekening wordt hiervoor een Standaard (S) genoteerd. Bij een afgeleide van S kan deze als Derived (D) worden genoteerd en bij een combinatie van beide wordt deze genoteerd als SD.

Hieronder staat een fragment van de opbouw van de RSiGE aan de hand van GE 0 en GE 1. Deze GE bevinden zich in Laag A

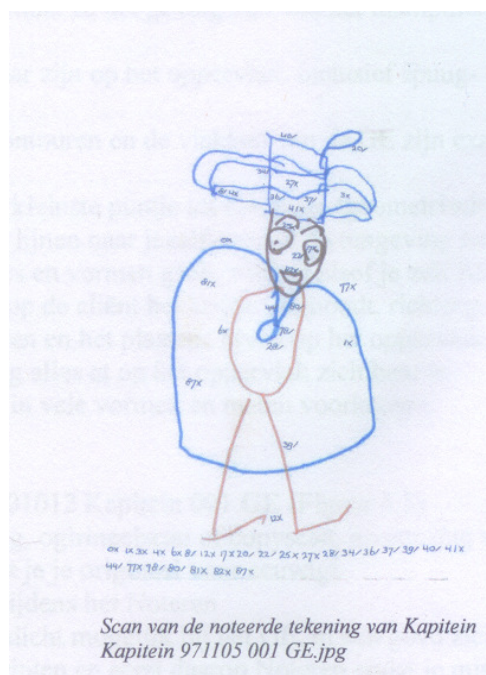
GE	Graphic appearance	Drawing motor movement	GE-Nr	Interaction structure
 A 0	Verdwindend bij elke uitloper aan een uiteinde van elke lijn, met verdwijnende druk, van donker naar helemaal licht, daardoor van dikker naar dunner en verdwijnt in het niets	Meebewogen-zijn Het papier is in het toevallig voorbijkomen door het handje geraakt, als onderdeel van Beweging (iedere verandering in een bestaande situatie), schiet door tegendruk van het papier af	0	Ik laat open, ik sta open, ik laat los, ik laat ontstaan; creativiteit, leerbaarheid
 A 1	Zwevend Vrijstaande losse puntjes, lichte lijntjes en veegjes over een blad, binnen de reikwijdte van de arm van de tekenaar, waarbij ze elkaar en het papier steeds nauwelijks raken of kruisen, steeds bijna zonder druk	Meebewogen-zijn Het handje heeft het papier tijdens het toevallig voorbijkomen geraakt, en gaat als onderdeel van andere bewegingen en richtingen zowel er naar-toe als er-vanaf	1	A1 Bewegend ontmoet ik de wereld (alles in en om mij)

Standaard betekent: De cliënt heeft zich de Interactiestap van het betreffende GE, eigen gemaakt. Het heeft de gemiddelde, niet cultureel bepaalde, motorische ontwikkeling tussen 0-5 jaar die we overal ter wereld als gemiddeld ervaren. Het lichaam voegt zich vanzelf naar zichzelf en de omgeving. De betreffende Interactie-structuur is vrij en flexibel inzetbaar.

Derived betekent: De cliënt heeft Moeite met de Interactiestap van het betreffende GE. Dit betekent dat de cliënt op dit gebied aan het leren is. De betreffende Interactie-structuur is niet vrij beschikbaar. De Standaard Interactie-structuur is in ontwikkeling.

SD wil zeggen: het gedrag van de cliënt heeft soms wel en soms niet Moeite met de betreffende Interactie-structuur. De Standaard Interactie-structuur is in ontwikkeling.

Voorbeeld: notatie

2.2. RSiGE Denotatie

Notatie wordt binnen deze stap gekopieerd en ingevuld in de denotatie formulier. De genoteerde GE-nummers krijgen hierin een Standaard- of Derived-waarde toegekend.

Voorbeeld: Denotatietabel

GE A	Nr A	Total S	Total D	Commentaar: vanuit spontane associaties
00	S	S		
01	D		D	
02				
03				
04	SD	S	D	
05	D		D	Combinatie van GE 2 met GE 7

2.3. RSiGE Analyse

De Notaties worden in de Denotatietabel Gedenoteerd. De GE die niet voorgekomen zijn, worden hierin verwijderd. Deze zijn niet aan de orde. De Interactie- Structuren worden in oplopende volgorde gehouden.

Standaard: (S): Ik kan....

Derived (D): Ik heb Moeite met.....

Combinatie van Standaard en Derived (SD): soms kan ik soms heb ik Moeite met.....

Voorbeeld analyse

GE A	NR A	EBL LT NrA	EBL LT: Interaction structure
00	S	Ik laat <u>open</u> , ik sta <u>open</u> , ik laat <u>los</u> , ik laat <u>ontstaan</u> ; creativiteit, leerbaarheid	<i>Ik laat <u>open</u>, ik sta <u>open</u>, ik laat <u>los</u>, ik laat <u>ontstaan</u>; creativiteit, leerbaarheid</i>
01	D	Ik heb Moeite met het al <u>Bewegend</u> ontmoeten van de wereld (<i>alles in en om mij</i>)	<i>Al <u>Bewegend</u> ontmoet ik de wereld (<i>alles in en om mij</i>)</i>
04	SD	Soms beweeg ik en ik <u>geniet</u> daarvan, soms heb ik daar Moeite mee	<i>Ik beweeg en <u>geniet</u> daarvan</i>
05	D	Ik heb Moeite <u>me in</u> te zetten om zo te bewegen als ik het, het leukste vind	<i>Ik <u>zet me in</u> om zo te bewegen als ik het, het leukste vind</i>

3. Reflectie

3.1. RSiGE Reflecteren

De Denotatiegegevens dienen hierbij als basistekst, waarna de GE nummers worden weggehaald en de ideeën van de professional worden toegevoegd. Hier wordt een korte reflectie gegeven op de onderlinge volgorde en samenhang van de Interactie-structuren.

3.2 RSiGE reconstructie van de Interactie-structuren van de tekenaar.

De Interactie-structuren voortkomend uit punt 3 worden technisch logisch samengevoegd tot kortere makkelijk lopende zinnen.

3.3. Extraheren van een diagnose volgens de Lagen van de RS-matrix

Het vorige deel opnieuw kopiëren en per Laag woorden kleuren die essentieel zijn. Hiervan een uittreksel maken. De diagnose wordt meestal aangevuld met taal en voorbeelden uit het eigen beroep.

3.4. RSiGE persoonlijk profiel.

Het persoonlijk profiel is zowel helder als gevoelig als praktisch toepasbaar, en kan vergeleken worden met andere gegevens van de tekenaar.

Hier wordt verbinding gemaakt tussen de problematische interactiestructuren en de standaard van de professioneel bijvoorbeeld: beeldende therapie, psychiatrie, orthopedagogiek.¹⁷

Zo ontstaat een redenering over de ontwikkeling van de Interactie-structuren. Als de cliënt Moeite heeft met een interactiestructuur kan dit consequenties hebben voor de daaropvolgende Interactie-structuren. De professional leeft zich in hoe interactiestructuur van de cliënt tot een vrij en/of verstoord leven kan leiden.

Voorbeeld fragment persoonlijk profiel

A1 Ik laat <u>open</u>, ik sta <u>open</u>, ik laat <u>los</u>, ik laat <u>ontstaan</u>; ik beschik over creativiteit en kan leren. Soms wel en soms niet ontmoet ik bewegend de wereld in en om mij, heb ik Moeite om <u> bezig te zijn </u> met <u>Bezighouden</u> en daardoor ook met het scheppen van orde. Zo is het moeilijk geworden om van mijn bewegen te <u> genieten, mij in </u> te zetten om zo te bewegen als ik het, het leukste vind. <i>Zijn er tijdens de zwangerschap of daarna problemen geweest? Ja op diverse terreinen</i>
--

4. Behandelplan

4.1. Opstellen behandelplan vooraf

Binnen deze stap wordt er een behandelplan opgesteld waarin beschreven wordt wat de cliënt kan bereiken, door de beschrijving van de D-GE weer in de RSiGE S-versie te zetten. Met behulp van de RS-matrix, gecombineerd met eigen vakkennis of die van anderen, kunnen de werk- en einddoelen van laag A t/m E worden opgesteld.

¹⁷ Deze essentie is gebaseerd op de nederlandse handleiding. RSiGE, A diagnostic instrument for the assesment of interaction structures in drawing. Rutten-Saris, M. (2009)

4.2. Organiseren bijeenkomst betrokkenen bij de cliënt.

Uitzoeken van betrokkenen en plannen van bijeenkomst.

Houden van de bijeenkomst. Conclusies en afspraken samenvatten en uitwerken en toezenden.

4.3. Behandelplan uitvoeren

Wanneer het persoonlijk profiel door betrokkenen bevestigd is wordt er een concreet behandelplan opgesteld met personen, tijden en plaatsen.

3.3. MATERIAAL VERZAMELING

Voor het onderzoek zijn er 18 tekeningen van drie kindslachtoffers van seksueel misbruik beschikbaar.

3.4. BETROUWBAARHEID

N=3; door te kijken naar meerdere tekeningen van hetzelfde kind, wordt de betrouwbaarheid van dit onderzoek meer valide.

3.5 VERWERKING VAN GEVONDEN GEGEVENS

De via de RSiGE gevonden uitslagen en de daaruit getrokken conclusies, worden naast de bevindingen van de geïnterviewde beeldend therapeuten gelegd. De toepassingsmogelijkheden van de RSiGE voor onderzoek naar seksueel misbruik worden bekeken en beoordeeld.

De uitvoering van het onderzoek

4.1. INTERVIEWS

In het kader van het onderzoek is er contact gezocht met beeldend therapeuten die werkzaam zijn/waren met seksueel misbruikte kinderen in de geschetste leeftijdscategorie en hun ervaring en expertise wilde delen. Deze informatie is een toegevoegde waarde voor het literatuur onderzoek en de reflectie. Maar ook voor de conclusies naast de RSiGE en aanbevelingen in de praktijk.

Doormiddel van telefonisch contact is er geprobeerd om beeldend therapeuten te treffen en vervolgens een afspraak te plannen voor een persoonlijk interview. Het bleek lastig om beeldend therapeuten te vinden, die ervaring hebben met de doelgroep. Binnen een eigen praktijk werden slachtoffers van seksueel misbruik over het algemeen doorverwezen en binnen grotere organisaties waren deskundige moeilijk te bereiken of niet beschikbaar.

Uiteindelijk zijn er in het onderzoek drie interviews opgenomen. Drie beeldende therapeuten, welke ervaringen delen met de doelgroep in zowel eigen praktijken als grotere organisaties. Annette Cahn, wordt in dit onderzoek vermeld met haar eigen naam. De andere twee therapeuten worden in dit onderzoek anoniem vermeld onder de naam: Mevr. B en Mevr. C.

In de halfgestructureerde interviews lichten de beeldend therapeuten hun kennis, ervaring met werken met seksueel misbruikte kinderen toe en wordt er de nadruk gelegd op hun visie geven op beeldelementen en welke instrumenten zij daarbij gebruiken.

4.2. VERZAMELEN VAN TEKENINGEN

Binnen het uitvoeren van het onderzoek liep ik aan tegen het probleem van het verkrijgen van teken materiaal van slachtoffers van seksueel misbruik in Nederland. Het bleek een ingewikkelde zaak om deze kinderen binnen de hulpverlening te traceren en gebruik te mogen maken van hun beeldend materiaal. In de meeste gevallen wilde de organisatie om privacy redenen niet meewerken, andere veel gehoorde argumenten waren dat de organisaties alleen intern onderzoek stimuleerde en dat er een lange onderzoeksprocedure vooraf gaat aan het gebruik van dossiers (beeldend teken/schilder materiaal). Aangezien de korte tijdsperiode omtrent dit onderzoek was het niet mogelijk deze onderzoeksprocedure te doorlopen.

Uiteindelijk ben ik in het bezit gekomen van veel verschillende anonieme tekeningen van 3 kinderen, welke gemaakt zijn in de drie jaar dat het misbruik heeft plaats gevonden. Alle kinderen zijn tussen de leeftijd van 3 en 9 jaar. Uit deze vele tekeningen zijn verspreid over de leeftijd, chronologisch 6 willekeurige tekeningen gekozen vanwege privacy wordt de verstrekker van de tekeningen niet vermeld.

4.3. TOEPASSING VAN DE RSiGE

De RSiGE is op 18 tekeningen (6x3) toegepast en volgens de gefaseerde handleiding uitgewerkt. De tekeningen zijn niet opgenomen in het onderzoek, rekening houdend met het belang en de persoonlijke integriteit van de betrokkenen (Zie 3.1.1). Hieronder is het *Denotatie formulier* van alle 18 tekeningen weergegeven en de *Persoonlijke Profielen* per kind. In Bijlage 4 is de gehele uitgewerkte analyse te vinden.

4.3.1. Denotatie formulier

Ime= Sloveens woord voor naam

	Kind A 6-9 jaar						Kind B 5-8 jaar						Kind C 3-6 jaar					
GE	Ime 01	Ime 02	Ime 03	Ime 04	Ime 05	Ime 06	Ime 01	Ime 02	Ime 03	Ime 04	Ime 05	Ime 06	Ime 01	Ime 02	Ime 03	Ime 04	Ime 05	Ime 06
00	S	S	S	S	S			S	S	S			S			S		S
01	D			S	S	S		D	S				S			S		D
02	D							D										
03	D			S	S	D		D										
04	D				D			D		D								
05	D	D		D			S	D		D								D
06	SD	D	D	SD														
07	D				D		S	S										

Tekenen? Tekenen!

Kwalitatief groot onderzoek
Jessica Van Vugt

08								D										
09	D		D	D	D													
10	D		D		D			S									D	
11								D										
12	D	D	D	SD	D		D		D					D			D	D
13	D	D	D		S		S	D	D		D			D			D	
14	D	D		D	D		D	D	D					D	D		D	D
15	D	SD	S		D		S											
16			SD	D										S		S		D
17	D		S	D	D		D			D				D				

GE B1	Ime 01	Ime 02	Ime 03	Ime 04	Ime 05	Ime 06	Ime 01	Ime 02	Ime 03	Ime 04	Ime 05	Ime 06	Ime 01	Ime 02	Ime 03	Ime 04	Ime 05	Ime 06
18	D		D		D	D	D	D	D		D	D	D	D	D	D		
19			D	D	S		D							D			D	
20		D						D								D		
21				D													D	
22		D		D	D		D	D	D			D	D		D	D	D	D
23		D			D		D									D		
24				D			D					D						
25		S	S	D	S				D				D				D	D
26													D					
27	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S
28					D			D										
29				D	D			D				D	D		D		S	D
30	D				D	D	D	S			D	D	D	D	D	D	D	D

GE B2	Ime 01	Ime 02	Ime 03	Ime 04	Ime 05	Ime 06	Ime 01	Ime 02	Ime 03	Ime 04	Ime 05	Ime 06	Ime 01	Ime 02	Ime 03	Ime 04	Ime 05	Ime 06
31							D											
32																		
33		D	D	D	D			D	D			D			D			D
34	D	D	D	D	D	D		D	D					D				
35				D				D	D									
36			SD	D	D		D	D				D	S		D			D
37		D	SD			D	D	D	D	D	D	D		D	D	D	D	
38	D	D	D		D	D	D	D	D	D	D	D		D		D	D	
39	SD	D	D	D	D			D		D	D		D	D		D	D	D
40	D	D	D		D	D	D	D	D	D	D		D	D		D		D
41			D	D	D	D	D	S		D				S		S		D
42		D	D	D		D					S	D		D		D		
43		D		S		D						D						

GE B3	Ime 01	Ime 02	Ime 03	Ime 04	Ime 05	Ime 06	Ime 01	Ime 02	Ime 03	Ime 04	Ime 05	Ime 06	Ime 01	Ime 02	Ime 03	Ime 04	Ime 05	Ime 06
44	D		D	D		D	D	SD	D		D	D		D				
45																		
46										D								
47																		
48					D			D				D	S					
49									D						D			
50		D																
51				D														
52									D			D						
53			D						D									
54		D	D				D		D			D						

GE B4	lme 01	lme 02	lme 03	lme 04	lme 05	lme 06	lme 01	lme 02	lme 03	lme 04	lme 05	lme 06	lme 01	lme 02	lme 03	lme 04	lme 05	lme 06
55	D					D	D	D										D
56	D	D	D	D			D		D	D	D	D		D	D	D		
57								D					S					
58			D					D										
59							D											
60																		
61							D											
62		D										D					D	
63												S						
64							D		D									
65					D							D		D			D	
66			S		D													
67		D			D													

GE C1	lme 01	lme 02	lme 03	lme 04	lme 05	lme 06	lme 01	lme 02	lme 03	lme 04	lme 05	lme 06	lme 01	lme 02	lme 03	lme 04	lme 05	lme 06
68				D														
69		D																
70						D	D		D									
71																		
72	S						D					D						
73							D		D			D						
74		D		D														D
75	D						D											D
76	S																	
77	S	S	S	S	S	S	S	S										

GE D1	lme 01	lme 02	lme 03	lme 04	lme 05	lme 06	lme 01	lme 02	lme 03	lme 04	lme 05	lme 06	lme 01	lme 02	lme 03	lme 04	lme 05	lme 06
78		D	S	D	D	D	D	D	D			D					D	
79		D	D		D	D	D	D	D			D		D	D	D	D	
80	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D		D	D	D	D
81		D		D		S	S		S			D				D		D
82	D	D	D	D	D	D		D										
83					D							D						
84		D												D			D	
85					D	D		D	D	S	D	S				D		
86					D													
87	S	S	S	S	S	S		S										

4.3.2. Persoonlijk Profiel

Persoonlijk Profiel: Kind A / 6-9 jaar.

BL Laag A

A1

Ik laat open, ik sta open, ik laat los, ik laat ontstaan; ik beschik over creativiteit en kan leren.

Soms wel en soms niet ontmoet ik bewegend de wereld in en om mij, heb ik Moeite om bezig te zijn met Bezigzijn en daardoor ook met het scheppen van orde. Zo is het moeilijk geworden om van mijn bewegen te genieten, me in te zetten om zo te bewegen als ik het, het leukste vind. *Zijn er tijdens de zwangerschap of daarna problemen geweest? Ja op diverse terreinen*

Ik begin soms wel en soms heb ik daar Moeite mee, daardoor ook met doorgaan en loslaten. Zowel rond als recht doorgaan heeft geen basis. Soms wel en soms niet, stop ik of/ en ga ik door met vierkantige richtingen; mijn cognitie is werkzaam. Ik orden op mijn manier. Ik maak een aanzet tot inkaderen als voorloper van categoriseren en dat weer als voorwaarde voor cognitie. Soms is dat genoeg, soms niet, dus ik begin soms wel en soms niet. Dit alles bijeen leidt soms wel en soms niet tot Moeite met mezelf hier neerzetten. Soms voel ik: Hier ben ik, Ik ben hier, soms voel ik dat niet.

EBL Laag B

B1

Soms heb ik Moeite met het in mij opnemen van de omgeving en soms heb ik dat niet. Hierdoor heb ik Moeite met herkennen van wat bij mezelf hoort en wat bij mijn omgeving. Daardoor vind ik het lastig mijzelf te ervaren als een geheel en tegelijkertijd mijzelf te onderscheiden van andere mensen en dingen. Wat resulteert in dat ik Moeite heb met het Zijn van een Geheel-zelf, met Ik heet "IK". Het hebben van verschillende wensen en doelen en tegelijkertijd afstand hebben van mezelf ervaar ik als moeilijk. Ook heb ik Moeite met: Ik ben hier, daardoor voel ik mij overweldigd. Ook heb ik soms wel en soms geen Moeite met, hier ben ik. Hierdoor ben ik soms zelfstandig en soms eenzaam.

Zo kan ik de omgeving goed hanteren, zo is het me bekend en vertrouwd, mijn activiteit belooft zichzelf,

Ik heb Moeite met het ervaren van veel mogelijkheden en er soms uit te moeten kiezen. Ook heb ik Moeite met het naar mij toehalen van mijn wensen, door deze namen te geven.

B2

Ik heb Moeite met het afgaan op mijn omgeving. (krachtsinspanning) en met dat ik ben afgeremd. (**ongewoon**). Ik vind het lastig om mijn plek in te nemen in de ruimte, en dus met, Ik ben hier. Ook heb ik Moeite met het hebben van keuzes. Soms kan ik wel ergens op afgaan vanuit mijn innerlijke kracht, soms ook niet. Daardoor kan ik soms wel en soms niet mijn wensen uitvoeren en is mijn initiatief soms wel en soms niet effectief.

Ook heb ik Moeite om mij te verzetten als ik word tegengehouden en ervaar daardoor frustratie.

Soms wil ik ergens naar toe soms ook niet, doellijn, doelgerichtheid. Ik heb Moeite met het samenwerken met iemand anders, het contact en het beschikken over een mentale kracht. Daardoor heeft mijn kracht zich verdicht tot angst en vind ik het lastig om mijn angst onder ogen te zien. Soms wel en soms niet kan ik een kader maken, een vorm sluiten en kan ik omvatten.

B3

Het bewogen worden door mijn eigen lichaamsfuncties ervaar ik als lastig. Daarmee ook met dat ik als het ware zweef in de ruimte en om mij lekker te laten gaan. Hierdoor heb ik Moeite om mij een Geheel te voelen in de ruimte en om lekker in mijn lijf te zitten. Ik vind het lastig om mijn omgeving at te tasten met mijn voelspriet en daarmee heb ik Moeite met de toename van taalverwerving.

Ik heb Moeite met, het zelf kunnen doen, doordat ik mij fysiek niet handig en vaardig voel. Daardoor heb ik Moeite met initiatief nemen en minder zelfvertrouwen. Ook heb ik Moeite met het opmerken en weergeven van details, het worden van een geïntegreerd persoon en met mijn Gewaarzijn voor het geven van Namen, welke is begonnen.

B4

Dat ik door mijn omgeving word bewogen ervaar ik als beklemming. Ik heb Moeite met het rekening houden met de realiteit en ik ervaar chaos en onzekerheid. Ik heb Moeite om bij mijn omgeving te horen en mij hier thuis te voelen. Daarmee heb ik Moeite met mijn Basiszekerheid. Ik vind het lastig om mijn omgeving op te bouwen en de grenzen die mijn omgeving aan mij stelt te beleven. Daardoor vind ik het lastig om aandacht aan functionele zaken te besteden en functioneel in de omgeving mee te doen, systematisch en/of schematisch.

Soms wel en soms niet treed ik naar buiten vanuit mijn eigen achtergrond, dit is waar ik vandaan kom. Daardoor maak ik soms wel en soms geen vensters naar de wereld. Dit resulteert erin dat ik Moeite heb om mijzelf en mijn omgeving geborgen te maken.

EBL LAAG C

C1

Ik vind het lastig om de angst binnen te laten komen en om mezelf naar buiten te vechten. Hierdoor vind ik het moeilijk om te proberen grip te krijgen op wat mij bang maakt en macht te hebben over wat ik *niet* zie. Wel verzet ik mij en boks ik terug. Ook heb ik Moeite met, gebruiken van namen, omgaan met abstracties, doen alsof en liegen en plagen. Ik vind het lastig om mijn evenwicht uit te proberen, emotionaliteit.

Ik vertrouw op mijn kennis. Ik heb mijn eigen wijze van expressie van mijn eigen symboliek

EBL LAAG D

D1

Soms wel en soms niet heb ik Moeite met: Ik grijp de omgeving, ik grijp ook in, Ik voel me geborgen en met Relationale en emotionele ontwikkelingsaspecten.

Ook heb ik Moeite met het reiken en verwijzen naar de omgeving. Daardoor vind ik het lastig om dingen in een kader en/of een schema te zetten en daarmee vorm te geven aan mijn ontwikkeling. Dus heb ik Moeite met Cognitieve en bewustzijn ontwikkelingsaspecten.

Ik vind het moeilijk om normen en waarden te begrijpen en daardoor te gehoorzamen en deel te nemen aan mijn eigen cultuur. Ik vind het dan dus ook lastig om structuren te hanteren en om te focussen op functionele zaken.

Ik heb Moeite met, het in contact staan met de geschiedenis van mijn maatschappij, met mijn best doen en met het zoeken naar zingeving. Hierdoor heb ik Moeite met Sociale en spirituele ontwikkelingsaspecten.

Soms vind ik het moeilijk dat ik een mens ben en mijn eigen mogelijkheden te beleven, soms ook niet..

Ik heb Moeite met: *Als ik doe wat jij zegt dan houd je van me*, en met: *Ik doe wat je zegt, dus moet je van me houden*. Zo vind ik het lastig dat we in een symbiose terecht zijn gekomen.

Ik vind het lastig om vanuit mijn innerlijke kern te kiezen, te benoemen en op mijn doel af te gaan.

Ook heb ik Moeite met herkennen, kennen en weten en daardoor ook met mijzelf als menselijk te ervaren. Dus met Zakelijke en artistieke ontwikkelingsaspecten.

Ik heb Moeite met mijn eigen fysieke innerlijke basis, met mijn Fysieke ontwikkelingsaspecten en mijn eigen grenzen.

Daardoor vind ik het lastig om vanuit mijn innerlijke kern naar buiten te kijken en tegelijkertijd onderscheiden zijn van en verbonden zijn met mijn omgeving. Dus met sociale ontwikkelingsaspecten.

Ik heb een Eigen vormgeving van eigen symboliek.

Persoonlijk Profiel: Kind B / 5-8 jaar.

EBL Laag A

A1

Ik laat open, ik sta open, ik laat los, ik laat ontstaan; ik beschik over creativiteit en kan leren.

Soms wel en soms niet ontmoet ik bewegend de wereld in en om mij, heb ik Moeite om bezig te zijn met Bezigzijn en daardoor ook met het scheppen van orde. Zo is het moeilijk geworden om van mijn bewegen te genieten, me in te zetten om zo te bewegen als ik het, het leukste vind.

Ik heb Moeite me in te zetten om zo te bewegen als ik het, het leukste vind. Ik begin maar heb Moeite om door te gaan. Als ik doorga ga ik vooral met ronde door. Met recht doorgaan en doorgaan in vierkantige richtingen heb ik Moeite. Daarbij heb ik Moeite met cognitie en ordenen. Ook heb ik Moeite met mijzelf neerzetten. Met: Hier ben ik, Ik ben hier

EBL Laag B

B1

Ik vind het lastig om de omgeving in mij op te nemen en daarmee met het herkennen wat bij mezelf en wat bij mijn omgeving hoort. Daardoor heb ik Moeite met het Zijn van een Geheel-zelf, met Ik heet "IK". Ik vind het moeilijk om verschillende wensen en doelen te hebben en tegelijkertijd afstand van mezelf te hebben. Daardoor heb ik Moeite met: Ik ben hier, en voel ik mij overweldigd.

Zo kan ik de omgeving goed hanteren, zo is het me bekend en vertrouwd. Mijn activiteit belooft zichzelf.

Ik heb Moeite met het ervaren van veel mogelijkheden en om daar soms uit te moeten kiezen. Daardoor heb ik Moeite om mijn wensen naar me toe halen door deze namen te geven.

B2

Soms wel en soms niet ga ik op de omgeving af; (krachtsinspanning). Recht op mijn omgeving afgaan, dat vind ik lastig. Ik ben afgeremd en ik heb daar Moeite mee (ongewoon). Ook heb ik Moeite met, Ik ben hier, het staan in deze ruimte en daardoor met het hebben van keuzes. Dit resulteert erin dat ik Moeite heb om ergens op af te gaan vanuit mijn innerlijke kracht, mijn wensen uit te voeren en met mijn effectiviteit van mijn initiatief. Ook heb ik Moeite om mij te verzetten als ik word tegengehouden, waardoor ik frustratie ervaar. Daardoor heb ik Moeite om ergens naar toe te willen met doellijn en doelgerichtheid en met het samenwerken met iemand, met contact.

Soms wel en soms niet beschik ik over mentale kracht of/ en innerlijke mentale kracht. Deze kracht heeft zich verdicht tot angst. Soms heb ik Moeite om deze angst onder ogen te zien en soms niet. Ik heb Moeite met het maken van een kader, het sluiten van een vorm en met het kunnen omvatten.

B3

Soms wel en soms niet word ik bewogen door mijn eigen lichaamsfuncties, zweef ik als het ware in de ruimte en kan ik me lekker laten gaan. Ik heb Moeite met het hebben van vaste voet op aarde en met het aanwezig ervaren van mijzelf. Daardoor heb ik Moeite met, mijzelf een geheel te voelen in de ruimte, met het hebben van een lekker lijfje. En dus heb ik Moeite met, dat ik wat kan met mijn lijfje.

Ook vind ik het lastig om de ander en het andere te herkennen en het maken van een aanzet tot zakelijk waarnemen. Daardoor

heb ik Moeite met details opmerken en details weergeven. En dus ook met dat ik een geïntegreerd persoonkje ben geworden en met mijn gewaarzijn voor het geven van Namen, welke is begonnen.

B4

Ik word bewogen door mijn omgeving en daar heb ik Moeite mee. Ik ervaar beklemming. Ik vind het lastig om rekening te houden met de realiteit en daardoor ervaar ik chaos en onzekerheid. Hierdoor heb ik Moeite met het horen bij mijn omgeving en mij hierin thuis te voelen. Dus met de Basiszekerheid. Doordat ik Moeite heb met de reële invloed die ik op mijn omgeving heb, heb ik Moeite om aan mijn omgeving te bouwen en met het beleven van de grenzen die mijn omgeving aan mij stelt. Hierdoor vind ik het lastig om mijzelf te onderscheiden van de omgeving en mijzelf te zijn in deze omgeving. Daarmee heb ik Moeite met vormgeven, op mijzelf aangewezen te zijn en vanuit mijzelf de omgeving in te kijken. Ik heb Moeite met het besteden van aandacht aan functionele zaken, het functioneel kunnen meedoen in de omgeving, systematisch en/of schematisch

EBL LAAG C

C1

Ik vind het moeilijk om macht te hebben over wat ik niet zie, om mij te verzetten en mij terug te boksen. Ik heb Moeite met het evenwichtig zijn. Beweging, lichaam, omgeving, met het non-verbale en verbale, werken moeilijk samen. Daardoor heb ik Moeite met het uitproberen van mijn evenwicht en mijn emotionaliteit. Ik heb Mijn eigen wijze van expressie van mijn eigen symboliek

EBL LAAG D

D1

Ik heb Moeite met het grijpen van de omgeving en in te grijpen hierin. Hierdoor heb ik Moeite, om mij geborgen te voelen, met Relationele en emotionele ontwikkelingsaspecten. Daardoor vind ik het lastig om naar mijn omgeving te reiken en te verwijzen, om dingen in een kader of een schema te zetten en daarmee vorm te geven aan mijn ontwikkeling. Hierdoor heb ik dus Moeite met Cognitieve en bewustzijns ontwikkelingsaspecten.

Ik heb Moeite met het begrijpen van normen en waarden en daardoor om te gehoorzamen. Dit resulteert erin dat ik Moeite ondervind om deel te nemen aan mijn cultuur, structuur te hanteren, te focussen op functionele zaken, in contact te staan met de geschiedenis van mijn maatschappij en mijn best te doen. Hierdoor heb ik Moeite om naar zingeving te zoeken en dus met Sociale en spirituele ontwikkelingsaspecten.

Soms wel en soms niet heb ik Moeite met het feit dat ik een mens ben en dat ik mijn eigen mogelijkheden kan beleven.

Ik heb Moeite met: *Als ik doe wat jij zegt dan houdt je van me. Als Ik doe wat je zegt, moet je dus van me houden.* Zo zijn we in een soms veilige soms beklemmende symbiose terechtgekomen.

Ik heb Moeite om vanuit mijn innerlijke kern te kiezen, te benoemen en op mijn doel af te gaan. Soms wel en soms niet heb ik Moeite met mijn eigen fysieke innerlijke basis, met mijn Fysieke ontwikkelingsaspecten.

Ik heb een Eigen vormgeving van eigen symboliek

Persoonlijk Profiel: Kind C / 3-6 jaar.

EBL Laag A

A1

Ik laat open, ik sta open, ik laat los, ik laat ontstaan; ik beschik over creativiteit en kan leren. Soms wel en soms niet, ontmoet ik al Bewegend de wereld (*alles in en om mij*)

Ik heb Moeite om te beginnen, met vooral recht doorgaan, doorgaan in vierkantige richtingen en dus met cognitie en ordenen. Ook heb ik Moeite om mijzelf hier neer te zetten. Soms lukt het wel en soms lukt het niet: Hier ben ik, Ik ben hier

EBL Laag B

B1

Ik heb Moeite met het in mij opnemen van de omgeving, met het herkennen wat bij mezelf en wat bij mijn omgeving hoort. Ik heb Moeite met mijzelf tegelijkertijd als een geheel en als onderscheiden van andere mensen en dingen te ervaren. En dus vind ik het lastig om een Geheel-zelf te zijn en heb ik Moeite met: Ik heet "IK".

Ik heb verschillende wensen en doelen en tegelijkertijd afstand van mezelf, hier heb ik Moeite mee, met: Hier ben ik, en voel mij eenzaam. Ik vind het moeilijk om vanuit mijzelf de omgeving naar binnen te halen bij mezelf.

Zo kan ik de omgeving goed hanteren, zo is het me bekend en vertrouwd. Mijn activiteit belooft zich.

Ik heb Moeite met: ik kan mijn wensen naar me toe halen door namen te geven daaraan.

B2

Ik heb Moeite met het afgaan op de omgeving (krachtsinspanning). Ik ben afgeremd en heb daar Moeite mee (ongewoon). Ook heb ik Moeite met het staan in deze ruimte. Soms wel en soms niet vind ik het lastig om ergens op af te gaan vanuit mijn innerlijke kracht, om mijn wensen uitvoeren, om mijn initiatief effectief te laten zijn.

Ik heb Moeite om mij te verzetten als ik word tegengehouden, daardoor ervaar ik frustratie. Daardoor is het lastig om ergens naar toe te willen en heb ik Moeite met doelgerichtheid. Ook met iemand samen, contact heb ik Moeite.

Soms beschik ik over mentale kracht of/ en innerlijke mentale kracht en soms niet. Mijn kracht heeft zich verdicht tot angst. En ik vind het moeilijk om mijn angst onder ogen te zien.

Tekenen? Tekenen!

Kwalitatief groot onderzoek
Jessica Van Vugt

B3

Ik word bewogen door mijn eigen lichaamsfuncties, zweef als het ware in de ruimte en heb hier Moeite mee. Ook kan ik mij moeilijk lekker laten gaan. Wel voel ik mij een geheel in een ruimte. Hoewel ik een lekker lijfje heb, heb ik Moeite met, dat ik wat kan met mijn lijfje.

B4

Ik word bewogen door mijn omgeving en ervaar dit als beklemmend. Ik vind het lastig om rekening te houden met de realiteit, en ervaar hierdoor chaos en onzekerheid.

Ik ben in contact met de omgeving. Anderen kunnen bij mij in en uit. Ik heb almacht. Wel heb ik Moeite met het bouwen aan mijn omgeving, het beleving van de grenzen die mijn omgeving aan mij stelt, het besteden van aandacht aan functionele zaken en het functioneel kunnen meedoen in de omgeving, systematisch en/of schematisch

EBL LAAG C

C1

Ik heb Moeite met: het gebruik van namen en het omgaan met abstracties. Ik heb Moeite met het doen alsof, liegen en plagen, met ik probeer mijn evenwicht uit en met emotionaliteit.

Mijn eigen wijze van expressie van mijn eigen symboliek

EBL LAAG D

D1

Ik heb Moeite met het grijpen van de omgeving en in te grijpen hierin. Hierdoor heb ik Moeite, om mij geborgen te voelen, met Relationale en emotionele ontwikkelingsaspecten.

Ook heb ik Moeite met het reiken en verwijzen naar de omgeving, met het zetten van dingen in een kader of een schema en daarmee met vormgeven aan mijn ontwikkeling. Dus ik heb Moeite met Cognitieve en bewust-zijns ontwikkelingsaspecten.

Ik heb Moeite met het begrijpen van normen en waarden, met gehoorzamen, met deelnemen aan mijn cultuur, met structuren hanteren, met focussen op functionele zaken en met Ik sta in contact met de geschiedenis van mijn maatschappij.

Ik vind het lastig om mijn best te doen en te zoeken naar zingeving. En dus heb ik Moeite met Sociale en spirituele ontwikkelingsaspecten.

Ik ben een mens die zijn eigen mogelijkheden beleeft, daar heb ik Moeite mee.

Ik heb Moeite met herkennen, kennen en weten, met mijzelf als menselijk te ervaren en met Zakelijke en artistieke ontwikkelingsaspecten.

Ik heb Moeite met mijn eigen fysieke innerlijke basis, met mijn Fysieke ontwikkelingsaspecten.

CHAPTER 5

Resultaten

5.1. SAMENVATTING VAN DE ONDERZOEKSGEGEVENS.

5.1.1. Interview

(Belangrijke, opvallende aspecten worden in de samenvatting schuin gedrukt)

Vanuit de interviews (samenvatting bijgevoegd in bijlage: 5) wordt nogmaals benadrukt dat de problematiek rondom seksueel misbruik een uiteenlopende problematiek is. Annette Cahn, noemt het daarbij ook een delicaat onderwerp, waarbij er voorzichtig moet worden omgegaan met het interpreteren en het trekken van conclusies. Mevr. C zet uiteen dat *analyseren van tekeningen nooit een wetenschappelijke stof is maar absoluut ook een feeling betreft welke je opbouwt door ervaring*. De geïnterviewde therapeuten hebben gezamenlijk zowel ervaring met seksueel misbruik binnen een instelling en multidisciplinair team, als wel in een 1manszaak.

Alle geïnterviewde beeldend therapeuten gaven aan dat kenmerken van seksueel misbruik *niet alleen in de tekening zichtbaar wordt maar ook in andere facetten*. Zo wordt er door Mevr. B gesproken over signalen in interactie: *afstand versus nabijheid*. Mevr. C spreekt over de interactie, het relationele, het fysieke en de motoriek, naast de tekening zelf, als belangrijke facetten waarin signalen zich zouden voordoen.

Op welke gebieden het seksueel misbruik invloed heeft is volgens Mevr. B onder andere afhankelijk van de leeftijd waarop het misbruik heeft plaats gevonden, hoe veilig de situatie daarvoor was en wat het kind voor die tijd al had ontwikkeld. Met andere woorden of het kind al een Ik-basis had ontwikkeld om op terug te vallen. Volgens Annette Cahn, laat het misbruikte kind vaak een ander beeld aan de buitenwereld zien, van bijvoorbeeld overacting, op de tenen lopen en ervaren moeite om zichzelf te zijn.

Het daadwerkelijk vormgeven van het misbruik in beeldend tekenen, en dus lineair en verhalend werken is volgens Mevr. B een meer rationele aanpak, wat afhangt van het niveau van het kind. Volgens Annette Cahn, zijn vooral lichtverstandelijke beperkten een kwetsbare groep om slachtoffer te worden van seksueel misbruik. Dit sluit aan bij Hofstede, H (1995). Daarnaast geeft Mevr. B aan dat het ook afhangt van het feit of het kind afstand van de ervaring heeft genomen en er over kan vertellen of niet. *Als het kind nog erg in de beleving zit, in de ervaring van het overspoelen geeft Mevr. B aan dat de signalen meer gaan zitten in de hantering van het materiaal en de manier van werken. Dit noemt zij pre-verbaler, waarin het, het kind OVERKOMT en het misbruik misschien nog gaande is. (Typisch voor Vaktherapie)*

Het uiten in de vormgeving gaat volgens Mevr. B meer over al dan niet bewust of onbewust het verhaal vertellen en de wil van het kind. Hierbij verwacht Mevr. B dat het *overkomen* voornamelijk voorkomt in de overspoelings-fase (waarin het misbruik nog gaande is) en naarmate er meer afstand van de ervaring is genomen de mogelijkheid groter is dat het verhaal op wat voor manier dan ook 'verteld' wordt.

Mevr. C, heeft ooit een geïndiceerde cliënt behandeld, welke een langwerpige bakje van klei met een bodem en een rand maakte, waarin satéprikkers met stekels naar boven stonden. Dit beeld reflecteerde duidelijk het bed dat voor de cliënt ontzettend gevaarlijk was. *Een dergelijk beeld verschijnt volgens Mevr. C pas na een hele tijd, na stap voor stap meer besproken te hebben wat er gebeurd is en wat de cliënt voelde.*

TYPEREND VOOR DE CASUS KINDEREN. Mevr. C geeft aan dat werkstukken die letterlijk het seksuele misbruik reflecteren niet veel voorkomen behalve binnen de behandeling.

Binnen de interviews worden uiteenlopende beeldelementen genoemd die in verband zouden kunnen staan met seksueel misbruik en/of die seksueel misbruik kunnen vermoeden. Er wordt door alle deelnemende therapeuten aangegeven dat er uiterste voorzichtigheid moet worden geboden bij deze interpretaties. Opvallend was het dat alle therapeuten het gevoel hebben dat kindslachtoffers van seksueel misbruik vaker de neiging hebben om *weg te maken*. Om iets tevoorschijn te laten komen en vervolgens weer weg te maken. Of te wel, verstoppend, verbergend te werken. Lagen over elkaar, wegkrassen, zelfs weggooien en daarmee wegmaken, dicht plakken, weghalen, inpakken met touwen en strikken. Daarmee wordt volgens Mevr. C de behoefte om, *weg te maken*, uitgedrukt. Dit is volgens haar een mogelijk kenmerk.

Ook een diffuus beeld waar soms geen touw aan vast te knopen valt, kan aldus Annette Cahn kenmerkend zijn. Een ander voorbeeld gaf Annette Cahn van een jongen die allerlei gesloten vormen vorm gaf. Een vrachtwagen zonder deur en ramen. Een symbool voor geen 'ingang' kan analoog zijn aan de ingangen van de mens. Volgens haar is dit onder andere een signaal dat er iets niet klopt. Annette Cahn, geeft daarbij aan dat het van alles kan zijn en niet per definitie duidt op trauma.

Zij noemt een aantal beeldkenmerken welke binnen haar ervaring in de vormgeving van seksueel misbruikte kinderen voorkwamen: *raster vormen, schuilplaatsen, holletjes met een hekje ervoor en daarmee een wens uitdrukken om iets dicht te maken*, veel rood en zwart, *doorkrassen* van bepaalde beelden, het ontbreken van transparantie en haren overeen, grote oren en het soms missen van lichaamsdelen, dus geen handen of geen voeten. Daar waar Annette Cahn aangeeft dat beelden van grote en of rode handen volgens haar een mogelijk signaal van geweld zijn (welke niet seksueel hoeft te zijn), heeft Mevr. B de neiging om te zeggen dat seksueel misbruikte kinderen zich minder bezig houden met het vormgeven van mensfiguren. Het belangrijkste thema bij deze kinderen noemt Annette Cahn: schaamte.

Een ander voorbeeld dat Mevr. C geeft is de papier-maché lijm, lijkend op sperma. De omgang hiermee geeft volgens Mevr. C ook belangrijke informatie. Een algemeen aspect wat volgens Mevr. C alleen op seksueel misbruik duidt is niet te benoemen.

Mevr. C geeft aan dat het vormgeven van seksuele aspecten in tekeningen op zichzelf niet hoeven te duiden op seksueel misbruik maar ook te maken kunnen hebben met de ontdekking van het eigen lichaam. Daarbij doelt Mevr. C op het feit dat je als therapeut je interpretaties voorzichtig doet en deze goed onderbouwt en ook kijkt naar andere aspecten dan alleen de tekening.

Signalen die door de beeldend therapeuten aangegeven worden, betreffen ook de interactie, zowel met materiaal als met de therapeut. Binnen het materiaal geeft Mevr. B aan, dat het kind materiaal ertussen kan plaatsen of letterlijk op afstand kan houden, waardoor er letterlijk geen lichamelijk contact met het materiaal wordt toegelaten. Of een kind, wat probeert om niet in beeld te komen of een beeld dat over hem/ haar zelf gaat weg te maken. Of juist letterlijk in het materiaal duiken en het overal smeren van vingerverf. Door Mevr. C wordt dit letterlijk overal smeren, in verband gebracht met de verstoorde motoriek van deze kinderen. *Seksueel misbruikte kinderen kunnen een slechte rommelige en/of zwabberige MOTORIEK hebben door de traumatische ervaringen.*¹⁸ Ze ervaren Moeite met het beheersen van het materiaal. Bijvoorbeeld, het omgooien van dingen, het maken van een grote puinhoop en smeerpertijen, aldus Mevr. C. Zij kaart wel aan dat deze verstoorde motoriek ook een andere oorzaak kan hebben.

Volgens Mevr. B valt het op dat binnen het werken met beeldende materialen die weinig structuur bieden deze kinderen zich eerder lijken te verliezen of helemaal niet lijken te willen beginnen. Bijvoorbeeld met het werken met vingerverf, ecoline of klei. Bij Mevr. B gaan er dan ook alarmbellen rinkelen als hier iets in zichtbaar wordt.

Ook in de manier waarop een kind zich tot de therapeut verhoudt en zich door de ruimte begeeft is volgens Mevr. B een informatiebron. Als voorbeeld geeft Mevr. B een kind dat de neiging kan hebben om op je schoot te komen zitten of juist de afstand bewaart. Beide gedragingen kunnen volgens Mevr. B uitingen zijn van hetzelfde probleem.

Maar ook andersom wordt aangekaart binnen de interviews. Deze zelfde uitingen van gedrag met verschillende oorzaken, kan heel verwarrend zijn, aldus Mevr. B. Het verschil zit hem volgens haar in het gevoel dat deze kinderen teweeg brengen. Het voelt anders. Zij geeft aan dat het fijn zou zijn als er onderzoek naar komt. Bij het seksueel misbruikte kind ervaar je niet het item aantrekken en afstoten, zoals bij kinderen met een hechtingsstoornis, maar het thema afgrenzing. Hoewel de verschillen er dus wel zijn, kan dit er in het werken hetzelfde uitzien. Volgens haar gebeurt er alleen in de relatie iets anders. Bijvoorbeeld een kind met een stoornis in het autisme spectrum stoeit meer met zichzelf waarbij je als therapeut voelt dat hij of zij de controle wil houden. Bij een seksueel misbruikt kind voel je als therapeut dat daar over zijn of haar grenzen heen is gegaan. Op mijn vraag, of dit ook meer gepaard gaat met angst, antwoordt Mevr. B: Bij een autistisch kind is er meer resolute weigering, waarbij het wel angst voelt, die meer binnen het kind zelf blijft. Bij een kind dat seksueel is misbruikt, komt de angst meer in de relatie tussen kind en zijn omgeving terecht. Volgens Mevr. B is het belangrijk dat je de ruimte neemt om te voelen wat het kind met jou doet. Te voelen dat dit kind iets heel anders oproept bij jou dan kinderen met andere problematiek.

¹⁸ De RSiGE is ook een instrument waarmee er naar motorische bewegingen word gekeken.

Tekenen? Tekenend!

Kwalitatief groot onderzoek
Jessica Van Vugt

Mevr. C, geeft aan dat, hoewel grensoverschrijding een belangrijk aspect is bij seksueel misbruik, dit ook voorkomt bij andere problematiek. Zij heeft ervaren dat seksueel misbruikte kinderen op meer terreinen deze grensoverschrijding laten zien. Dat uit zich fysiek, rationeel, motorisch en in de interactie met zowel materiaal als therapeut. Ook fysiek mishandelde kinderen kunnen deze symptomen uiten. Enige terughoudendheid is hierbij volgens Mevr. C wel geboden. Deze grensoverschrijding kan namelijk ook andere oorzaken hebben; dus blijft het belangrijk om altijd alert te blijven luisteren naar je eigen gevoelens.

Grenzen binnen en buiten het medium zijn bij alle beeldend therapeuten een belangrijk thema. Deze grenzen goed aftasten en niet over de grenzen van het kind heengaan, waardoor het risico er is, dat het aan de therapeut daderaspecten ervaart. Volgens Mevr. B kunnen deze kinderen zich bewust terugtrekken en ook juist de grenzen van de therapeut overschrijden. Mevr. C geeft aan dat juist deze grensoverschrijding een belangrijk misbruikaspect kan zijn. In het medium houdt dit volgens Mevr. C in dat deze kinderen heel gemakkelijk op jouw papier kunnen komen, of over de randen van hun eigen papier heen kunnen gaan. Zodra dit plaatsvindt, is dat volgens haar dan ook een signaal om alert te zijn. Wanneer kinderen, tijdens interactie en in het medium, over jouw grenzen heengaan, dan gaat Mevr. C ervan uit, dat de grenzen van het kind zijn overschreden. Daarbij komt er in de interactie met zowel materiaal als therapeut, veel belangrijke informatie zichtbaar.

Volgens Annette Cahn, is het kind zijn macht afgenomen en is dit dan ook het belangrijkste om aan het kind terug te geven. Mevr. B probeert om het kind bewust te maken van de positie die het inneemt in afstand versus nabijheid en of er tot een andere afstand versus nabijheid kan worden gekomen. Daardoor kan het kind de controle wat meer in eigen hand nemen en ook meer nee zeggen. Of juist het tegenovergestelde namelijk, de controle wat meer kan loslaten en de therapeut wat meer toelaten.

Alle therapeuten werken met een *eigen methode* die ze zelf ontwikkeld hebben en die voor hen het beste werkt. Deze methodes zijn tot stand gekomen door hun werkervaringen, aangevuld met vakkennis via collega's, literatuurstudies en bijeenkomsten.

Annette Cahn, werkte met seksueel misbruikte kinderen zowel met drama, beeldend als spel. Zij zette tekenmogelijkheden in, boetseermateriaal maar ook werken met zand, playmobile, bouw materiaal, knuffels en rollenspel. Zij vertelde dat kinderen die seksueel misbruikt zijn, vaak helemaal niet tot spelen komen. 'Dat als het ware niet meer kunnen'. Vanuit ervaring weet ze dat seksueel misbruikte kinderen weinig vreugde hebben, ook hun spel is veelal vreugdeloos. Haar voornaamste doel van de therapie is gericht op het terughalen van vreugde, de wil tot ontdekken en het opdoen van succeservaring. Niet het verwerken van het trauma! Aan zowel bepaalde beeldelementen zoals hierboven genoemd als aan het ontbreken van vreugde in spel is volgens haar een wezenlijk verschil met 'gezonde' kinderen te zien. Zij geeft aan af en toe gebruik te maken van diagnostische instrumenten in de observatie zoals; maak je familie in dieren, (Tijsseling, I. 2004) en een huis, boom, mens tekening (John N. Buck, 1947).

Mevr. B maakt zoveel mogelijk gebruik van verschillende materialen en het aan bod laten komen van verschillende manieren van werken. Om goed te kunnen observeren en het kind een breed scala aan ervaringen op te laten doen. Dus als het kind voor steeds dezelfde manier van werken kiest als oplossingsstrategie, dan biedt zij het kind een andere oplossingsstrategie aan.

Mevr. C wisselt af tussen een leidende en volgende houding. Volgens haar is het belangrijk om te peilen, te voelen en af te stemmen op dat wat er NU speelt. Zij vertelt dat ze vaak gebruik heeft gemaakt van mikado. Daarbij gaat het om het oppakken zonder dat iets anders beweegt en daarmee controle over je handen en tastzin verwerven. Hierbij refereert ze naar een seksueel misbruikte cliënt, welke letterlijk grip wilde krijgen op eigen sturing die haar letterlijk uit handen was geslagen. Ze trilde, knoeide en stootte inderdaad ook alles om. Mevr. C heeft standaard observatiewerkvormen. Ze laat altijd een map maken waarin de basis zit van haar therapie benadering.

5.1.2. Vergelijkingsanalyse RSiGE: overeenkomsten en verschillen tussen Kind A en B en C

Kind A en B en C de basis

Het Grafisch Element 0 komt bij Kind A en B en C als Standaard voor. Dit houdt in dat zij gemiddeld leerbaar zijn en dus ook in staat zijn om te leren door middel van therapie.

Uit de RSiGE blijkt dat Kind A en B en C Moeite hebben om/met:

- zichzelf neerzetten (GE14D)
- de omgeving in zich opnemen (GE18D)
- zichzelf te ervaren als geheel en tegelijkertijd als onderscheiden van andere mensen en dingen (GE21D)
- het zijn van een Geheel-zelf; met Ik heet "IK" (GE22D)
- op hun omgeving afgaan (GE30D)
- afgeremd worden. Hier hebben ze *opvallend* veel Moeite mee (GE33D)
- uitvoeren van hun wensen; hun initiatief is niet standaard effectief (GE37D)
- zich verzetten als ze worden tegengehouden en ze ervaren veel frustratie (GE38D)
- hun doelgerichtheid is over het algemeen niet standaard, ze vinden het lastig iets met iemand samen te doen (GE40D)
- hun kracht die zich heeft verdicht tot angst, onder ogen zien (GE42D)
- zich lekker laten gaan (GE44D)
- onder ogen zien van realiteit, het ervaren van chaos en onzekerheid (GE56D)
- reiken en verwijzen naar de omgeving, het zetten van dingen in een kader, in een schema, vormgeven aan hun eigen ontwikkeling; met bewustzijns ontwikkelingsaspecten (GE79D)
- begrijpen van normen en waarden en gehoorzamen, met deelnemen aan hun cultuur, hanteren van structuur (GE80D)
- focussen op functionele zaken, in contact staan met de geschiedenis van hun maatschappij, hun best doen, naar zingeving zoeken; sociale en spirituele ontwikkelingsaspecten (GE80D)
- fysieke ontwikkelingsaspecten, de weergave van hun eigen fysieke innerlijke basis (GE85D)

Uit de RSiGE blijkt dat Kind A en B hebben Moeite om:

- mee te doen met de ander. Ze willen misschien wel, omdat ze verwachten/willen dat de ander dan van hen houdt. Ze kunnen niet meevoelen met de ander hoe dit dan moet. (GE82D)

Uit de RSiGE blijkt dat Kind A en B en C kunnen vrij beschikken over:

- de omgeving goed hanteren, zo is het hun vertrouwd en bekend, ze herhalen wat hen bekend en vertrouwd is, ten koste van hun eigen identiteit en hun eigen mogelijkheden. Dat is dus enerzijds heel helend voor hen en tegelijkertijd belemmerend voor ontwikkeling van eigenheid en zelfvertrouwen. Het misbruik blijft meespelen in hun dagelijks leven (GE27S)

Uit de RSiGE blijkt dat Kind A en B kunnen vrij beschikken over:

- hun eigen expressie van hun eigen symboliek (GE77S)
- hun eigen expressie van hun eigen symboliek (GE87S)

Uit de RSiGE blijkt dat Kind A en B en C heel veel dezelfde Moeites hebben

- Alle drie de kinderen hebben heel veel dezelfde Moeites
- Kind A en B en C hebben heel veel Moeite met het onder ogen zien, van realiteit en chaos en met het aankunnen van onzekerheid (GE56)
- Bij Kind A en B en C komt T-stuk GE33, meerdere malen voor. Dit GE33, is ongewoon bij gemiddelde jonge kinderen. Het maken ervan vergt stevige druk en richting, plus een verband kunnen maken tussen een verticale en een horizontale lijn. Dit GE is in de RSiGE toch opgenomen omdat het al vanaf 1,5 jaar vaak gemaakt werd door kindjes in onveilige en onderdrukkende situaties. Ze werden in hun spontane gedrag voortdurend afgeremd¹⁹. Afremming kan bij Kind A en B en C ook het geval geweest zijn. Ze zijn alle drie in een crisissituatie geboren die enkele jaren heeft geduurd.

¹⁹ Rutten-Saris 2011 mondelinge mededeling

- Hun Moeites in Laag A en B (dus heel erg jong al), beschrijven hun basisonzekerheid. Die bleek ook een factor geweest te zijn, in het door de verkrachter afgeremd zijn, in hun spontaniteit en in het niet durven vertellen van wat met hen gebeurde.

Kind A en B en C hebben hun Moeites voornamelijk in laag A en begin laag B

- In de RSiGE zijn momenten zichtbaar waarop een nieuwe vaardigheid start. Wanneer het een heel nieuw gebied betreft, leidt dit soms tot ontstellende gevolgen voor dat gebied.

Kind A en B hebben een eigen benadering nodig, kind C niet

- Kind A & B hebben beiden een heel eigen benadering nodig.
- Kind C kan volstaan met wat gemiddeld beschikbaar is.
- Kind C heeft het jongst de meeste veiligheid gehad, waardoor die mogelijk geen bijzondere benadering nodig heeft.

Kind A en B en C: huidige situatie

Het Grafisch Element 0 komt bij Kind A en B en C als Standaard voor. Dit maakte het mogelijk dat zij gemiddeld leerbaar zijn en dus ook in staat zijn om te leren middels zeer diverse therapievormen. Dat is na 34 jaar geheimhouding ook met succes bij Kind A en B en C gelukt.

5.2. REFLECTIE

In 1.1.2 p.10 stelt Nicolai, N (2003) dat traumatische gebeurtenissen in de vroege kindertijd onomkeerbare gevolgen hebben op de ontwikkeling van het brein. Het gaat mij te ver om wie dan ook als onomkeerbaar te bestempelen. Dat is voorheen ook steeds gebeurd wanneer er een nieuwe stoornis werd gediagnosticeerd. Telkens weer blijkt dat verder onderzoek, met name naar behandelingsmogelijkheden, zeer succesvol kan zijn! Zo werden “gekken” bijvoorbeeld heel veel vroeger vastgebonden!

Vergelijking met Afrikaanse kinderen:

Opvallend na mijn interviews en na het analyseren van de tekeningen via de RSiGE is:

- weinig herkenbare en zichtbare seksualiteit als thema in de tekeningen in Nederland
- heel veel herkenbare en zichtbare seksualiteit als thema in de tekeningen in Afrika
- culturele verschillen in gevolgen van seksueel misbruik

CHAPTER 6

Conclusies

6.1. BEANTWOORDING ONDERZOEKSVRAGEN

6.1.1. Beantwoording deelvragen

- *Op welke EBL lagen hebben deze kindslachtoffers van seksueel misbruik vaardigheden en/of moeilijkheden?*
De bevindingen met betrekking tot de grote hoeveelheid GE in de EBL Lagen A en B van Kind A B C , kunnen niet zondermeer toegepast worden op anderen. De RSiGE geeft juist de unieke individuele situatie per cliënt in diens actuele situatie van het moment van het RSiGE onderzoek weer. Het is tot nu toe niet na te gaan wanneer de GE met kenmerken van EBL LAAG A en B zijn ontstaan. Helder is wel dat die kenmerken bij alle drie de kinderen, aanwezig waren ten tijde van het seksueel misbruik, omdat ik tekeningen uit die periode heb genoteerd en uitgewerkt. Ook is het duidelijk dat ze er heel veel last van hadden.
- *Zijn er met betrekking tot seksueel misbruik, opvallende GE in de tekeningen gevonden?*
GE33 en GE56 zijn heel opvallend. GE33 omdat die ongewoon is voor hun leeftijden en veelvuldig in hun tekeningen voorkomt. GE33 toont hun afgeremd-zijn en hun onzekerheden. GE56 toont hun grote Moeite in het omgaan met onder ogen zien van onzekerheid en realiteit.
- *Hoe zou verder onderzoek naar seksueel misbruik in tekeningen eruit kunnen zien?*
Wanneer ik recente tekeningen van Kind A en B en C zou hebben, zou ik die zinvol met elkaar kunnen vergelijken en mogelijk ook conclusies kunnen trekken met betrekking tot overeenkomsten en verschillen, in tekeningen van andere seksueel misbruikte kinderen.

6.1.2 Reflectie over verbanden en verschillen na toepassing RSiGE

Overeenkomsten

- In dit nieuwe gebied van seksueel misbruik, rekening houden met individuele diversiteit
- Het is nog altijd moeilijk om over seksueel misbruik algemene conclusies te trekken
- Kijken naar de individualiteit van slachtoffers blijft essentieel
- “Grenzen” spelen bij alle vaktherapieën en seksueel misbruikte kinderen een heel belangrijke rol (GE33 en GE56)
- Alleen naar beeldelementen kijken, blijkt voor geen enkele beeldend therapeut voldoende
- Motoriek geeft vaktherapie veel belangrijke informatie
- Geen specifieke seksuele beeldkenmerken, niet in verworven tekeningen en ontkracht door de geïnterviewde beeldende therapeuten
- Rastervormen worden zowel binnen de interviews benoemd als wel binnen de RSiGE (GE41, GE42). De GE41 en GE42 drukken uit dat de kracht van de kinderen zich heeft verdicht tot angst en dat zij vaak moeite hebben om deze angst onderogen te zien.

Verschillen

- Iedere beeldend therapeut heeft een eigen methode die voor hen het beste werkt.
- RSiGE is een algemeen overdraagbare methode die onafhankelijke en persoonlijke indrukken combineert en systematisch onderbouwt, diagnosticeert.
- RSiGE is gebaseerd op specifiek omschreven nagelaten motorische sporen (GE) op een ondergrond. Met specifiek omschreven ontwikkelingsstappen. Kortom het is een diagnostisch instrument.

6.1.3. Beantwoording hoofdvraag

- Welke probleemgebieden zijn binnen de beeldende therapie met behulp van de RSiGE in tekeningen van seksueel misbruikte kinderen in de leeftijd van 3 tot 9 jaar terug te vinden?

Over het algemeen is het tot nu toe moeilijk om te stellen welke specifieke tekenen er voorkomen in tekeningen van seksueel misbruikte kinderen. In de verworven tekeningen waren geen duidelijke overeenkomstige *beeldelementen* en ook de geïnterviewde beeldend therapeuten geven aan dat kijken naar de tekeningen zelf niet afdoende is voor het signaleren van seksueel misbruik slachtoffers. Met behulp van de RSiGE is gebleken dat voor de geanalyseerde tekeningen in dit onderzoek de meeste opvallende GE ontwikkelingsgebieden in de tekeningen van de seksueel misbruikte Kind A B C, te maken hebben met:

GE33: Moeite hebben met afgeremd worden, wat overeenkomt met problemen met grenzen stellen. Ook binnen de interviews met beeldend therapeuten speelt het thema grensoverschrijding of het ontbreken van grenzen een belangrijke rol bij deze kinderen, welke zich op verschillende gebieden uit en wat dan ook als overeenkomstig kan worden beschouwd.

GE56: Moeite hebben met het onder ogen zien van realiteit en het ervaren van chaos en onzekerheid. Ook het ervaren van onzekerheid is voor deze kinderen volgens de literatuurstudie een belangrijk kenmerk. Aan onzekerheid en chaos kunnen echter ook een andere problematiek ten grondslag liggen. Hierover concrete conclusies trekken is dan ook niet valide.

Kind A en B en C hadden een grote hoeveelheid GE in de EBL Lagen A en B. Wanneer deze kenmerken zijn ontstaan kan binnen dit onderzoek niet worden beantwoord, omdat de geanalyseerde tekeningen ten tijde van het misbruik zijn. Duidelijk is wel dat al de grote hoeveelheid GE in deze Lagen ten tijde van het misbruik aanwezig waren. Om hier meer betrouwbare uitspraken over te kunnen doen is verder onderzoek vereist.

6.2. RELEVANTIE VOOR HET BEROEP

Pas sinds de afgelopen 40 jaar wordt er door de hulpverlening aandacht besteed aan seksueel misbruik. Slachtoffers en hulpverleners die voor die tijd naar buiten wilde treden, werden niet geloofd en door het slijk gehaald. Pas vanaf de jaren 70 is er aandacht ontstaan voor slachtoffers van seksueel misbruik. Dit resulteert erin dat onderzoek naar deze doelgroep nog in de kinderschoenen staat.

Onder de slachtoffers gaat een heterogene groep schuil. Heterogeniteit kenmerkt zich door frequentie, persoonlijkheid en stabiliteit en de mate waarin de gevolgen zich uiten. De verscheidenheid aan vormen waarin de gevolgen van het seksueel misbruik zich uiten maakt deze slachtoffers een ingewikkelde doelgroep. Daarnaast is het onderzoeken van slachtoffers van seksueel misbruik een nog steeds zeer omstreden zaak. Er zal dan ook nog veel onderzoek gedaan moeten worden naar seksueel misbruik en de gevolgen ervan.

Opvallend is dat er binnen de literatuur voornamelijk Amerikaanse onderzoeken naar seksueel misbruik staan beschreven, voornamelijk als we kijken naar specifieke beeldkenmerken in kindertekeningen. In Amerikaans wetenschappelijk onderzoek is er meerdere malen geprobeerd om mogelijk seksueel misbruik te traceren aan de hand van beeldkenmerken in kindertekeningen. De uitkomst van deze onderzoeken zoals beschreven in *chapter 1* zijn omstreden. Er wordt ook aangegeven, dat onderzoek naar karakteristieke beeldkenmerken in kindertekeningen, om mogelijk seksueel misbruik op te sporen en daarbij het slachtoffer te beschermen, de Moeite waard blijft. Theresa Foks-Appelman (2011) beschrijft dat het opvallend en jammer is dat in de Nederlandse psychologische literatuur over de betekenis van kindertekeningen weinig tot geen aandacht aan deze onderzoeken wordt besteed. Dit kan dan ook gezien worden als een groot gemis.

Hofstede, H. (1995) beschrijft in haar artikel de onderontwikkeling van hulpverlening voor seksueel misbruik bij moeilijk lerende kinderen. Zo geeft ze aan dat het verbazingwekkend is dat er op het gebied van de hulpverlening aan moeilijk lerende kinderen na seksueel misbruik zo weinig ontwikkeld is. Volgens haar wordt deze groep binnen de hulpverlening al snel afgedaan als, een groep waar je 'niet zoveel mee kan'. De hulpverlening voor gemiddeld begaafde kinderen wijst deze groep al snel af wegens hun niveau en hun verbale mogelijkheden, die niet toereikend zouden zijn voor de therapievormen die aangeboden worden en dat hulpverleners door gebrek aan onder andere kennis over de doelgroep deze kinderen niet kunnen bereiken.

Ze beschrijft in hetzelfde artikel dat het medium beeldend essentieel kan zijn om in contact te komen met deze doelgroep en een analoog op gang kan brengen tussen het medium en de realiteit. Ook de geïnterviewde beeldende therapeuten geven aan gebaat te zijn met onderzoek naar dit onderwerp en behoefte te hebben aan betrouwbare handvatten om deze problematiek te diagnosticeren en te behandelen.

Baartman, H (1995) beschrijft in het boek, *op gebaande paden*, dat na navraag bij de betreffende Riagg instantie er werd geantwoord dat deze er niet waren om seksueel misbruik uit te zoeken. Navraag bij de betreffende Raad voor de kindbescherming leverde het antwoord dat zij zeker moesten weten dat er sprake was van seksueel misbruik, en dat de Riagg dit volgens hen moest uitzoeken. Er is maar zelden sprake van 'zeker weten', zo schrijft hij. Hieruit blijkt wel dat er handelingsverlegenheid van professionele kindbeschermers en (kinder)hulpverleners heerst als het gaat om vermoedens van seksueel misbruik. Baartman, H (1995, p31) noemt dit het hete-appel-syndroom. Symptomen van dit syndroom noemt hij: 'afschuiving, negeren, gebrek aan kennis, angst en voorbijgaan aan de noden van het kind'. Ook beschrijft hij dat het diagnostisch proces bij vermoeden van seksueel misbruik nogal eens als "moeilijker" wordt ervaren, dan diagnostisch proces bij andere problematieken. Enerzijds omdat seksueel misbruik hevige emoties oproept en anderzijds door het ontbreken van duidelijk beleid ten aanzien van seksueel misbruik.

Hofstede, H. (1995):

"Signalen worden door ambivalentie vaak niet opgemerkt. De schuldgevoelens die dit op kan roepen bij de betrokken hulpverleners werken vaak vertroebelend op hun professionaliteit die nodig is wanneer vermoedens werkelijkheid zijn geworden," p.163

Onder andere door de schroom, angst en weerzin lijken hulpverleners niet goed in staat om door te vragen. Zo beschrijft M. Heemelaar (2008, p. 261) dat bij de helft van de hulpverleners dit wel eens reden is geweest om niet verder te vragen als ze een vermoeden van seksueel misbruik hadden. Dat dit een negatief gevolg heeft op de kwaliteit van de hulpverlening, wordt bevestigd door het telefonisch meldpunt, ingesteld door transact, het landelijk expertisecentrum seksespecifieke zorg en seksueel geweld. Daar bleken veel cliënten aan te geven het over het algemeen belangrijk te vinden dat de therapeut het initiatief neemt tot het bespreken van *vermoedens* van seksueel misbruik (van Engen e.a, 2003).

Binnen het interview met Annette Cahn, werd aangegeven dat zij altijd werk maakt van vermoedens van seksueel misbruik. Wel houdt ze hierbij de context van de cliënt in de gaten. Ze geeft daarbij wel aan dat je rekening moet houden dat de ontvanger van het nieuws met betrekking tot het vermoeden hier soms moeilijk mee om kan gaan. Volgens haar heeft dit nog steeds te maken met het taboe dat er ook volgens haar nog steeds heerst op praten over seksueel misbruik.

Er moet worden opgepast dat de balans door de angst voor overweldigende emoties in de stabilisatiefase van de behandeling niet doorslaat naar het andere uiterste namelijk, dat de therapeut in de beleving van cliënten hun traumatische ervaringen ontkennen en opnieuw vervallen in een samenzwering van zwijgen. Door het algemeen aanvaarde beleid, sinds de jaren '90, dat eerst stabilisatie en symptoomreductie bereikt moet worden, zijn veel behandelaars terughoudend in het exploreren van trauma's, dus ontstaat er een nieuw 'zwijgen' die cliënten in hun isolement houdt. Binnen één van de gevoerde telefoongesprekken werd aangegeven dat de therapeut zich liever niet bezig hield met het verwerken van het trauma maar zich meer focusten op het stabilisatieproces. Zij was van mening dat het openleggen van het trauma een te groot risico was voor haar cliënt in een privé kliniek zoals die van de therapeut.

Opvallend is dat bij een oriënterend telefoongesprek met verscheidene beeldende therapeuten, door één van de therapeuten werd aangegeven dat de aandacht voornamelijk is gericht op de daders die zich schuldig maken aan seksueel misbruik. Zij gaf hiervoor het voorbeeld van de actuele kinderpornozaak van augustus dit jaar. Wat gebeurt er met de slachtoffers op deze foto's? Daar wordt namelijk niet over gesproken. Ook in een persbericht op de site van de overheid van 12 oktober van dit jaar, staat beschreven dat de opsporing van de slachtoffers in deze zaak nog onvoldoende effectief is. Waar blijft de informatie over het slachtoffer? De focus wordt verschoven van het slachtoffer naar de dader. Neem bijvoorbeeld de zaak van Marc Dutroux of later de Fritzl-incestzaak en nu de zedenzaak het Hofnarretje. Ook binnen dit onderzoek is het opvallend dat het moeilijk is uit te zoeken waar de *slachtoffers* zich binnen de hulpverlening bevinden.

Beeldende diagnostisch instrument worden door therapeuten ervaren als een waardevol instrument binnen de diagnostische fase. De RSiGE is nog niet eerder toegepast op tekeningen van seksueel misbruikte kinderen.

6.3. GEBRUIK VAN DE CONCLUSIES IN DE PRAKTIJK

Therapeuten die te maken hebben met kinderen die seksueel misbruikt zijn, geven aan een 'vreemd gevoel', te krijgen in de omgang met deze kinderen binnen en buiten het medium. Dit is vaak een gevoel waar men moeilijk woorden aan kan geven en waar geen handvatten voor bestaan. Een lijst van beeldindicatoren is moeilijk te creëren. In de verworven tekeningen zijn geen opvallende kenmerken zichtbaar die direct of indirect refereren naar het seksueel misbruik. Ook binnen de interviews wordt uiteengezet dat dit over het algemeen niet voorkomt of pas na intensieve therapie. Daarnaast is het trekken van conclusies hieruit alleen zeer omstreden.

De enige overeenkomst uit de interviews is dat het thema *grenzen* en *verhullen* opvallende beeldaspecten zijn bij deze kinderen. Het bedekken, wegmaken en rastervormen zowel binnen de interviews als binnen de RSiGE.

Vanuit de RSiGE blijkt dat de kinderen ongewoon moeite hebben met het afgeremd zijn en veel chaos en onzekerheid ervaren, hoewel dit kan refereren naar de gevolgen van het seksueel misbruik blijft dit een interpretatie. Ook blijkt dat elk kind een eigen unieke stijl heeft. Wat door de geïnterviewde beeldend therapeuten wordt beaamd.

De conclusies benadrukken de eigenheid van elk individueel kind en de verschillen in overlevingsstrategieën. Elk kind heeft door het seksueel misbruik problemen op andere gebieden. Belangrijk is het om signalen op verschillende gebieden met elkaar te integreren en aan te voelen wat het kind bij jou teweeg brengt.

De RSiGE is een goed diagnostisch instrument om deze probleemgebieden van een individu in kaart te brengen die eventueel ontstaan zijn door seksueel misbruik. Waarna er een individueel specifiek behandelplan op kan worden gesteld. De probleemgebieden zullen invloed hebben op andere gebieden en met de RSiGE kan er bij de basis van deze probleemgebieden worden begonnen om ze vervolgens te ontwikkelen.

Kijken naar het individu staat dan ook voorop. Dit doet niet af aan het feit dat het gebied betreffende seksueel misbruik verder geen onderzoek behoeft, in tegendeel. De conclusies uit dit onderzoek geven niet aan dat seksueel misbruik doormiddel van de RSiGE en een tekening op zichzelf, valide kan worden gediagnosticeerd. Hoewel dit de uitkomst van het onderzoek is, betekent dit niet dat er geen specifieke beeld/grafische elementen zijn voor deze doelgroep.

6.4. SUMMARY

In dit onderzoek is er een kwalitatief onderzoek verricht naar seksueel misbruik in kindertekeningen. Deze interesse is ontstaan in het buitenland en nader beschouwd in Nederland.

Met behulp van de RSiGE zijn er tekeningen van seksueel misbruikte kinderen in de leeftijd van 3 tot 9 jaar geanalyseerd, in samenwerking met Dr. Rutten-Saris. Naast het gebruiken van deze betrouwbare methode zijn er drie interviews gehouden met beeldend therapeuten welke ervaring hebben met kindslachtoffers van seksueel misbruik. Deze verkregen visies zijn opgenomen in het onderzoek.

Seksueel misbruik is een gebied dat pas de laatste 40 jaar hernieuwde aandacht krijgt. Het is een wereldwijd probleem en een omstreken gebied waar nog veel taboe op rust. Het zwijgen van slachtoffers over hun traumatische ervaring met seksueel misbruik komt nog veelvuldig voor en de gevolgen ervan zijn groot. Beeldende therapie is een middel om het zwijgen te doorbreken, binnen het medium emoties en gevoelens door te werken, vaardigheden aangeleerd te krijgen en ervaringen vorm te geven, welke bijdrage aan de behandeling van slachtoffers. Waardoor gevolgen omkeerbaar kunnen zijn.

Er zijn in Amerika al veelvuldig onderzoeken gedaan naar beeldelementen in tekeningen van seksueel misbruikte mensen. Binnen dit onderzoek is met behulp van een nog niet eerder op het onderwerp seksueel misbruik toegepast instrument (RSiGE) geprobeerd om tekenen van seksueel misbruikte kinderen in tekeningen op te sporen. Uit de RSiGE analyse blijkt dat het lastig is om betrouwbare conclusies te trekken uit de uitkomsten van de tekeninganalyse.

Hoewel er opvallende overeenkomstige GE worden gevonden zowel de GE33 als de GE56 en Kind A en B en C alle drie Moeiten hebben ontwikkeld in de EBL laag A en begin van EBL laag B blijft dit een interpretatie die verder onderbouwd dient te worden. De geïnterviewde beeldend therapeuten geven aan dat het thema seksueel misbruik niet een droge wetenschappelijke stof is waarin kijken naar de tekeningen op zichzelf afdoende is.

Dit onderzoek kan dienen als aanzet tot verder onderzoek betreffende dit onderwerp. Dit acht ik dan ook noodzakelijk.

CHAPTER 7

Aanbevelingen

7.1. VOORZICHTIGHEID BIJ DE INTERPRETATIE VAN GEGEVENS.

Uit de conclusie is gebleken dat er voorzichtigheid is geboden bij de interpretaties van de gegevens. Het was moeilijk deze gegevens te generaliseren. Seksueel misbruik is een complex probleem, de problematiek en de symptomen worden beïnvloed door verschillende factoren en elk kind is anders en uniek.

Het tekenen van kinderen ontwikkelt zich gedurende de tijd en wordt beïnvloed door de ontwikkeling op andere gebieden. Verschillende leeftijden en intelligentieniveaus zouden andere uitkomsten genereren. Het is dus lastig om een onderzoek op het gebied van seksueel misbruik te generaliseren. Belangrijk is om naar de individuele persoon te kijken.

Ieder kind is anders en heeft zijn eigen voorkeuren, ook in het medium. Deze keuzes kunnen worden beïnvloed door de ervaring van seksueel misbruik, maar dit is een onzekere interpretatie. Het is moeilijk aan te geven wat specifieke probleemgebieden zijn binnen het medium bij deze kinderen. De ervaring van seksueel misbruik is in verschillende GE en werkvormen misschien wel te herleiden, maar welke een kind kiest is gebaseerd op persoonlijke voorkeur. Daarnaast heeft ieder kind een eigen overlevingsmechanisme dat bepaalt hoe een kind op een stressvolle situatie reageert. Een kind kan zo beperkt zijn in het functioneren dat een klinische opname nodig is. Deze signalen zullen binnen het medium eerder worden toebedeeld aan het seksueel misbruik dan een kind dat zich ondanks de ervaring van seksueel misbruik redelijk weet te redden in de maatschappij.

Ook is er in dit onderzoek geen rekening gehouden met de mate van trauma en de manier waarop het kind seksueel misbruikt is, de kenmerken van het misbruik (langdurig of eenmalig misbruik, binnen of buiten het gezin, in welke context, door wie, waren er steunfiguren voor het kind e.d.). Het is mogelijk dat ook dit de manier het vormgeven in het medium beïnvloedt.

De geanalyseerde tekeningen zijn gemaakt gedurende het misbruik. De manier waarop het seksueel misbruik zich kan uiten binnen medium is waarschijnlijk ook afhankelijk van de positie waarin het kind zich bevindt. Als het kind nog in de onveilige situatie van het misbruik verkeert, zal het zich heel anders gedragen dan op het moment dat het kind toe is aan de verwerking van het trauma. Ook geven de geïnterviewde beeldend therapeuten aan dat de werkwijze van de therapeut verandert als het kind nog in een onveilige situatie verkeert.

Seksueel misbruik is op zichzelf geen stoornis, hoewel het wel een DSM-IV classificatie is, maar de ervaring van het misbruik uit zich vaak op verschillende manieren en via andere problematieken, zoals een hechtingsstoornis of gedragsproblemen. Ook kan er sprake zijn van een stoornis naast het seksueel misbruik. Zo geven de geïnterviewde beeldend therapeuten aan dat verstandelijk beperkte kinderen een risicogroep vormen om slachtoffer te worden van seksueel misbruik. Maar ook andere stoornissen komen voor bijvoorbeeld een kind met autisme dat seksueel is misbruikt. Het is moeilijk om aan te geven wat voortkomt uit het autisme en wat uit de ervaring van seksueel misbruik en wat elkaar op welke manier beïnvloedt. Het kan ook zijn dat kinderen die seksueel misbruikt worden ook te maken hebben met andere vormen van kindermishandeling, zoals verwaarlozing. Ook doormiddel van de RSiGE is het moeilijk te bepalen welke ervaring welk gedrag in het medium beïnvloedt.

Omdat het slachtofferplaatje zo breed is, is er moeilijk een vergelijking te maken met kinderen die niet seksueel zijn misbruikt. Sommige kinderen komen binnen met een indicatie voor seksueel misbruik bij andere kinderen ontstaan vermoedens. Binnen de afgenomen interviews werd voornamelijk aangegeven dat grenzen een belangrijk thema is binnen het vormgeven en dat het anders *voelt* dan bij andere problematieken. De houding van de hulpverlener beïnvloedt daarnaast ook wat een kind binnen de therapie laat zien en welke voorzichtige interpretaties de therapeut maakt.

7.2. AANBEVELINGEN VOOR DE PRAKTIJK

Binnen dit onderzoek is het moeilijk gebleken om een seksueel misbruik kinderslachtoffer plaatje te maken. Zowel uit de RSiGE als uit de interviews met de beeldend therapeuten blijkt dat elk kind anders met het seksueel misbruik omgaat, andere stoornissen ontwikkelt en op verschillende gebieden problemen ervaart. Kijken naar tekeningen op zichzelf is dan volgens deze beeldend therapeuten ook niet afdoende. Het is een onderdeel van het gehele pakket waaruit in dit geval beeldend therapeuten rekening moeten houden. Andere aspecten, die bij onderzoek meegenomen moeten worden, zijn volgens Mevr. C de interactie, het relationele, het fysieke en de motoriek in zowel het medium als daarbuiten. Mevr. B geeft aan dat de signalen niet alleen in de tekening gaan zitten. Volgens haar zouden we signalen missen als er teveel wordt gekeken naar alleen beeldend werk.

Onderzoek naar seksueel misbruik bij kinderen is nog een onderontwikkeld gebied, waar een groot taboe op rust. Dit taboe moet worden doorbroken en meer onderzoek zal hier onder andere aan bijdragen. Ook de beeldend therapeuten geven aan dat er beperkte handvatten bestaan voor zowel de behandeling als de diagnose van seksueel misbruik bij kinderen en behoefte hebben aan meer doeltreffend, alles omvattend, onderzoek hiernaar. Verder onderzoek naar deze kinderen wordt dan ook noodzakelijk geacht.

Dit onderzoek is een verkennend onderzoek. Door meer onderzoek zouden de bevindingen van dit onderzoek kunnen worden aangevuld door vernieuwde zienswijze.

7.3. VERVOLGONDERZOEK

Op basis van mijn bevindingen vind ik vervolgonderzoek op de volgende wijze passend en noodzakelijk:

- 1 Multinationaal (tenminste Nederland en Afrika) onderzoek met gelijk aantal, seksueel misbruikte en gemiddelde mensen van diverse leeftijden
- 2 Systematisch verzamelen van gedraggegevens met betrekking tot grenzen
- 3 Een vast aantal tekeningen van de seksueel misbruikte groep nalopen op GE33 en GE56
- 4 Een vast aantal tekeningen van gemiddelde mensen met diverse leeftijden nalopen op GE33 en GE56
- 5 De uitkomsten van het gevonden gedragsgegevens en de GE in die tekeningen, vergelijken, beschouwen en conclusies trekken.

7.4. PRODUCT ONTWIKKELING

Om een goed vervolgonderzoek te kunnen doen zullen er meerdere tekeningen moeten worden verzameld. Tekeningen van zowel slachtoffers van seksueel misbruik als een controle groep van gemiddelde mensen die geen slachtoffers zijn van seksueel misbruik.

In dit onderzoek bleek het lastig te zijn om aan tekeningen van seksueel misbruikte kinderen te komen. Een groot argument hiervoor is vanwege de privacy. Deze privacy staat bij mij hoog in het vaandel. Wel ben ik van mening dat er wereldwijd een heleboel mensen zijn die verder onderzoek betreffende seksueel misbruik willen steunen en daarbij toestemming zullen geven voor het gebruiken van tekeningen voor onderzoek.

Voor het ontwikkelen van product is het in het kader van dit onderzoek en vervolgonderzoek een interessant gegeven om een database op te zetten waarin anonieme tekeningen van seksueel misbruikte mensen en gemiddelde mensen in binnen- en buitenland naar toe kunnen worden gestuurd voor verder onderzoek. De tekeningen kunnen via het internet anoniem verzonden worden door bijvoorbeeld beeldend therapeuten over de hele wereld. De database is alleen te beschouwen door de onderzoekers en de nauw betrokken bij het onderzoek. Ook resultaten van het onderzoek kunnen doormiddel van deze database meegedeeld worden.

Na deze inzending zou aan het vervolgonderzoek zoals hierboven beschreven kunnen worden voldaan.

Dankwoord

Dit onderzoek is tot stand gekomen in het kader van het afstuderen aan de opleiding Beeldende Therapie, Hogeschool van Utrecht te Amersfoort.

Binnen dit onderzoek is een onderwerp gefaseerd, welke afkomstig is uit mijn praktijkervaring en zich richt op probleemgebieden van seksueel misbruikte kinderen. Doormiddel van een literatuur onderzoek, een betrouwbaar diagnostisch instrument, (RSiGE) en visies en meningen van betreffende beeldend therapeuten is een onderzoek tot stand gekomen dat vanuit verschillende punten wordt belicht.

Seksueel misbruik in de kinderjaren is een complexe, veel omvattende, onderbelichte problematiek wat in al zijn facetten nog heel veel aandacht en onderzoek behoeft.

Het taboe op praten over seksueel misbruik moet worden doorbroken. Hoe een van de geïnterviewde beeldend therapeuten het zo treffend zei:

“Hoe transparanter, hoe meer er komt, hoe meer bespreekbaar, hoe veiliger de wereld.”

Voor dit onderzoek bedank ik Dr. Rutten-Saris voor het uitvoerig begeleiden van mijn onderzoek, het ondersteunen bij het analyseren van de tekeningen en het valide verwerken van de gegevens.

Ook de drie deelnemende beeldend therapeuten, Annette Cahn, Mevr. B en Mevr. C dank ik voor hun tijd en toevoegende informatie en inzichten als respondenten en informanten. Dankzij hun visie en praktijkervaring met seksueel misbruikte kinderen kon er binnen dit onderzoek een betrouwbaarder beeld worden geschetst, aanvullingen worden gedaan en uitkomsten doorgetrokken naar de conclusies en aanbevelingen.

Literatuurlijst

- Artsenzondeergrenzen.nl (<http://www.artsenzondeergrenzen.nl>)
- Baartman, H. (1995) Op gebaande paden? Ontwikkeling in diagnostiek, hulpverlening en preventie met betrekking tot seksueel misbruik van kinderen, SWP Utrecht
- Baljon, M, Hardon, B, Kramers M (2004). Aan 'horen, zien en zwijgen' voorbij. Traumaverwerking in een dagbehandelingsprogramma, Tijdschrift voor Psychotherapie
- Bogaerts, S. (2003) De verleiding uit onvermogen: interpersoonlijke factoren en pedoseksualiteit, Leuven University Press,
- Brooke, S. (1997) Art therapy with sexual abuse survivors. Charles C Thomas,
- Burke Draucker, C., Martsolf, D. (2006) Counselling Survivors of Childhood Sexual Abuse, Pine Forge Press childlinesa.org.za/(<http://www.artsenzondeergrenzen.nl>)
- Cohen-liebman, M. (1995) Drawings as judiciary aids in child sexual abuse litigation: a composite list of indicators. Elsevier science Ltd
- Draijer, N. (1990) Seksuele traumatisering in de jeugd. SUA, [Empty-memories.nl/nicolai/arena4.pdf](http://empty-memories.nl/nicolai/arena4.pdf) (<http://www.artsenzondeergrenzen.nl>)
- Foks-appelman, T. (2011) Kinderen geven tekens. Eburon Uitgeverij B.V
- George E, Finberg A, Human Rights Watch (Organization). (2001) Scared at school, sexual violence against girls in South Africa schools, Human Rights Watch,
- Gijs, L, Gianotten, W, Vanwesenbeeck, I. (2009) Seksuologie, Bohn Stafleu van Loghum
- Hagood, M. (2000) The use of art therapy in counseling child and adult survivors of sexual abuse. Jessica Kingsley Publishers
- Hastings, A. (2000) From Generation to Generation: Understanding Sexual Attraction to Children, Wellness Institute
- Humblet, J. (2007) De oorverdovende stilte, omtrent pedofilie: het gepolariseerde debat voorbij, Garant jorisoo.nl/lees/hulpverlening/botsende.htm(<http://www.artsenzondeergrenzen.nl>)
- Kindertherapie.8m.nl(<http://www.artsenzondeergrenzen.nl>)
- Koppen, van, P.J. (2002) Het recht van binnen, psychologie van het recht. Kluwer,
- Krug, E, World Health Organization. World report on violence and health, Volume 1, (2002) World Health Organization
- Lijnse, J. (2008) Ik in meervoud: over de dissociatieve identiteitsstoornis, Eburon Uitgeverij B.V.
- Lüdeke, M. (2009) Kunsttherapie bei sexuellem Missbrauch: Malen und Gestalten mit sexuell missbrauchten Mädchen., GRIN Verlag
- Moser, S. (2009) het gebruik van tekentesten in beeldende therapie, Houten: Bohn Stafleu van Loghum mrc.ac.uk/index.htm (<http://www.artsenzondeergrenzen.nl>)
- Nicolai, N., (2003) Handboek psychotherapie na seksueel misbruik, De Tijdstroom, Utrecht [No-kidding.nu/feiten_en_cijfers](http://no-kidding.nu/feiten_en_cijfers) (<http://www.artsenzondeergrenzen.nl>)
- Pol, van der, J. (2011) Unfolding Perspective. A theoretical and Empirical Study into the Relationship of Art and Human Development vsknederland.nl. M.Sc. Thesis
- Herman, Lewis, J. (2000) Father-daughter incest. Harvard University Press
- Ramón, M. (2009) Ik heb nog dochters, hoor, Centraal Boekhuis
- Rutten-Saris, M,(2002) RSiGE, A Diagnostic Instrument for the Assessment of Interaction Structures in Drawing. (De RSiGE, een Diagnostisch instrument voor Assessment van Interactie-structuren in tekenen.) Ph.D Thesis. University of Hertfordshire, Dep Art Therapy, Hertfordshire, UK.
- Schweizer, S. (red.). (2009) Handboek beeldende therapie; Uit de verf. Bohn Stafleu van Loghum
- Walraven, G. (2006) Zeg het aan iemand. ACCO
- Wertheim-Cohen, T. (1991) Getekend bestaan. Utrecht: Icod.

Bijlage

1: urenverantwoording

Bijlage

2: verklaring betreffende de betrouwbaarheid van gebruik materiaal

Bijlage

3: RS-Matrix

Bijlage

4: Uitwerking RSiGE formulieren

Bijlage

5: Samenvatting interviews

Bijlage

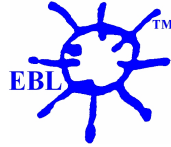
1: Urenverantwoording

Vooronderzoek <i>*Oriëntatie, behoefte onderzoek, contact werkveld, uitgebreid literatuurstudie</i>	100 uur
Analyseren van de tekeningen <i>*Analyseren van 16 tekeningen volgens de RSiGE handleiding doormiddel van alle formulieren</i>	40 uur
Verwerken van de gegevens <i>*Verwerken van de gegevens uit de RSiGE formulieren in het onderzoek, opmaken van tabellen en gegevens</i>	60 uur
Faseren, uitvoeren van de interviews <i>*Contact met betreffende beeldend therapeuten, opstellen interview vragen, maken introductie brief, afname interviews, reistijd</i>	15 uur
Verwerken van de gegevens <i>*uit type samenvattingen interview, member checking, aanpassen, verwerken in onderzoek, parallellen / tegenstrijdigheden invoegen</i>	30 uur
Faseren onderzoeksverslag <i>*opmaak onderzoek, uittypen gegevens, ontwerpen voorkant, literatuurverantwoording</i>	160 uur
Resultaten en conclusies vormgeven <i>*integreren en vergelijken van alle gegevens</i>	80 uur
Afronding	10 uur
	495 uur +

Bijlage

2: Verklaring betreffende de betrouwbaarheid van gebruik materiaal

EMERGING BODY LANGUAGE ARTS THERAPY CENTRE

Emerging Body Language
Scheppende Lichaamstaal
Schöpferische Körpersprache
Porajajoči se Jezik Telesa
Language Corporelle Emergente
Lenguaje Corporal Emergente

Zelfstandig gevestigd praktijk & opleidingsinstituut voor behandeling & begeleiding met EBL waarbij de nadruk ligt op interactie via lichaamstaal, lichaamservaring en lichaamsexpressie met spel & materiaal.

VERKLARING BETREFFENDE DE BETROUWBAARHEID VAN GEBRUIK VAN MATERIAAL.

Soort materiaal: tekeningen van kindslachtoffers van seksueel misbruik

De geanalyseerde tekeningen van kindslachtoffers van seksueel misbruik worden in het onderzoek niet opgenomen, rekening houdend met het belang en de persoonlijke integriteit van de betrokkenen.

Dr. Rutten-Saris tekent voor de echtheid en betrouwbaarheid van de gegevens uit de geanalyseerde tekeningen.

Dr. Rutten-Saris

Adres: Kling 1
Postcode/ Plaats: 5432 MA/ Cuijk
Land: Nederland

Plaats: Cuijk
Handtekening:

Datum: .December 2011

RS-MATRIX VAN DE METHODIEK EMERGING BODY LANGUAGE

1984-2008

VAN FASEN TOT LAGEN			ONTWIKKELING VAN INTERACTIESTRUCTUREN					INTERVENTIES TOEPASSEN VAN		
			MOTORIEK	IDENTITEIT		VAKKENNIS				
Kolom 1	Kolom 2	3	Kolom 4	Kolom 5	Kolom 6	Kolom 7	Kolom 8	Kolom 9	Kolom 10	Kolom 11
Passieve fassen in jaren en namen	Actieve fassen in jaren en namen	Lagen	Motoriek en perceptie	Zelf en identiteit	Interactiestructuren	Prerepresentatie tekenen	Grafisch tekenen	Creatief proces	Activiteit-structuren	Interactie-structuren
Rutten-Saris, M.	Rutten-Saris, M.	Rutten-Saris, M.	Keppan, N. 1973	Stern, D. 1985	Rutten-Saris, M.	Arnheim, R. 1974	Rutten-Saris, M.	Rutten-Saris, M.	Rutten-Saris, M.	Rutten-Saris, M.
0-2 mond Pasgeborene	0-1 jr Infans	LAAG A	Motorisch Senses-motorisch	Gewaarzijn van een Onthuk-end-zelf	A. Afstemming in elkaars Ritme, kort hetzelfde doen, met Ritmische Pauzes.	Plezier in motorische activiteit	Vervagend: Punt GE 0-17 Langskomend	Beweging	in Pasgeborene-samen spel	Afstemmen Adem Beweg 3sec in het Ritme van de ander, Pauzeer
2-6 mond Baby	1-2 jr Stappertje	LAAG B	Perceptueel-motorisch	Gewaarzijn van een Geheel-zelf	B. Beurtwisseling Vanuit A in elkaars Ritme, hetzelfde doen in elkaar, met Ritmische Pauzes.	Plezier in heftige heen en weer gaande bewegingen en in het nabalen van sporen	Lijn: Krom, Rech, Volume, Omtrek GE 18-67 Sporen-trekkend	Licham Body	Bewegen Baby-samen spel	Beurtwisselen Beweg ritmisch intens mee en herhaal met 2 korte en 1 lange pauze
6-14 mond Kruipertje	2-3 jr Dreumes	LAAG C	Perceptueel	Gewaarzijn van een Subjectief-zelf	C. Uitsluiting Vanuit AB tijdens de Beurtwisseling een kleine passende variatie toevoegen	Een vorm wordt beant als de enige basis voor zowel waarneming als actie	Contour: Wezen GE 68-77 Beelden-bouwend	Opkomend-beeld	Handelen Kruipertje-samen spel	Uitwisselen Voeg 1 nieuw element toe tijdens de beurtwisseling
14-24 mond Stappertje	3-4 jr Peuter	LAAG D	Perceptueel-conceptueel	Gewaarzijn van een Verbal-zelf	D. Spelthoog Vanuit ABC spelen met de verwachtingen die voortkomen uit de nu bekende Uitsluiting	Losse onderdelen worden beant voor het samenstellen van objecten	Geometrisch: Vlak GE 78-87 Het verhaal vertelt zichzelf	Woord	Handelen Stappertje-samen spel	Samen-spielen Creer verwachting vanuit de uitwisseling Benoem wat jullie doen
>24 mond Dreumes	4-5 jr Kleuter	LAAG E	Conceptueel	Verbal identiteit	E. Taak / Thema Vanuit ABCD een opgedragen Taak uitvoeren Een Thema Toepassen	Tekencconcepten die de realiteit representeren	Plaatsje: Punt, Krom, Rech, Volume, Omtrek, Wezen, Vlak GE 0-87 Vertellen over het verhaal	Symbool	Toepassen Dreumes-samen spel	Geef een taak of thema Praat over het samen spel

© Bohn Stafleu van Loghum, 2009

Marjolke Rutten-Saris, PhD AT, EBL © AT Centre, Wezenhof 3406, 6536 GS Nijmegen, NL, Tel +31 24 3441396 / Fax +31 24 3661789

BTW-nr. 86885003B01 / Rabobank 1678.57.576 / marjolke@ebccentre.com / www.eblcentre.com

Bijlage 3: RS-Matrix

Bijlage

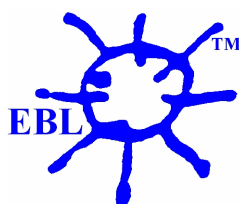
4: Uitwerking RSiGE formulieren

RSiGE EEN DIAGNOSTISCH INSTRUMENT OP BASIS VAN GRAFISCHE ELEMENTEN EN EBL INTERACTIESTRUCTUREN IN TEKENEN

KIND A B C THUIS EN SCHOOL

2011

**DE RSiGE
EEN GRAFISCH INSTRUMENT VOOR DIAGNOSE, BEHANDELING EN EVALUATIE
VAN CLIËNTEN MET ONTBREKENDE, VERSTOORDE OF GESTOORDEEBL INTERACTIE-
STRUCTUREN**

**© Dr. MARIJKE RUTTEN-SARIS
2010
NEDERLANDSE VERSIE**

Dr. Marijke Rutten-Saris. Auteur & Copyright holder Methode Emerging Body Language©. Directeur EBL Arts Therapy Centre/ Reg. FVB & SRCT Senior VT Beeldend/ Reg. LVSB Supervisor/ EBL Consulent/ Onderzoeker EBL/ Reg. Trainer JJtfc Trainersacademie & RINO Amsterdam/ Gastdocent HAN University Nijmegen/ Lid onderzoekscie & Onderzoekssupervisor Codarts MA DT Rotterdam.
Address: Kling 1, 5432MA, Cuijk., The Netherlands Tel ++31 0485 325753, Mob.0654270843/ BTW-nr 86885005B01 / Rabobank 1678.57.576
mrutten@ebllcentre.com / Linkedln/ Skype marijke.rutten.sariswww.vaktherapie.nl.

NOTATIEFORMULIER KIND ABC

EBL Laag A LANGSKOMENDE BEWEGINGEN GRAFISCH GEBIED PUNT

DE TEKENBEWEGINGEN ZIJN "LANGSKOMEND"
DE GE HOREN BIJ HET GRAFISCHE GEBIED "PUNT"

A1 PUNT:

GE 0-17: Ik zet mezelf hier neer. Ik kan beginnen, doorgaan en ophouden

Naam + Noteren	Actie met ieder materiaal wat een spoor nalaat	Nr kind A	Nr kind B	Nr kind C	EBL LT
Verdwijnend bij elke uitloper aan een uiteinde van elke lijn, met verdwijnende druk, van donker naar helemaal licht, daardoor van dikker naar dunner en verdwijnt in het niets	Meebewogen-zijn Het papier is in het toevallig voorbijkomen geraakt, als onderdeel van Beweging (iedere verandering in een bestaande situatie), schiet door tegendruk van het papier af	0S 0S 0S - 0S 0S	- 0S 0S 0S - -	0S - - 0S - 0S	Afstemming Ik laat open, ik sta open, ik laat los, ik laat ontstaan; creativiteit, leerbaarheid
Zwevend Vrijstaande losse puntjes, lichte lijntjes en veegjes over een blad, binnen de reikwijdte van de arm van de tekenaar, waarbij elkaar en het papier steeds nauwelijks raken of kruisen, steeds bijna zonder druk	Meebewogen-zijn Het handje heeft het papier tijdens het toevallig voorbijkomen geraakt, en gaat als onderdeel van andere bewegingen en richtingen zowel er naar-toe als er-vanaf	1D - - - 1S 1S 1S	- 1D 1S - - - -	1S - - 1S - 1D -	Al Bewegend ontmoet ik de wereld (alles in en om mij)
Vliegend een groepje vrijstaande hele lichte lijntjes kruisen elkaar waardoor er een soort losse knoop of kruising staat. Er lijkt een centrum te zijn	Meebewogen zijn Het handje is vooral vanuit één plek in verschillende richtingen bewogen	2D - - - - -	- 2D - - - -	- - - - -	Ik ben bezig met bezigzijn.
Zweefstukjes een groepje vrijstaande nauwelijks minimini zichtbare vlekjes met weinig samenhang. Bijv met uitlopende vlekjes, een veegje en diffuse laagjes	Meebewogen-zijn Het handje is wankelend in Beweging, duwtje of trekje, op en in de directe nabijheid van het papieroppervlak. Bijv met de vlakke kant van een krijtje lichtjes, zonder druk, over het oppervlak rollig of schuivig. Het krijtje duikt soms enkele millimeters	3D - - 3S 3S 3D	- 3D - - - -	- - - - -	Ik ben bezig met het scheppen van orde
Vliegstukjes een groepje vrijstaande zichtbare miniminivlekjes met enige samenhang doordat er wisselende druk gebruikt is, het ziet er ietsje donker en stevig uit	Meebewogen-zijn Het handje drukt wankelend achter elkaar met wat richting	4D - - - 4D -	4S 4D - 4D - -	- - - - -	Ik beweeg en geniet daarvan
Sporenlijntjes hele lichte lijntjes in een vrijstaand groepje met wat richting ten opzichte van elkaar. Herhaalde richting met ritmiek. Er is 1 overheersende richting	Meebewogen-zijn Het handje herhaalt lichte lijntjes, ritmisch dicht bij elkaar, in één overheersende richting	5D 5D - 5D - -	- - - 5D - -	- - - - - -	Ik zet me in om zo te bewegen als ik het, het leukste vind
Kriebeltje vrijstaande combinatie van een uiterst klein vet bolletje gevolgd door een miniminihoekje en een uitlopend staartje, totaal 3-5 mm	Meebewogen-zijn Het handje valt volledig op of tegen het papier, knikt en veert op door de tegendruk van de ondergrond	6SD 6D 6D 6SD - -	6S 6S - - - -	- - - - 6D	Ik begin
Weefsel vrijstaande enigszins ritmisch kruisende lijntjes, zodat een rommelig weefsel ontstaat.	Meebewogen-zijn Het handje maakt langs het papieroppervlak enkele hele lichte heen en weergaande ritmische bewegingen in twee richtingen die elkaar kruisen	7D - - - 7D -	- 7D - - - -	- - - - -	Ik ga door
Eindje vrijstaande combinatie van los	Meebewogen-zijn Beweging van handje op papier, remt	- -	- -	- -	Ik laat los

wiebelig lijntje, hoekje van 90° en uitlopend staartje , samen ongeveer 1cm. Moet exact als het voorbeeld zijn.	af met 90° en laat met vertragende- en bijna- stopbeweging, druk los in een uitloper	- - - -	- - - -	- - - -	
Sporenkrul vrijstaande licht en soms onderbroken lijntje gaat vooral gebogen door, er ontstaat een slordige werveling	Meebewogen-zijn Het krijtje blijft lichtjes op het papier terwijl het handje rond blijft gaan.	9D - 9D 9D 9D -	- 9S - - - -	- - - - -	Ik ga vooral rond door
Sporenkras vrijstaand licht, soms onderbroken en wat zigzaggend lijntje, gaat vooral recht en hoekig door met wat beweeglijke structuur	Meebewogen-zijn Het handje maakt op het papier, met ietsje druk, enkele zigzaggende, hoekige en rechte doorgaande, ritmische bewegingen, waardoor twee of drie richtingen die elkaar kruisen	10D - 10D - 10D -	- 10D - - - -	- - - 10D -	Ik ga vooral recht door
Ophouden vrijstaande combinatie van enkele beweginkjes in 1 richting, die afgebroken zijn, gekruist door korte beweging in een andere richting op dezelfde plaats. Moet exact als het voorbeeld zijn.	Meebewogen-zijn Het krijtje gaat met enige druk 2 tot 3 keer ritmisch even neer en op, verandert dan ineens heel kort van richting en kruist de lijntjes die er al zijn doordat het handje op dezelfde plaats boven het papier blijft	- - - - - -	- - - - - -	- - - - - -	Ik <u>stop</u>
Hoekje vrijstaande combinatie van een zacht beginnend lijntje van zo'n 1 cm, wat begint of eindigt in een zeer scherp open driehoekje van 45°	Meebewogen-zijn Doordat het handje heel fel, snel en scherp beweegt/draait, komt het krijtje met een scherpe hoek van 45° op het papier terecht en verdwijnt ermee	12D 12D 12D 12SD 12D -	12D 12D 12D - 12D -	- 12D - - 12D 12D	Ik vervolg met <u>vierkantige</u> richtingen; cognitie. Ik orden, ik maak een aanzet tot inkaderen als voorloper van categoriseren en dat weer als voorwaarde voor cognitie
Haaltje vrijstaand, een bolletje aan het begin, een minihoeke en een langer uitlopend lijntje van zo'n 1 cm	Meebewogen-zijn Het handje valt op het papier, schiet door de tegendruk van de ondergrond ietsje opzij, vervolgens over het papier en dan met verdwijnende druk van het papier af	13D 13D 13D - 13S -	13S 13D - - 13D -	- 13D - - 13D -	Ik <u>begin</u>
Accent Vrijstaand combinatie waarbij vanuit een liggende start enkele stevige korte herhalende bewegingen op één plek afsluiten met een langere liggende uithaal als slot zoals bij het geluid ta-tatatta-ta	Bewegen Alle kracht komt in één herhalende beweging naar het papier toe. Met volle inzet herhaalt het handje enkele actieve strakke korte bewegingen met veel druk, heel dicht op elkaar op 1plekje op het papier, schiet dan omhoog of omlaag er midden doorheen	14D 14D - 14D 14D -	14D 14D 14D - 14D -	14D 14D - 14D 14D -	Ik zet <u>mezelf</u> hier neer
Tikken vrijstaand groepje herhalende kleine bolletjes met heel dunne korte uitlopende staartjes	Bewegen Het handje valt stevig en ritmisch als een bolletje op het papier. De tegendruk van de ondergrond doet het krijtje een hoekje maken, waardoor aan de bolletjes staartjes ontstaan die het ritme weer uitlokken. Het Infant (0-1jaar) geniet intens van dit bewegen	15D 15SD 15S - 15D -	15S - - - - -	- - - - - -	Ik <u>zet mezelf hier</u> neer
Stippen vrijstaand groepje stevige bolletjes met een minimaal hoekig stukje eraan. Veel druk dan en dicht bij elkaar	Bewegen Het handje gaat gericht en ritmisch naar het papier, drukt daar nog even extra , schiet scherp uit en omhoog. Er ontstaat een samenhangende groep stippen met hoekige ministaartjes	- - 16SD 16D - -	- - - - - -	- 16S - 16S - 16D	Ik <u>zet mezelf hier neer</u> . <i>Bewegen op weg naar Handelen</i>
Punt vrijstaande punt, bolletje of totaal dichte werveling van hoogstens 3mm, zonder uitlopers	Bewegen Het handje gaat gericht en rustig naar één plek op het papier, draait daar heel precies in zich , zonder uit te schieten en gaat weer recht omhoog	17D - 17S 17D 17D -	17D - - 17D - -	- 17D - - - -	Hier ben ik, Ik ben hier Bewegen op weg naar Hanteren

EBL Laag B
MOTORISCHE ONTWIKKELING
TRACKING-TRACES

DE TEKENBEWEGINGEN ZIJN “SPOREN –TREKKEND”

B 1 KROM:

Ik ga van buiten naar binnen. Ik neem de omgeving in me op. Ik ben afgestemd op mijn omgeving. Ik ben gericht op een “zelf in verbinding”

Naam + Noteren	Actie	Nr kind A	Nr kind B	Nr kind C	EBL LT
Werveling bladvullende slordige, spiralende en rondgaande krullijn vliegt over de bladranden, zo vaak herhaald dat er slechts enkele open puntjes zichtbaar gebleven zijn. Het accent van de tekening ligt in de start ergens midden op het blad en de bewegingen zijn naar het Stappertje (1-2jr) toe.	Meebewogen-zijn/Bewegen Stappertje verdwijnt in heftig, wervelend en naar zich toe halend versnellend rondgaand bewegen zonder de randen van het papier op te merken. Het ervaart het toppunt van “Functionslust”, het plezier in Bewegen.	18D - 18D - 18D 18D	18D 18D1 8D - 18D 18D	18D 18D 18D 18D -	Beurtwisseling Ik <u>neem</u> de omgeving <u>in me op</u>
Accentkromme vrijstaande combinatie van een rondgaande beweging met openingen van het vertragende heen en weer bewegen, en een verdikking (Accent) van het tot stilstand brengen	Bewegen Na de vreugde van de versnelling komt nu de bevrediging van het kunnen vertragen tijdens het draaien en al uitschietend en herhalend zelf te kunnen stoppen, een beetje te richten, te kijken wat hij doet en er ietsje afstand van te nemen. Gaat ZELF bewegen.	- - 19D 19D 19S -	19D - - - - -	19D - - - 19 -	<u>Ik neem</u> de omgeving <u>in me op</u>
Halfkromme (paperclip) het einde van een vrijstaande ronde beweging, die onder of boven zijn begin ophoudt met een open relatie tussen het begin en het einde van de lijn	Bewegen Stappertje kan een draaiende beweging beginnen, even door laten gaan en soepel stoppen. Derived wanneer de beweging niet rond is maar hoekig, en bij elke net niet sluitende contour.	- 20D - - - -	- 20D - - - -	- - - 20D - -	Ik herken wat bij mezelf en wat bij mijn omgeving hoort
Strikkromme begin en einde van vrijstaande ronddraaiende beweging gesloten met een strikje	Nu de beweging op zich beheerst wordt, probeert Stappertje al bewegend het beginpuntje van de rondgaande lijn, die hij zelf gemaakt heeft te raken, schiet er nog een paar keer net overheen zodat er een strikje ontstaat.	- - - 21D - -	- - - - - -	- - - - 21D -	Ik <u>ervaar</u> mezelf tegelijkertijd al;s een <u>geheel</u> en als <u>onder-scheiden</u> van andere mensen en dingen
Ronde vrijstaande rondgaande beweging, met een verdikking of bijna glad gesloten	Stappertje zoekt actief het beginpuntje van de lijn op. De richting en de afstand gaan lekker, soepel doorgaan door het beginpuntje heen kost nog Moeite, te zien is aan de verdikking bij de sluiting.	- 22D - 22D 22D 22D -	22D 22D 22D - 22D 22D 22D	22D - 22D 22D 22D 22D 22D	Ik <u>ben</u> een <u>Geheel-zelf</u> . Ik heet "IK"
Doorsneden Ronde een snijlijn steekt aan beide kanten buiten de rand van een vrijstaande ronde uit	Stappertje zoekt actief de randen van de ronde lijn op en schiet er nog overheen	- 23D - - 23D -	23D - - - -	- - - 23D -	Ik heb verschillende wensen en doelen, <u>tegelijkertijd</u> heb ik afstand van mezelf
Kruisronde kruising in een vrijstaande ronde, zonder de randen van de ronde te raken	De ronde wordt nu waargenomen als een container en het kind probeert om er al bewegend iets IN te doen	- - - - 24D -	24D - - - - 24D	- - - - -	Ik <u>ben hier</u> , verbonden en/of overweldigd
Puntronde punt of mini wervelingetje, bijna of precies in het midden van een vrijstaande ronde	Stappertje herkent de ruimte met het midden van de ronde, in relatie tot de rand. Mikt op het midden van de cirkel, ervaart het 'gewicht' van de rand en de inhoud van de ronde	- 25S 25S - 25S	- - - - -	25D - - - 25D	Hier ben ik, zelfstandig en/of eenzaam

		-	-	25D	
Sterronde een ster, in vrijstaande ronde, waarbij de lijnen vanuit het middelpunt vertrekken zonder over de rand te gaan	Stappertje plaatst zich als het ware in het middelpunt van de cirkel en trekt van daaruit lijntjes naar de rand toe. Derived: 24, 25, en 26 Vanaf zo'n 4 jaar kunnen er allerlei GE in een ronde geplaatst worden die daarmee dan ook hun naam en EBL beschrijving aan het nieuwe GE geven. Bijv. Vierkanronde als er een vierkantje in de Ronde gezet is.	- - - - -	- - - - -	26D - - - -	Vanuit mezelf haal ik de omgeving naar binnen bij mezelf
Golf bij elke golvende lijn en bij elke vorm van herhaling, ook bij ornamenten, decoraties en herhalende schema's	tekengewoontes, impliciete structuren en patronen, waarvan Stappertje ervaren heeft dat het die KAN en dat ze passen in zijn omgeving zijn ontstaan Kan alleen Standaard zijn	27S 27S 27S 27S 27S 27S	27S 27S 27S 27S 27S 27S	27S 27S 27S 27S 27S 27S	Zo kan ik de omgeving goed hanteren, zo is het me bekend en vertrouwd. Mijn activiteit belooft zich.
Straalronde vrijstaande combinatie van een of meerdere ronden met een ster waarvan de stralen steeds vanuit het middelpunt naar buiten over de buitenste rand gaan	een aantal bewegingsrichtingen te pakken, het kan nu iets erin en iets erom en iets eruit laten gaan. De stralen zie Ik in de richtingen ergens naar toe, als de aanzet tot taal. Taal als het vermogen om iets op te roepen wat niet feitelijk aanwezig is. Je bestaat nog ook als je even weg bent.	- - - 28D -	- 28D - - -	- - - - -	Ik ervaar veel mogelijkheden en soms moet ik daaruit kiezen
Zon vrijstaande, vloeiend gesloten ronde waarvan de meeste korte lijntjes de rand van binnen naar buiten ritmisch kruisen.	Stappertje kan de rand van de ronde gericht volgen, die al bewegend die ritmisch herhalend raken, kan zowel rond beginnen, voortgaan en sluiten, als raken tijdens versnellen en vertragen, als plaatsen op een door hem bepaalde plek en een ronde als ronde waarnemen. Stappertje kan zich een ronde ook voorstellen op verschillende manieren die leiden tot verschillende betekenissen. Het kan iemand en iets zijn, zowel 2D als 3D, er kan iets in en het kan ergens omheen, het kan zon, tante, paard, vis en klok enz. zijn. Deze vaardigheden vereisen de hele lichamelijke en mentale inzet, aandacht en controle.	- - - 29D 29D -	- 29D - - - 29D	29D - 29D - 29D 29D	Ik kan mijn wensen naar me toe halen door namen te geven

B2 RECHT

Ik ben bezig met op de omgeving afgaan en met mezelf onderscheiden van anderen, met een intense inherente kracht. Ik breng binnen naar buiten.

Naam + Noteren	Actie	Nr Kind A	Nr kind B	Nr kind C	EBL LT
Kras <u>bladvullende</u> slordige, zigzaggende en heen en weergaande <u>kraslijn</u> , die <u>over de bladranden</u> vliegt en zo vaak <u>herhaald</u> is dat er slechts enkele open puntjes zichtbaar gebleven zijn. Het accent ervan ligt in de <u>krachtige</u> aanzet dichtbij de bladrand en bewegingen van Stappertje af	Meebewogen-zijn/ Bewegen Stappertje is zo verdwenen in heftige, heen en weergaande en van zich af gaande <u>versnellende bewegingen</u> , dat het niet op de randen van het papier kan letten. Het ervaart het toppunt van 'Funktionslust'; het plezier in bewegen.	30D - - - 30D 30D	30D 30S - - 30D 30D	30D 30D 30D 30D 30D 30D	Ik <u>ga</u> op de omgeving af; (krachts-inspanning)
Kraskruis vrijstaande combinatie van twee <u>haaks</u> op elkaar staande rechte	Na de vreugde van het versnellen en druk uitoefenen, komt nu de bevrediging van het kunnen vertragen	- - -	31D - -	- - -	Ik ga recht <u>op de omgeving af</u>

richtingen, waarin de kruisvorm in de <u>meerdere herhalingen en verbindingen</u> zichtbaar is.	en optillen tijdens het zigzaggen. Al uitschietend en herhalend, zelf te kunnen stoppen, het krijtje op de tillen en de zelfgemaakte lijn, ZELF, in een tegengestelde richting te kunnen kruisen. Stappertje gaat iets minder op in de beweging, neemt er ietsje afstand van. Gaat ZELF bewegen. Gaat ZELF van richting veranderen vanuit wat het zelf heeft gedaan.	- - -	- - -	- - -	
Kruising vrijstaande combinatie van twee rechte lijnen <u>haaks</u> op elkaar die <u>enkele keren herhaald</u> zijn.	Stappertje kan bijna verticaal bewegen, beginnen, stoppen, het krijtje optillen en van bovenaf met gelijke lengtes, het middelpunt vinden en met 90 ⁰ horizontaal doorsnijden. <i>Derived wanneer de kruising diagonaal is</i>	- - - - -	- - - - -	- - - - -	k <u>sta</u> hier, ik streef naar evenwicht
T-stuk Helemaal op zich en geheel vrijstaand; een rechte, met een andere rechte daarop <u>precies aansluitend</u> met een <u>hoek van 90⁰</u> . Moet exact als het icon zijn.	Het kind is in zijn spontane beweging afgeremd en het lichaam verstijft, trekt zich innerlijk terug en probeert uiterlijk om zo goed mogelijk te doen wat van anderen moet <i>Onder 5 jaar zelden zichtbaar op papier omdat hun motoriek daar nog niet toe in staat is. Derived wanneer de T wat schuin of gebogen is</i>	- 33D 33D 33D - 33D	- 33D 33D - - 33D	- - 33D - - 33D	S Ik ben afgeremd. Ik kan daar mee omgaan. Ik doe het voor de schone schijn D Ik ben afgeremd en heb daar Moeite mee ongewoon
Kruis vrijstaand kruis in twee <u>enkele rechte even lange lijnen</u>	Stappertje neemt een middelpunt en evenwicht waar, zoekt die actief van twee rechte lijnen op, haakse richtingen en gelijke lengtes gaan nu lekker	34D 34D 34D 34D 34D	- 34D 34D - - -	- 34D - - - -	Ik ben <u>hier</u> , ik sta in deze ruimte
Ster vrijstaande combinatie van meerdere rechte lijnen van ongeveer <u>gelijke lengte die elkaar in hun midden kruisen</u>	Stappertje zoekt van meerdere kruisende lijnen, actief het middelpunt en het evenwicht op	- - - 35D -	- 35D 35D - - -	- - - - - -	Ik heb keuzes
Graat vrijstaande combinatie van <u>1 rechte lijn die ritmisch gekruist</u> wordt door korte haakse streepjes	Stappertje kan de rechte lijn gericht volgen en die, tijdens de kruisende beweging, ritmisch herhalend raken met gelijke afstanden en lengtes	- - 36SD 36D 36D -	36D3 6D - - - 36D	36S - 36D - - 36D	Ik kan ergens op afgaan vanuit mijn innerlijke kracht
Ladder vrijstaande combinatie van <u>twee parallel</u> aan elkaar lopende <u>rechte lijnen</u> die ritmisch gekruist worden door haakse streepjes die <u>over beide lijnen heen gaan</u> .	Bewegen/Handelen Stappertje kan al bewegend, rechte lijnen gericht volgen en onderlinge gelijke en ongelijke afstanden en lengtes, gericht plaatsen. Een flinke versteviging van zijn plaatsingsvaardigheden	- 37D! 37SD! - 37D 37D	37D 37D 37D 37D 37D 37D	- 37D 37D 37D 37D -	Ik kan mijn wensen uitvoeren. Mijn initiatief is effectief
Zigzag vrijstaande kraslijn met, aan minstens 1 kant , herhalende <u>zeer scherpe punten</u>	Stappertje kan de druk van zijn hand en het krijtje tijdens de beweging zelf variëren van breed naar smal. In één doorgaande beweging, met veel nadruk, zowel snel naar voren (aanvallen) als razend snel achteruit gaan (terugtrekken)	38D 38D 38D - 38D 38D	38D3 8D 38D - 38D 38D	- 38D - 38D 38D -	Ik verzet me als ik word tegengehouden. Ik ervaar frustratie.
Verticaal vrijstaande doorlopende rechte lijn, langer dan 3cm, parallel aan de zijkant van het blad	Stappertje kan zich beperken tot één richting; de verticale	39SD 39D 39SD 39D 39D -	- 39D - 39D 39D -	39D 39D - 39D 39D 39D	Ik <u>wil</u> ergens naar toe. doellijn, doelgerichtheid
Horizontaal vrijstaande doorlopende rechte lijn, langer dan 3 cm, parallel aan de basis van het blad	Stappertje kan zich beperken tot één richting; de horizontale	40D 40D 40D - 40D 40D	40D 40D 40D - 40D 40D	40D 40D - 40D - 40D	Ik wil met iemand <u>samen</u> , contact
Ruit vrijstaand netwerk, wat slordig, aan de <u>uiteinden open</u> , gelijke en	Stappertje speelt (experimenteert, oefent) met allerlei combinaties van afstand, lengte, richting, gewicht,	- - 41D	41D 41S -	- 41S -	Ik beschik over <u>mentale</u> kracht

ongelijke haakse kruisingen met een ritmische, vrije, lichte sfeer	plaatsing, raken etc. <i>Derived bij overwegend schuine of onaffe vakjes</i>	41D 41D 41D	41D - -	41S - 41D	of/en innerlijke <u>mentale kracht</u>
Raster op zich staand, aan de buitenzijde gesloten, ingesloten of omsloten, netwerk met rechte zeer schematisch herhaalde gelijk verdeelde haakse kruisingen, met een metrische, stijve, stramme, ingeperkte sfeer.	Hanteren Via zijn verworven schema's en het controleren van zijn innerlijke en zijn uiterlijke bewegingen, maakt Stappertje zelf zijn vorm, om op zijn eigen manier zijn spanningen te verwerken. Hij geeft ze letterlijk een plaats in zijn eigen beelden. Zowel in zijn eigen werkelijkheid als in die van zijn omgeving. Standard wanneer het raster opgenomen is in een ander geheel: kasteelraam, reuzentanden, mond) Derived; wanneer een raster niet opgenomen is in een ander geheel	- 42D 42D 42D - 42D	- - - - 42S 42D	- 42D - 42D - -	Mijn kracht heeft zich verdicht tot angst. Ik zie mijn angst onder ogen
Lijst vrijstaand bij alles wat een 'iets' insluit in een geometrisch aandoende vorm (recht, rond, driehoek, ovaal etc.) van volledig gesloten lijnen. Het 'iets' raakt de vorm niet of heel af en toe	Stappertje kan nu iets, om iets anders heen zetten en het daarmee isoleren of onderscheiden van wat er omheen staat. Het kan inkaderen. <i>Cognitie</i>	- 43D - 43S - 43D	- - 43D - - 43D	- - - - - -	Ik kan een kader maken, een vorm sluiten. Ik kan omvatten

B3 VOLUME

Ik ben in mezelf, bezig met mijn lichaams-zelf, met lichamelijke gevoelens, lichaamsplan, 1° lichaamsidee en met concrete fysieke vaardigheden.

Naam + Noteren	Actie	Nr kindA	Nr kind B	Nr kind C	EBL LT
Zweefkopje vrijstaande combinatie van drie verschillende bewegingen; accent, rechte, en een krul of losse werveling. Er is geen enkele relatie met de bladrand, het zweefkopje vliegt in allerlei richtingen ergens op het blad. Het formaat varieert van 0,5cm tot 10cm	Na het oefenen van combinaties van twee elementen combineert Stappertje er nu voor de eerste keer drie door het nog meer raken van wat al op papier staat. Dat raken en aansluiten vraagt al zijn aandacht, het blad doet niet mee <i>Derived; andere 3 combinaties. Ik ben aan mijn fysieke reacties overgeleverd</i>	44D - 44D 44D - 44D 44D	44D 44SD 44D - 44D 44D	- 44D - - - -	Ik word bewogen door mijn eigen lichaamsfuncties. Ik zweef als het ware in de ruimte. Ik kan me lekker laten gaan.
Zweefvolume vrijstaande combinatie van drie verschillende bewegingen; accent, rechte, en een krul of losse werveling. Alle lijnen zijn dikker gemaakt met verlengde voet. Er is geen enkele relatie met de bladrand. 0,5cm tot 10cm	Stappertje tast nu de hele combinatie af. Het volgt zijn eigen lijnen en benadrukt die met een extra accent aan de 'voet'.	- - - - -	- - - - -	- - - - -	Ik voel me een geheel. Ik zit lekker in mijn lijf
Voetvolume vrijstaande combinatie van een vloeiend geheel van drie verschillende bewegingen; accent, rechte en een krul of losse werveling. Alle lijnen zijn heel dik gemaakt met een verlengde dikke voet. Er is geen enkele relatie met de bladrand. 0,5cm tot 10cm	Stappertje volgt vaardig, vloeiend en vol overgave, dus met veel druk, zijn eigen lijnen en benadrukt die met nog meer accent aan de 'voet'.	- - - - -	- - - 46D -	- - - - -	Ik heb vaste voet op aarde. Ik ervaar mezelf aanwezig
Graatvolume vrijstaande combinatie van een vloeiend geheel van drie verschillende bewegingen; rechte, korte kruisende horizontalen en	Stappertje laat allerlei hem reeds bekende GE elkaar raken. Hier de Graat met een Ronde.	- - - - -	- - - - -	- - - - -	Ik heb de innerlijke kracht om te staan in de ruimte, ik ben krachtig.

een krul of losse werveling. De lijnen zijn nog aarzelend gezet. Er is geen enkele relatie met de bladrand. 0,5cm tot 10cm	<i>Derived: allerlei <u>jongere</u> GE kunnen in een driedelig Volume geplaatst worden, die daarmee dan ook hun naam en EBL beschrijving aan het nieuwe GE geven.</i>	-	-	-	
Accentvolume vrijstaande combinatie van een vloeiend geheel van drie verschillende bewegingen; enkele kruisende horizontalen en een heel sterk verticaal Accent met een Ronde. De lijnen zijn krachtig en krassend gezet. Er is geen enkele relatie met de bladrand.	Een variatie met extra kraskracht.	- - - 48D -	- 48D - - 48D	48S - - - -	Ik <u>voel</u> me een geheel in een ruimte. Ik heb een lekker lijfje.
Laddervolume vrijstaande combinatie van een vloeiend geheel van <u>drie</u> verschillende bewegingen; kruisende horizontalen en twee parallel gaande verticalen met een Ronde. De lijnen zijn precies en recht gezet. Er is geen enkele relatie met de bladrand.	Een variatie met ritmische en ordelijke ruimteverdeling.	- - - - -	- - 49D - -	- - 49D - -	Ik <u>kán</u> wat met mijn lijfje
Straalvolume vrijstaande combinatie van een geheel van vier verschillende elementen. Twee rondes, een accent of een rechte of eenhoekje, en een streep die vanuit de cirkel naar buiten steekt. De lijnen zijn aarzelend gezet. Er is geen enkele relatie met de bladrand.	Een variatie waarbij de straal die eerst aan de Ronde (Zon) gezet werd, nu voor het eerst aan een combinatie wordt toegevoegd. Het geheel bestaat nu uit <u>vier elementen</u> . Door het gebruik van twee rondes ontstaat er volume.	- 50D - - -	- - - - -	- - - - -	Ik <u>tast</u> de omgeving af met mijn voelsprietten; taalverwerving neemt toe
Ladderstraalvolume vrijstaande combinatie van een geheel van vier verschillende Elementen. Een ronde, een ladder en twee stralen die vanuit de cirkel naar buiten steken. De lijnen zijn aarzelend gezet. Er is geen enkele relatie met de bladrand.	Een variatie waarbij <u>twee</u> stralen in verschillende richtingen aan de Ronde worden gezet. Het geheel bestaat uit <u>vier elementen</u> . Door het gebruik van twee stralen wordt er beweging 'leven' aan het. volume toegevoegd.	- - 51D - -	- - - - -	- - - - -	Ik kan het zelf doen! Ik ben en ik voel me fysiek handig en vaardig; initiatief, zelfvertrouwen
Boomvolume vrijstaande combinatie van een verticale rechte, waaraan Horizontale rechte lijntjes vanaf het midden zijn vastgehecht. Er is geen enkele relatie met de bladrand.	Stappertje kent de Rechte Verticaal als een basis voor andere bewegingen. Met uiterste aandacht en inspanning wordt ieder stukje precies aansluitend aan het <u>midden</u> op zijn plaats gezet.	- - - - -	- - 52D - 52D	- - - - -	Ik kan de ander en het andere herkennen; aanzet tot zakelijk waarnemen
Balboomvolume vrijstaande combinatie van een verticale rechte, waaraan horizontale rechte lijntjes vanaf het midden zijn vastgehecht en aan de uiteinden minutieus afgewerkt met ministukjes. Er is geen enkele relatie met de bladrand. 0,5cm tot 10cm	Stappertje oefent de uiteinden. Met uiterste aandacht en inspanning wordt ieder stukje precies aan de <u>uiteinden</u> van elke lijn op zijn plaats gezet.	- - 53D - -	- - 53D - -	- - - - -	Ik kan details opmerken
Grootvoet vrijstaande combinatie van <u>vijs of meer</u> elementen, met een opvallende <u>schuine straal</u> die vanuit het geheel naar buiten steekt en <u>gigantisch grote</u> 'voeten'. Er is soms wel en soms niet een relatie met de bladrand. 5cm-20cm	Bewegen/ Handelen Stappertje kan alle hem bekende GE combineren. Het 'herkent', verzint en probeert sommige combinaties als dieren, mensen en dingen te zien of te tekenen. <i>Soms geeft dat een Uitstralingsbeeld, soms een bewegingsbeeld en soms een representatie. Dat kan allemaal op een blad gebeuren. Betekenissen liggen nog niet vast. 'Tiny' kan morgen een 'tafel' zijn.</i>	- 54D 54D - - -	54D - 54D - - 54D	- - - - -	Ik kan details weergeven. Ik ben een geïntegreerd persoon geworden. Mijn gewaarzijn voor het geven van Namen is begonnen

B4 OMTREK

Ik ben bezig met af te tasten hoe mijn omgeving mij ervaart. Ik illustreer de veiligheid of spanning die ik in mijn omgeving ervaar. Ik voel mijn oneindigheid/ begrensdheid in mijn omgeving en ik ervaar mijn almacht/onmacht.

Naam + Noteren	Actie	Nr kindA	Nr kind B	Nr kind C	EBL LT
Luchtontrek vrijstaande gesloten ronde met een 3delig Volume er in. De lijn is aarzelend en er is geen enkele relatie met de bladrand. Het kan in alle richtingen op het blad staan. Het kan van piepklein tot bijna bladvullend zijn.	Zodra die combinatie op papier staat laat Stappertje het zo. Het ziet, nadat hij het getekend heeft, een Omtrek waar iets in zit, herkent dan pas 'er is iets in'.	55D - - - 55D	55D 55D - - - - 55D	- - - - 55D	Ik word bewogen door mijn omgeving; ik ervaar veiligheid en/of beklemming
Randomtrek op zich staande halve ronde aan een bladrand, met een of meer 3delige Volumes er in. De lijnen zijn aarzelend. Het kan alle maten hebben.	Stappertje gebruikt de bladrand voor het eerst als onderdeel van de Omtrek. Voor het eerst speelt de bladrand een actieve rol in zijn tekenbewegingen, hij begint ook voor- en achtergrond te onderscheiden. Zoals het eerst zijn lijnen probeerde te raken, zo probeert het nu de bladrand te raken.	56D 56D 56D 56D - -	56D - 56D 56D 56D 56D 56D	- 56D 56D 56D - -	Ik hou rekening met de realiteit: ik ervaar realiteit en/of chaos , onzekerheid en/of zekerheid
Openontrek op zich staande open halve ronde aan de onderste bladrand, met een of meer 3delige volumes - in ieder geval 'iets'- er in en hevig 'gedoe' aan een Zijkant. De lijnen zijn vooral krassend. Het kan alle maten hebben.	Stappertje gebruikt de bladrand voor het eerst als onderdeel van vorm. Deze Omtrek wordt als geheel herkend, herhaald en aangevuld en ingevuld met eigen bewegingen.	- - - - -	- - - - -	57S - - - -	Ik ben in contact met de omgeving. Anderen kunnen bij mij in en uit. Ik ervaar onmacht en/of/ almacht
Volontrek op zich staande halve ronde aan de onderste bladrand, tjokvol met 'gedoe'. De lijnen zijn vooral gaaf, veranderen veel en snel van richting. Het kan alle Maten hebben.	Stappertje krijgt meer aandacht voor 'er in' en daarom nog meer aandacht voor het 'vullen'. De macht om de Omtrek 'vol' te maken geeft hem machtig plezier. Hij heeft macht over 'wit', en over 'wit weg' Hij verandert daarmee zelf zijn wereld. Hij heeft een voor hem voorspelbare invloed op zijn omgeving. Volmaken is een tekenactiviteit die nog heel vaak terug gaat komen.	- - 58D- - - -	- 58D- - - - -	- - - - -	Ik hoor bij mijn omgeving; ik voel me hier thuis. Basiszekerheid
Lijnontrek op zich staande gesloten halve ronde met een rechte basislijn enigszins parallel aan de onderste bladrand, met iets er in. De lijnen zijn vooral aarzelend met enigszins scherpe hoeken. Het kan alle maten hebben.	Stappertje weet ongeveer wat onder en boven op het blad is en gebruikt het blad als richtlijn om zijn eigen richting te bepalen. Hij kan nu een innerlijk beeld van de bladrand combineren met tekenbeweging die de bladrand volgt.	5- - - - -	59D - - - -	- - - -	Ik heb reële invloed op de omgeving
Kruisontrek op zich staande gesloten halve ronde met een rechte basislijn parallel aan de onderste bladrand, met een kruis er in. De lijnen zijn stevig en soms gekrast. Het kan alle maten hebben, meestal bijna bladvullend.	Stappertje varieert binnen en buiten de Omtrek met hem bekende GEs; Golf (halve Ronde), Kruis en Kras plus druk en herhaling. Door deze 'variëaties op een thema worden heel wat ruimtelijke concepten geoefend zoals bijv.: binnen/buiten, in/uit, bij, over, naast etc.	- - - - -	60D - - - -	- - - -	Ik ben hier thuis
Horizonontrek op zich staande gesloten halve ronde met een rechte basislijn parallel aan de onderste Bladrand, met een kruis er in. De lijnen zijn stevig en soms gekrast. Het kan alle maten hebben, meestal bijna bladvullend.	Stappertje varieert binnen in de Omtrek met ritmisch herhalende horizontalen	- - - - -	- - - - -	- - - -	Ik voel me in contact met mijn omgeving
Kastontrek	Stappertje varieert en vervormt aan de	-	-	-	Ik bouw aan mijn omgeving. Ik

op zich staande gesloten vierkantige omtrek met een rechte basislijn parallel aan de Onderste bladrand, met veel gedoe erin. De lijnen zijn Ssevig, gekrast en herhaald. Het kan alle maten hebben, meestal bijna bladvullend.	buitenkant met hoeken plus in de binnenkant met vol gedoe.	62D- - - - -	- - - 62D	- - - 62D -	beleef de grenzen die mijn omgeving aan me stelt
Muuromtrek op zich staand geheel, meestal aan een kant aan de bladrand, met herhaalde omtrekken met kleine stukjes of vlekjes er in. Soms aanzet tot 'dak' door vage tweedeling in beneden en boven. Het kan alle maten hebben, meestal bijna bladvullend.	Bewegen/ Handelen/Hanteren Herhalingen treden steeds meer op, er is genoeg geoefend met de variaties. De omtrekcombinaties zetten zich voort. De aanzet tot schema's begint zichtbaar te worden. De doorzichtigheid wordt aangevuld met een gesloten muur. Stappertje neemt het vlak waar als gesloten, zoals een muur. Dit is een totaal nieuwe ruimtelijke ervaring.	- - - - -	- - - - 63S	- - - - -	Ik onderscheid mezelf van de omgeving. Ik ben mijzelf in de omgeving. Ik kan vormgeven. Ik kan op mezelf aangewezen zijn
Deuromtrek op zich staand geheel, meestal parallel aan de onderste bladrand met allerlei tweedelingen van beneden en boven. De omtrekken worden geometrischer. Het kan alle maten hebben, meestal bijna bladvullend.	Stappertje ontdekt en speelt met beneden en boven. Het varieert daarbij met krassende, krullende, zigzaggende en geometrisch aandoende vormen in en op elkaar.	- - - - -	64D - 64D - -	- - - - -	Vanuit mezelf kijk ik de omgeving in
Dakomtrek op zich staand schematisch huisje, parallel aan de onderkant van het papier. Een muur, een dak met een 'deur' vast aan een lijn, en klein gedoe er in als 'raam'. Het kan alle maten hebben, is meestal niet hoger dan een derde van het blad.	Stappertje sluit twee verschillende vormen zo op elkaar aan, dat ze samen een nieuw geheel vormen en markeert het 'binnen' met kleine dingetjes. De gelijkenis met een huisje is toevallig ontstaan. Stappertje gebruikt opkomend en vormgevend bezig zijn tegelijkertijd; een overgangsfase waar hij nog een tijd mee bezig blijft.	- - - - 65D -	- - - - - 65D	- 65D - - 65D -	Ik besteed aandacht aan functionele zaken. Ik kan functioneel in de omgeving meedoen; systematisch en/of schematisch
Plekinomtrek een op zich staand geheel, parallel aan de onderkant van het blad, van herhaalde binnen en buitenvormen in elkaar. Er zijn veel details. Het kan alle maten hebben.	Stappertje leeft zich uit in allerlei variaties van in, om, bij, aan, boven, onder en opzij. Het zet daarbij al zijn verworven vaardigheden in. De gelijkenis met een poppenkast is toevallig ontstaan	- - 66S - 66D -	- - - - - -	- - - - - -	Ik treed naar buiten vanuit een eigen achtergrond. Dit is waar ik vandaan kom. Ik maak vensters naar de wereld
Ingerichte omtrek een op zich staand geheel, parallel aan de onderkant van het blad, van herhaalde binnen en buitenvormen in elkaar met veel details. De boven binnenkant is ook benut. Het kan alle maten hebben.	Stappertje zet in de Omtrek heel gericht aan elke binnenlijn GEs die zowel van elkaar verschillen als met elkaar overeenkomen. Vooral de binnen bovenkant komt er als vertrekpunt bij. De gelijkenis met een aangekleed raam is toevallig ontstaan!	- 67D - - 67D -	- - - - - -	- - - - - -	Ik maak zelf mijn omgeving geborgen

EBL Laag C

BEELDEN-BOUWEND
OPKOMEND-BEELD

DE TEKENINGEN ZIJN "BEELDEN- BOUWEND"
DE GE HOREN BIJ GEBIED "CONTOUR"

C1 WEZEN

Een levende, bladvullende vorm in het midden van het paspier die nergens de rand raakt en de suggesties geeft van een levend wezen

Naam + Noteren	Actie	Nr Kind A	Nr kind B	Nr kind C	EBL LT
Rasterwezen bladvullende combinatie van	Handelen/Hanteren. Dreumes gaat nu 'tekenen'. Het benut	- -	- -	- -	De angst mag binnenkomen

Raster, Ronde, Werveling en Golf binnen een bladvullende contour. Het geheel is met een <u>vlotte beweging gemaakt</u> en afgewerkt met punten, stukjes en streepjes. Het geeft de indruk van een levend wezen.	vol overgave GE's uit de vorige Lagen, combineert die tot één Wezen en vult die met kleine details, heel gericht <u>bezig om een 'iets' of 'iemand' te maken.</u> <i>Dreumes maakt een quantumsprong van een 2D naar een innerlijk 3D beeld, door een bladvullende combinatie als één samenhangend figuur op het blad te plaatsen.</i>	- 68D - - -	- - - - -	- - - - -	
Rasterstraalwezen bladvullend Wezen; een combinatie van Raster, Ronde, Werveling en Golf, helemaal met een vlotte beweging gemaakt, afgewerkt met punten, stukjes en streepjes. De vorm is aangevuld met strepen die vanuit de Ronde of het Raster vertrekken. Het geeft de indruk van een levend wezen dat iets aan het doen is.	Dreumes speelt met combinaties van GE's binnen een Wezen en krijgt oog voor hun werking als geheel. Hij voegt actie aan zijn Wezen toe. Het ontstane beeld 'praat' tegen hem en hij kan beeldend 'antwoorden'. Voorstelling, grafisch, eigenheid, emotie en tekenen lopen wederkerig in elkaar over en beïnvloeden elkaar in een gezamenlijke flow	- 69D - - - -	- - - - -	- - - - -	Ik vecht mezelf naar buiten. Ik probeer grip te krijgen op wat me bang maakt
Langarmwezen bladvullend Wezen; een combinatie van Werveling, Rond, Golven, Stralen, met vlotte beweging Gemaakt, afgewerkt met punten, stukjes en streepjes, de vorm aangevuld met strepen die vanuit de Ronden vertrekken over het hele blad. Het geeft de indruk van een levend Wezen dat heel ver weg en op meerdere plaatsen tegelijk iets aan het doen is.	Dreumes tast met stralen/ armen/ golven het hele blad af. Het kronkelt, stijgt en daalt en gaat over en onder lijnen door. Hij ontdekt de kacht van imaginatie en woorden. <i>Hij verkent al tekenend de tekenruimte op het blad en beleeft er diepte, afstand, vertraging, versnelling, standpunt of vervliegen etc. aan. Hij verkrijgt een verbinding tussen de 2D ruimte op het blad en de ruimte waarin hij zich beweegt. Hij verbindt de abstracte ruimte 'voor me' met de concrete ruimte 'om me heen'</i>	- - - - 70D	70D - 70D - -	- - - - -	Ik heb ook macht over wat ik niet zie
wervelarmwezen bladvullend Wezen; Combinatie van Ronden, Golven, Stralen en vertikalen, met een vlotte beweging gemaakt en afgewerkt met punten, Stukjes en Streepjes. Vanuit de Ronde vertrekken 2 horizontaal aangehechte Wervelingen die werken als 'binnenhalende armen' en 2 Vertikalen die werken als 'benen'. Het geeft de indruk van een levend Wezen dat staat of beweegt en zich voorbereid om iets te gaan doen.	Dreumes varieert met de werking van details in het Wezen en probeert daarmee verschillende combinaties uit. De GE uit jongere lagen, zoals de Werveling hier eigent hij zich opnieuw toe in een nieuwe context; als bepalend onderdeel van een geheel	- - - - -	- - - - -	- - - - -	Ik heb vat op mijn omgeving. Ik zet de omgeving naar mijn hand
Krasarmwezen bladvullend Wezen; Combinatie van Ronde, Accent en Stralen die eindigen in krassen of zigzags, met een vlotte beweging gemaakt en afgewerkt met punten, Stukjes en streepjes. Vanuit het verticale Accent vertrekken 2 horizontale Aangehechte lijnen die de indruk wekken van armen. Aan de uiteinden ervan zijn krassen of zigzags die de indruk wekken van handen. Het geheel geeft de indruk van een levend wezen dat vanuit een krachtig lijf en op stevige voeten, zijn armen met Kracht uitslaat.	Dreumes varieert met de werking van details in het Wezen en probeert daarmee verschillende combinaties van GE uit andere lagen. Hij eigent zich de bekende GE zoals hier Accent en Kras of Zigzag, opnieuw toe in een nieuwe context; als bepalend onderdeel van een geheel.	72S - - - -	72D - - - 72D	- - - - -	Ik verzet me, ik boks terug
Zonnekruiswezen bladvullend Wezen; combinatie van Ronde, Accent, kruis en zon. De Ronde is gekruist door kleine ritmisch geplaatste straaltjes die de indruk wekken	Dreumes varieert met de werking van details in het Wezen en probeert daarmee verschillende combinaties uit van GE uit andere Lagen.	- - - - -	73D - 73D - 73D	- - - - -	Ik ben in evenwicht; beweging, lichaam, omgeving, het non-verbale en verbale, werken vruchtbaar samen

van haren. Het geheel is met een Vlotte beweging gemaakt en afgewerkt met punten, stukjes en streepjes. Dwars door het hele Wezen loopt een kruis dat aan alle kanten buiten het Wezen uitsteekt.	Hij eigent zich de bekende GE zoals hier Accent en Kruis opnieuw toe in een nieuwe context; als bepalend onderdeel van een geheel. Voor het eerst werkt hij vanuit het centrum van een Wezen en markeert die met een GE dat over en door alles heengaat. <i>Dit is de overgang van het tekenen van combinaties naar het tekenen van concepten</i>				
Koppoter bladvullend Wezen; een combinatie van Ronden, waar Rechten uitkomen, met aan de uiteinden details, met een vlotte beweging gemaakt en afgewerkt met punten, stukjes en streepjes. Het geeft de indruk van een levend en beweeglijk hoofd met armen en benen. De enkele Ronde staat tegelijk voor hoofd en buik en soms ook voor benen en voeten. Nog vaker dan met De vorige Wezens, past de Kopvoeter in de vorm van het blad (rond, langwerpig)	Dreumes heeft een beeld van 'mens' opgedaan en drukt dat uit in zijn eerste abstracte concept van de werkelijkheid 'mens' (of dier). Van nu af aan, werkt hij aan innerlijke schema's van 'mens' die zichtbaar worden in de - voor hem typerende, - variatie in koppoters. <i>Koppoters en andere Wezens komen tegelijkertijd voor in allerlei variaties. Aangezien Koppoters reeds uitgebreid bekend, beschreven en bestudeerd zijn beperk ik me hier verder tot de andere Wezens.</i>	- 74D 74D - - -	- - - - -	- - - - 74D	Ik gebruik namen en kan met abstracties omgaan; ik kan doen alsof, liegen en plagen
Humpty bladvullend Wezen; een combinatie van Ronden, waar ergens een Rechte doorheen snijdt en Stralen aan de bovenste Ronde zijn gehecht. Het geheel is met een vlotte beweging gemaakt en afgewerkt met punten, stukjes en streepjes. Het geeft de indruk van een levend wezen met onduidelijke ledematen of van een dier.	Dreumes <u>varieert met de werking van details in het Wezen</u> en probeert daarmee verschillende combinaties van GE uit andere Lagen uit. De details werken via beeldelementen zoals gewicht, plaatsing, aanhechten, doorsnijden, rond/recht, donker/licht etc. Daarmee krijgt het Wezen een emotionele expressie en een wil.	75D - - - - -	75D - - - - -	- - - - 75D	Ik probeer mijn evenwicht uit; emotionaliteit
Straalbeen bladvullend Wezen; combinatie van Ronden, waar Rechten uitkomen die doen denken aan Ballenboom. Het geheel is met een vlotte beweging gemaakt en afgewerkt met punten, stukjes en streepjes. Het geeft de indruk van een levend wezen met teveel ledematen.	Dreumes <u>varieert met de werking van details in het Wezen</u> en probeert daarmee verschillende combinaties van GE uit andere Lagen uit. De details werken via beeldelementen zoals richting, aanhechting, details en herhaling. Daarmee krijgt het Wezen een emotionele expressie en een wil.	76S - - - - -	- - - - -	- - - - -	Ik vertrouw op mijn kennis
Wezens bladvullende combinaties die de indruk wekken dat ze 'vreemde' wezens zijn en die typerend zijn voor de stijl van de tekenaar.	Soms zijn Dreumesen 'anders' en drukken ze juist in hun merk-waardige Wezens hun diepste zelfervaring uit, het vermogen waar – toe Dreumes in staat is. Het schept daarmee een brug tussen verschillende werelden. Is enkel Standaard!	77S 77S 77S 77S 77S 77S	77S 77S - - - -	- - - - - -	Mijn eigen wijze van expressie van mijn eigen symboliek

EBL Laag D

HET VERHAAL VERTELT ZICH

DE TEKENBEWEGINGEN ZIJN "HET VERHAAL VERTELT ZICH"
DE GE HOREN BIJ GEBIED "VLAK"

D1 GEOMETRISCH:
de werkelijkheid is schematisch weergegeven in gekozen composities

Naam + Noteren	Actie	Nr Kind A	Nr kind B	Nr kind C	EBL LT
Cirkel gave (vloeiend, zonder begin of einde) Cirkel ; vrijstaand of zelfstandig onderdeel van een gestalt	Peuter kan zich al bewegend een cirkel voorstellen en het begin en einde van een gebogen lijn vloeiend in elkaar over laten gaan. Hij kan zich invoegen, aansluiten-bij en afstemmen-op.	- 78D 78S 78D 78D 78D	78D 78D 78D - 78D 78D	- - - - 78D -	SPELDIALOOG Ik grijp de omgeving. Ik grijp ook in. Ik voel me geborgen. Relationele en emotionele ontwik-kelingsaspec-ten
Vierkant gaaf (vloeiend, zonder begin of einde) Vierkant, vrijstaand of zelfstandig onderdeel van een gestalt	Peuter kan zich al bewegend een vierkant voorstellen en daardoor begin, voortgang, vier hoeken en het einde van een lijn, vloeiend maken. Hij kan tijdens stoppen, exact op de plaats in een hoek van 90° van richting veranderen en dit alles nog 3 keer herhalen, zodat begin en einde naadloos in elkaar overgaan. Hij kan een route voorzien, overzien, die gericht beginnen, vervolgen en naadloos afsluiten.	- 79D 79D 79D 79D 79D	79D 79D 79D - 79D 79D	- 79D 79D 79D 79D -	Ik reik naar de omgeving. Ik verwijst er ook naar. Ik zet dingen in een kader, in een schema. Ik geef vorm aan mijn ontwikkeling. Cognitieve en bewust-zijns ontwikke-lingsaspecten
Driehoek gave (vloeiend, zonder begin of einde) Driehoek, vrijstaand of een zelfstandig onderdeel van een gestalt	Peuter kan zich al bewegend een driehoek voorstellen en daardoor een zigzaglijn zowel ritmisch vloeiend als recht en zeer scherp maken. Hij kan tijdens het stoppen voor de hoek, exact op de plaats in een hoek van 45° van richting veranderen en dit alles nog 2 keer herhalen zodat begin en einde naadloos in elkaar overgaan. Hij kan zeer snel van richting veranderen en tegelijk het geheel overzien en uitvoeren.	80D 80D 80D 80D 80D 80D	80D 80D 80D 80D 80D 80D	80D - 80D 80D 80D 80D	Ik begrijp normen en waarden, ik kan gehoorzamen. Ik neem deel aan mijn cultuur, ik kan structuren hanteren. Ik focus op functionele zaken. Ik sta in contact met de geschiedenis van mijn maatschappij. Ik doe mijn best. Ik zoek naar zingeving. Sociale en spirituele ontwikkelingsaspecten.
Poppetje vrijstaand schematisch Poppetje met verschillende realistische details. Het is aan het Poppetje zichtbaar, dat het gemaakt is en dat het bedoeld is als mens.	Hanteren/Toepassen Peuter heeft nu tekenschema's ontwikkeld van zijn dagelijkse werkelijkheid. <i>Schema's zijn tegelijk persoonlijk en cultuurbepaald. Ieder kind geeft een eigen antwoord op hetzelfde aanbod.</i>	- 81D - 81D - 81S	81S - 81S - - 81D	- - - 81D - 81D	Ik ben een mens. Ik beleef mijn eigen mogelijkheden
Driehoekronde (blaadje) combinatie van Ronde en Driehoek, zowel in de binnenvorm als in de restvorm. Kent vele variaties. Kan alle maten hebben. Vrijstaand, heel soms een nadrukkelijk zelfstandig onderdeel van een gestalt.	Hanteren/Toepassen Peuter heeft nu tekenschema's ontwikkeld van zijn dagelijkse werkelijkheid. Schema's zijn tegelijk persoonlijk en cultuurbepaald. Ieder kind geeft een eigen antwoord op hetzelfde aanbod. <i>Derived: vlinder, hartje, handje.</i>	82D 82D 82D 82D 82D 82D	- 82D - - - -	- - - - - -	Als ik doe wat jij zegt dan hou je van me. Ik doe wat je zegt, dus moet je van me houden. Zo zijn we in een symbiose terechtgekomen
Stuurwiel zelfstandige combinatie van een dubbele ronde waar heel precies stralen aan gezet zijn die weer heel precies een dubbele grotere ronde eromheen raken. Vrijstaand, heel soms een nadrukkelijk zelfstandig onderdeel van een gestalt.	Hanteren/Toepassen Peuter heeft nu tekenschema's ontwikkeld van zijn dagelijkse werkelijkheid. Schema's zijn tegelijk persoonlijk en cultuurbepaald. Ieder kind geeft een eigen antwoord op hetzelfde aanbod.	- - - - 83D -	- - - - - 83D	- - - - - -	Ik kan vanuit mijn innerlijke kern, kiezen, benoemen en op mijn doel afgaan
Gezicht bladvullend Gezicht van mens of dier dat bijna of helemaal realistisch compleet is	Hanteren/Toepassen Peuter heeft nu tekenschema's ontwikkeld van zijn dagelijkse werkelijkheid. Schema's zijn tegelijk persoonlijk en cultuurbepaald. Ieder kind geeft een eigen antwoord op hetzelfde aanbod. <i>Derived: kleine Gezichten</i>	- 84D - - - -	- - - - - -	- 84D - - 84D -	herkennen, kennen en weten. Ik ervaar mezelf als menselijk. Zakelijke en artistieke ontwikke-lingsaspecten
Boom zelfstandige driedelige combinatie van wortel, stam en kroon	Hanteren/Toepassen Peuter heeft nu tekenschema's ontwikkeld van zijn dagelijkse werkelijkheid. Schema's zijn tegelijk	- - - -	- 85D 85D 85S	- - - 85D	weergave van mijn eigen fysieke innerlijke basis. Fysieke ontwikkelingsaspecten

	persoonlijk en cultuurbepaald. Ieder kind geeft een eigen antwoord op hetzelfde aanbod.. <i>Derived: boom zonder wortels</i>	85D 85D Werveling	85D 85S	– -	
Huis schematische combinatie van 'huisje boompje beestje', heel vlot gemaakt omdat het bij de tekenaar bekend is. Deze geometrische representaties worden door de tekenaar eindeloos herhaald.	Hanteren/Toepassen Peuter heeft nu tekenschema's ontwikkeld van zijn dagelijkse werkelijkheid. Het huisschema is zeer cultuur bepaald. Schema's zijn tegelijk persoonlijk en cultuurbepaald. Ieder kind geeft een eigen antwoord op hetzelfde aanbod.	- - - - 86D -	- - - - - -	- - - - - -	weergave van mijn eigen grenzen. Ik kijk vanuit mijn innerlijke kern naar buiten, tegelijkertijd onderscheiden van en verbonden met mijn omgeving. Sociale ontwikkelingsaspecten
Vorm Bij alle combinaties en vormen die typisch voor de tekenaar zijn.	Hanteren/Toepassen Peuter heeft nu tekenschema's ontwikkeld van zijn dagelijkse werkelijkheid. Schema's zijn tegelijk persoonlijk en cultuurbepaald. Ieder kind geeft een eigen antwoord op hetzelfde aanbod. Wanneer Peuter zich niet kan of niet wil voegen binnen zijn cultuur tekent het zijn eigen visie op zijn werkelijkheid en geeft ons daarmee een sleutel tot zijn wereld. Kan alleen Srandoord zijn.	87S 87S 87S 87S 87S -	- 87S - - - -	- - - - - -	Eigen vormgeving van eigen symboliek

EBL LAAG E
OVER HET VERHAAL VERTELLEN
Gebied E FIGUUR Thema, Taak

DE TEKENBEWEGINGEN ZIJN "OVER HET VERHAAL VERTELLEN"
DE GE HOREN BIJ HET GRAFISCHE GEBIED "FIGUUR"

E1 FIGUUR:

nu is de tekenaar (Kleuter) in staat om met alle GE een verhaal over een verhaal te maken. Hij of zij kan plannen, fantaseren en de waarheid verdraaien, verfraaien en verdichten in de tekening.

ANALYSE FORMULIER KIND ABC

EBL Laag A

LANGSKOMENDE BEWEGINGEN
GRAFISCH GEBIED PUNT

A1 PUNT:

Ik zet mezelf hier neer. Ik kan beginnen, doorgaan en ophouden

A1					
Nr A	Nr B	Nr C	EBL LT NrA	EBL LT NrB	EBL LT NrC
0S 0S 0S - 0S 0S	- 0S 0S 0S - -	0S - - 0S - 0S	Ik laat <u>open</u> , ik sta <u>open</u> , ik laat <u>los</u> , ik laat <u>ontstaan</u> ; creativiteit, leerbaarheid	Ik laat <u>open</u> , ik sta <u>open</u> , ik laat <u>los</u> , ik laat <u>ontstaan</u> ; creativiteit, leerbaarheid	Ik laat <u>open</u> , ik sta <u>open</u> , ik laat <u>los</u> , ik laat <u>ontstaan</u> ; creativiteit, leerbaarheid
1D - - - 1S 1S 1S	- 1D 1S - - - -	1S - - 1S - 1D -	Soms wel en soms niet, ontmoet ik de wereld (<i>alles in en om mij</i>)al <u>Bewegend</u>	Soms wel en soms niet, ontmoet ik de wereld (<i>alles in en om mij</i>)al <u>Bewegend</u>	Soms wel en soms niet, ontmoet ik de wereld (<i>alles in en om mij</i>)al <u>Bewegend</u>
2D - - - - -	- 2D - - - -	- - - - -	Ik heb Moeite met <u> bezig </u> zijn met <u> bezigzijn </u> .	Ik heb Moeite met <u> bezig zijn </u> met <u> bezigzijn </u> .	
3D - - - 3S 3S 3D	- 3D - - - -	- - - - - -	Ik heb soms wel en soms niet Moeite met <u> bezigzijn </u> met het scheppen van orde	Ik heb Moeite met <u> bezigzijn </u> met het scheppen van orde	
4D - - - 4D -	4S 4D - 4D - -	- - - - - -	Ik heb Moeite met: ik beweeg en ik <u> geniet </u> daarvan	Soms beweeg ik en ik <u> geniet </u> daarvan, soms heb ik daar Moeite mee	
5D 5D - 5D - -	- - - 5D - -	- - - - - -	Ik heb Moeite <u> me in </u> te zetten om zo te bewegen als ik het, het leukste vind	Ik heb Moeite <u> me in </u> te zetten om zo te bewegen als ik het, het leukste vind	
6SD 6D 6D 6SD - -	6S 6S - - - -	- - - - - 6D	Ik <u> begin </u> soms wel en soms heb ik daar Moeite mee	Ik <u> begin </u>	Ik heb Moeite met: ik begin
7D - - - 7D -	- 7D - - - -	- - - - - -	Ik heb Moeite met <u> door </u> gaan	Ik heb Moeite met <u> door </u> gaan	
9D - 9D 9D 9D -	- 9S - - - -	- - - - -	Ik heb Moeite met vooral <u> rond </u> doorgaan	Ik ga vooral <u> rond </u> door	
10D -	- 10D	- -	Ik heb Moeite met vooral <u> recht </u> doorgaan	Ik heb Moeite met vooral <u> recht </u> doorgaan	Ik heb Moeite met vooral <u> recht </u> doorgaan

10D - 10D -	- - - -	- - 10D -			
12D 12D 12D 12SD 12D -	12D 12D 12D - - -	- 12D - - 12D 12D	Ik ga soms wel en soms niet door met <u>vierkantige</u> richtingen; cognitie. Ik orden. ik maak een aanzet tot inkaderen als voorloper van categoriseren en dat weer als voorwaarde voor cognitie	Ik heb Moeite met het doorgaan in <u>vierkantige</u> richtingen; cognitie en ordenen.	Ik heb Moeite met het doorgaan in <u>vierkantige</u> richtingen; cognitie en ordenen.
13D 13D 13D - 13S -	13S 13D - - 13D -	- 13D - - 13D -	<u>Ik</u> begin soms wel en soms niet	<u>Ik</u> begin soms wel en soms niet	Ik heb Moeite met <u>IK</u> begin
14D 14D - 14D 14D -	14D 14D 14D - - -	14D 14D - - 14D 14D -	Ik heb Moeite met <u>mezelf</u> hier neerzetten	Ik heb Moeite met <u>mezelf</u> hier neerzetten	Ik heb Moeite met <u>mezelf</u> hier neerzetten
15D 15SD 15S - 15D -	15S - - - - -	- - - - - -	Ik <u>zet mezelf</u> , soms wel en soms niet <u>hier</u> neer	Ik <u>zet mezelf hier</u> neer	
- - 16SD 16D - -	- - - - - -	- 16S - 16S 16D	Ik <u>zet mezelf hier neer</u> , soms wel en soms niet		Ik <u>zet mezelf hier neer</u> , soms wel en soms niet
17D - 17S 17D 17D -	17D - - 17D - -	- 17D - - - -	<u>Hier ben ik, Ik ben hier</u> , soms wel en soms niet	Ik heb Moeite met: <u>Hier ben ik, Ik ben hier</u>	Ik heb Moeite met: <u>Hier ben ik, Ik ben hier</u>

EBL Laag B
TRACKING –TRACES
GRAFISCH GEBIED LIJN

B 1 KROM

Ik ga van buiten naar binnen. Ik neem de omgeving in me op. Ik ben afgestemd op mijn omgeving. Ik ben gericht op een “zelf in verbinding”

B1					
Nr A	Nr B	Nr C	EBL LT NrA	EBL LT NrB	EBL LT NrC
18D - 18D - 18D 18D	18D 18D18D - 18D 18D	18D 18D 18D - -	Ik heb Moeite met; ik <u>neem</u> de omgeving <u>in me op</u>	Ik heb Moeite met; ik <u>neem</u> de omgeving <u>in me op</u>	Ik heb Moeite met; ik <u>neem</u> de omgeving <u>in me op</u>
- 19D 19D 19S -	19D - - - -	19D - - - 19	Soms wel en soms niet , heb ik Moeite met; <u>ik</u> neem de omgeving <u>in me op</u>	Ik heb Moeite met; <u>ik</u> neem de omgeving <u>in me op</u>	Ik heb Moeite met; <u>ik</u> neem de omgeving <u>in me op</u>
- 20D -	- 20D -	- - -	Ik heb Moeite met herkennen wat bij mezelf en wat bij mijn omgeving	Ik heb Moeite met herkennen wat bij mezelf en wat bij mijn omgeving hoort	Ik heb Moeite met herkennen wat bij mezelf en wat bij mijn omgeving hoort

-	-	20D	hoort		
-	-	-			
-	-	-			
-	-	-			
21D	-	-	Ik heb Moeite met: ik <u>ervaar</u> mezelf tegelijkertijd als een <u>geheel</u> en als <u>onder-scheiden</u> van andere mensen en dingen		Ik heb Moeite met: ik <u>ervaar</u> mezelf tegelijkertijd als een <u>geheel</u> en als <u>onder-scheiden</u> van andere mensen en dingen
-	-	21D			
-	-	-			
22D	22D	22D	Ik heb Moeite met: Ik <u>ben</u> een Geheel- <u>zelf</u> . Ik heet "IK"	Ik heb Moeite met: Ik <u>ben</u> een Geheel- <u>zelf</u> . Ik heet "IK"	Ik heb Moeite met: Ik <u>ben</u> een Geheel- <u>zelf</u> . Ik heet "IK"
-	22D	-			
22D	-	22D			
22D	-	22D			
-	22D	22D			
-	-	-			
23D	23D	-	Ik heb Moeite met: Ik heb verschillende wensen en doelen, <u>tegelijkertijd</u> heb ik afstand van mezelf	Ik heb Moeite met: Ik heb verschillende wensen en doelen, <u>tegelijkertijd</u> heb ik afstand van mezelf	Ik heb Moeite met: Ik heb verschillende wensen en doelen, <u>tegelijkertijd</u> heb ik afstand van mezelf
-	-	-			
-	-	23D			
23D	-	-			
-	-	-			
-	-	-			
24D	24D	-	Ik heb Moeite met: Ik ben <u>hier</u> , verbonden en/of overweldigd	Ik heb Moeite met: Ik ben <u>hier</u> , verbonden en/of overweldigd	
-	-	-			
-	-	-			
24D	-	-			
-	24D	-			
-	-	25D	Hier ben ik, zelfstandig en/of eenzaam		Ik heb Moeite met: Hier ben ik, zelfstandig en/of eenzaam
25S	-	-			
25S	-	-			
-	-	-			
25S	-	25D			
-	-	25D			
-	-	-			
-	-	26D			Ik heb Moeite met: Vanuit mezelf haal ik de omgeving naar binnen bij mezelf
-	-	-			
-	-	-			
-	-	-			
-	-	-			
27S	27S	27S	Zo kan ik de omgeving goed hanteren, zo is het me bekend en vertrouwd. Mijn activiteit belooft zich.	Zo kan ik de omgeving goed hanteren, zo is het me bekend en vertrouwd. Mijn activiteit belooft zich.	Zo kan ik de omgeving goed hanteren, zo is het me bekend en vertrouwd. Mijn activiteit belooft zich.
27S	27S	27S			
27S	27S	27S			
27S	27S	27S			
27S	27S	27S			
27S	27S	27S			
-	-	-	Ik heb Moeite met: Ik <u>ervaar</u> veel mogelijkheden en soms moet ik daaruit kiezen	Ik heb Moeite met: Ik <u>ervaar</u> veel mogelijkheden en soms moet ik daaruit kiezen	
-	28D	-			
-	-	-			
-	-	-			
28D	-	-			
-	-	-			
-	-	-			
-	29D	29D	Ik heb Moeite met: ik kan mijn wensen naar me toe halen door namen te geven	Ik heb Moeite met: ik kan mijn wensen naar me toe halen door namen te geven	Ik heb Moeite met: ik kan mijn wensen naar me toe halen door namen te geven
-	-	-			
-	-	29D			
29D	-	-			
29D	-	29D			
-	29D	29D			

B2 RECHT

Ik ben bezig met op de omgeving afgaan en met mezelf onderscheiden van anderen, met een intense inherente kracht. Ik breng binnen naar buiten

B2					
Nr A	Nr B	Nr C	EBL LT NrA	EBL LT NrB	EBL LT NrC
30D	30D	30D	Ik heb Moeite met: Ik <u>ga</u> op de omgeving af;(krachtsinspanning)	Soms wel en soms niet heb ik Moeite met: Ik <u>ga</u> op de omgeving af;(krachtsinspanning)	Ik heb Moeite met: Ik <u>ga</u> op de omgeving af;(krachtsinspanning)
-	30S	30D			
-	-	30D			
-	-	30D			
30D	30D	30D			
30D	30D	30D			

-	31D	-		Ik heb Moeite met: ik ga recht op de omgeving af	
-	-	-			
-	-	-			
-	-	-			
-	-	-			
-	-	-			
-	-	-			
33D	33D	-	Ik ben afgeremd en heb daar Moeite mee	Ik ben afgeremd en heb daar Moeite mee	Ik ben afgeremd en heb daar Moeite mee
33D	33D	33D			
33D	-	-	ongewoon	ongewoon	ongewoon
-	-	-			
33D	33D	33D			
34D	-	-	Ik heb Moeite met: Ik ben hier, ik sta in deze ruimte	Ik heb Moeite met: Ik ben hier, ik sta in deze ruimte	Ik heb Moeite met: Ik ben hier, ik sta in deze ruimte
34D	34D	34D			
34D	34D	-			
34D	-	-			
34D	-	-			
34D	-	-			
-	-	-	Ik heb Moeite met: Ik heb keuzes	Ik heb Moeite met: Ik heb keuzes	
-	35D	-			
-	35D	-			
-	-	-			
35D	-	-			
-	-	-			
-	36D36D	36S	Ik heb soms wel en soms niet Moeite met: Ik kan ergens op afgaan vanuit mijn innerlijke kracht	Ik heb Moeite met: Ik kan ergens op afgaan vanuit mijn innerlijke kracht	Ik heb soms wel en soms niet Moeite met: Ik kan ergens op afgaan vanuit mijn innerlijke kracht
-	-	-			
36SD	-	36D			
36D	-	-			
36D	36D	-			
-	-	36D			
-	37D	-	Ik heb soms wel en soms niet Moeite met: Ik kan mijn wensen uitvoeren. Mijn initiatief is effectief	Ik heb Moeite met: Ik kan mijn wensen uitvoeren, met mijn initiatief is effectief	Ik heb Moeite met: Ik kan mijn wensen uitvoeren, met mijn initiatief is effectief
37D!	37D	37D			
37SD!	37D	37D			
-	37D	37D			
37D	37D	37D			
37D	37D	-			
38D	38D	-	Ik heb Moeite met: Ik verzet me als ik word tegengehouden. Ik ervaar frustratie	Ik heb Moeite met: Ik verzet me als ik word tegengehouden. Ik ervaar frustratie	Ik heb Moeite met: Ik verzet me als ik word tegengehouden. Ik ervaar frustratie
38D	38D	38D			
38D	38D	-			
38D	38D	38D			
-	38D	38D			
38D	38D	-			
38D	38D	-			
39SD	-	39D	Ik wil soms wel en soms niet ergens naar toe, doellijn, doelgerichtheid	Ik heb Moeite met: Ik wil ergens naar toe. doellijn, doelgerichtheid	Ik heb Moeite met: Ik wil ergens naar toe. doellijn, doelgerichtheid
39D	39D	39D			
39SD	-	-			
39D	39D	39D			
39D	39D	39D			
-	-	39D			
40D	40D	40D	Ik heb Moeite met: Ik wil met iemand samen, contact	Ik heb Moeite met: Ik wil met iemand samen, contact	Ik heb Moeite met: Ik wil met iemand samen, contact
40D	40D	40D			
40D	40D	-			
-	40D	40D			
40D	40D	-			
40D	-	40D			
-	41D	-	Ik heb Moeite met: Ik beschik over mentale kracht	Soms wel en soms niet beschik ik over over mentale kracht	Soms wel en soms niet beschik ik over over mentale kracht
-	41S	41S			
41D	-	-			
41D	41D	41S	of/en innerlijke mentale kracht	of/en innerlijke mentale kracht	of/en innerlijke mentale kracht
41D	-	-			
41D	-	41D			
-	-	-	Mijn kracht heeft zich verdicht tot angst. Ik heb Moeite met: Ik zie mijn angst onder ogen	Mijn kracht heeft zich verdicht tot angst. Soms wel en soms niet, heb ik Moeite om mijn angst onder ogen te zien	Mijn kracht heeft zich verdicht tot angst. Ik heb Moeite met: Ik zie mijn angst onder ogen
42D	-	42D			
42D	-	-			
42D	-	42D			
-	42S	-			
42D	42D	-			
-	-	-	Soms wel en soms niet kan ik een kader maken, een vorm sluiten. Kan ik omvatten	Ik heb Moeite met: ik kan een kader maken, een vorm sluiten. Ik kan omvatten	
43D	-	-			
-	43D	-			
43S	-	-			
-	-	-			

43D	43D	-			
-----	-----	---	--	--	--

B3 VOLUME

**Ik ben in mezelf, bezig met mijn lichaams-zelf, met lichamelijke gevoelens, lichaamsplan,
1° lichaamsidee en met concrete fysieke vaardigheden.**

B3					
Nr A	Nr B	Nr C	EBL LT NrA	EBL LT NrB	EBL LT NrC
44D - 44D 44D - 44D	44D 44SD 44D - 44D 44D	- 44D - - - -	Ik heb Moeite met: Ik word bewogen door mijn eigen lichaamsfuncties. Ik zweef als het ware in de ruimte. Ik kan me lekker laten gaan.	Soms wel en soms niet word ik bewogen door mijn eigen lichaamsfuncties, zweef ik als het ware in de ruimte, kan ik me lekker laten gaan.	Ik heb Moeite met: Ik word bewogen door mijn eigen lichaamsfuncties. Ik zweef als het ware in de ruimte. Ik kan me lekker laten gaan.
- - - - -	- - - - -	- - - - -	Ik voel me een geheel. Ik zit lekker in mijn lijf		
- - - - -	- - - 46D - -	- - - - -		Ik heb Moeite met: Ik heb vaste voet op aarde, met ik ervaar mezelf aanwezig	
- - - - -	- - - - -	- - - - -	Ik heb de innerlijke kracht om te staan in de ruimte, ik ben krachtig.		
- - - - 48D -	- 48D - - - 48D 48D	48S - - - - -	Ik heb Moeite met: Ik <u>voel</u> me een geheel in een ruimte. Ik heb een lekker lijfje.	Ik heb Moeite met: Ik <u>voel</u> me een geheel in een ruimte. Ik heb een lekker lijfje.	Ik <u>voel</u> me een geheel in een ruimte. Ik heb een lekker lijfje.
- - - - -	- - 49D - - -	- - 49D - - -		Ik heb Moeite met: Ik <u>kán</u> wat met mijn lijfje	Ik heb Moeite met: Ik <u>kán</u> wat met mijn lijfje
- 50D - - -	- - - - -	- - - - -	Ik heb Moeite met: Ik tast de omgeving af met mijn voelsprietten; taalverwerving neemt toe		
- - 51D -	- - - - -	- - - - -	Ik heb Moeite met: Ik kan het zelf doen! Ik ben en ik voel me fysiek handig en vaardig; initiatief, zelfvertrouwen		
- - - - -	- - 52D - 52D	- - - - -		Ik heb Moeite met: Ik kan de ander en het andere herkennen; aanzet tot zakelijk waarnemen	
- 53D - - -	- 53D - - -	- - - - -	Ik heb Moeite met: Ik kan details opmerken	Ik heb Moeite met: Ik kan details opmerken	

- - - - -	- 64D - - -	- - - - -		kijk ik de omgeving in	
- - - - 65D -	- - - - - 65D	- 65D - - 65D -	Ik heb Moeite met: Ik besteed aandacht aan functionele zaken. Ik kan functioneel in de omgeving meedoen; systematisch en/of schematisch	Ik heb Moeite met: Ik besteed aandacht aan functionele zaken. Ik kan functioneel in de omgeving meedoen; systematisch en/of schematisch	Ik heb Moeite met: Ik besteed aandacht aan functionele zaken. Ik kan functioneel in de omgeving meedoen; systematisch en/of schematisch
- 66S - 66D -	- - - - -	- - - - -	Soms wel soms niet, treed Ik naar buiten vanuit een eigen achtergrond. Dit is waar ik vandaan kom. Ik maak vensters naar de wereld		
- 67D - - 67D -	- - - - -	- - - - -	Ik heb Moeite met: Ik maak zelf mijn omgeving geborgen		

EBL Laag C
OPKOMEND-BEELD
GRAFISCH GEBIED: CONTOUREN

C1 WEZEN

Een levende, bladvullende vorm in het midden van het paspie die nergens de rand raakt en de suggesties geeft van een levend wezen

C1					
Nr A	Nr B	Nr C	EBL LT NrA	EBL LT NrB	EBL LT NrC
- - - 68D -	- - - - -	- - - - -	Ik heb Moeite met: De angst mag binnenkomen		
- 69D - - -	- - - - -	- - - - -	Ik heb Moeite met: Ik vecht mezelf naar buiten. Ik probeer grip te krijgen op wat me bang maakt		
- - - - 70D	70D - 70D - - -	- - - - -	Ik heb Moeite met: Ik heb ook macht over wat ik niet zie	Ik heb Moeite met: Ik heb ook macht over wat ik niet zie	
72S - - - - -	72D - - - - 72D	- - - - -	Ik verzet me, ik boks terug	Ik heb Moeite met: Ik verzet me, ik boks terug	
- - - - -	73D - 73D - - 73D	- - - - -		Ik heb Moeite met: Ik ben in evenwicht; beweging, lichaam, omgeving, het non-verbale en verbale, werken vruchtbaar samen	
- 74D 74D	- - -	- - -	Ik heb Moeite met: Ik gebruik namen en kan met abstracties omgaan; ik kan		Ik heb Moeite met: Ik gebruik namen en kan met abstracties omgaan; ik kan doen alsof, liegen

-	-	-	doen alsof, liegen en plagen		en plagen
-	-	-			
-	-	74D			
75D	75D	-	Ik heb Moeite met: Ik probeer mijn evenwicht uit; emotionaliteit	Ik heb Moeite met: Ik probeer mijn evenwicht uit; emotionaliteit	Ik heb Moeite met: Ik probeer mijn evenwicht uit; emotionaliteit
-	-	-			
-	-	-			
-	-	-			
-	-	75D			
-	-	-			
76S	-	-	Ik vertrouw op mijn kennis		
-	-	-			
-	-	-			
-	-	-			
-	-	-			
-	-	-			
77S	77S	-	Mijn eigen wijze van expressie van mijn eigen symboliek	Mijn eigen wijze van expressie van mijn eigen symboliek	Mijn eigen wijze van expressie van mijn eigen symboliek
77S	77S	-			
77S	-	-			
77S	-	-			
77S	-	-			
77S	-	-			

EBL LAAG D

HET VERHAAL VERTELT ZICH
GRAFISCHE GEBIED GEOMETRISCH

D1 GEOMETRISCH

de werkelijkheid is schematisch weergegeven in gekozen composities

D1					
Nr A	Nr B	Nr C	EBL LT NrA	EBL LT NrB	EBL LT NrC
-	78D	-	Soms wel en soms niet heb ik Moeite met: Ik grijp de omgeving. Ik grijp ook in. Ik voel me geborgen.	Ik heb Moeite met: Ik grijp de omgeving. Ik grijp ook in. Ik voel me geborgen. Relationale en emotionele ontwikkelingsaspecten	
78D	78D	-			
78S	78D	-			
78D	-	-			
78D	-	78D	Relationele en emotionele ontwikkelingsaspecten		
78D	78D	-			
-	79D	-	Ik heb Moeite met: Ik reik naar de omgeving. Ik verwijfs er ook naar. Ik zet dingen in een kader, in een schema. Ik geef vorm aan mijn ontwikkeling. Cognitieve en bewust-zijns ontwikkelingsaspecten	Ik heb Moeite met: Ik reik naar de omgeving. Ik verwijfs er ook naar. Ik zet dingen in een kader, in een schema. Ik geef vorm aan mijn ontwikkeling. Cognitieve en bewust-zijns ontwikkelingsaspecten	
79D	79D	79D			
79D	79D	79D			
-	-	79D			
79D	-	79D			
79D	79D	-			
80D	80D	80D	Ik heb Moeite met: Ik begrijp normen en waarden, ik kan gehoorzamen. Ik neem deel aan mijn cultuur, ik kan structuren hanteren. Ik focus op functionele zaken. Ik sta in contact met de geschiedenis van mijn maatschappij. Ik doe mijn best. Ik zoek naar zingeving. Sociale en spirituele ontwikkelingsaspecten.	Ik heb Moeite met: Ik begrijp normen en waarden, ik kan gehoorzamen. Ik neem deel aan mijn cultuur, ik kan structuren hanteren. Ik focus op functionele zaken. Ik sta in contact met de geschiedenis van mijn maatschappij. Ik doe mijn best. Ik zoek naar zingeving. Sociale en spirituele ontwikkelingsaspecten.	
80D	80D	-			
80D	80D	80D			
80D	80D	80D			
80D	80D	80D			
80D	80D	80D			
-	81S	-	Soms wel en soms niet heb ik Moeite met: Ik ben een mens. Ik beleef mijn eigen mogelijkheden	Soms wel en soms niet heb ik Moeite met: Ik ben een mens. Ik beleef mijn eigen mogelijkheden	
81D	-	-			
-	81S	-			
81D	-	81D			
-	-	-			
81S	81D	81D			
82D	-	-	Ik heb Moeite met: Als ik doe wat jij zegt dan hou je van me. Ik doe wat je zegt, dus moet je van me houden. Zo zijn we in een symbiose terechtgekomen	Ik heb Moeite met: Als ik doe wat jij zegt dan hou je van me. Ik doe wat je zegt, dus moet je van me houden. Zo zijn we in een symbiose terechtgekomen	
82D	82D	-			
82D	-	-			
82D	-	-			
82D	-	-			
82D	-	-			

- - - - 83D -	- - - - 83D	- - - - -	Ik heb Moeite met: Ik kan vanuit mijn innerlijke kern, kiezen, benoemen en op mijn doel afgaan	Ik heb Moeite met: Ik kan vanuit mijn innerlijke kern, kiezen, benoemen en op mijn doel afgaan	
84D - - -	- - - -	- 84D - 84D -	Ik heb Moeite met: herkennen, kennen en weten. Ik ervaar mezelf als menselijk. Zakelijke en artistieke ontwikkelingsaspecten		
- - - 85D 85D Werveling	- 85D 85D 85S 85D 85S	- - 85D - -	Ik heb Moeite met: weergave van mijn eigen fysieke innerlijke basis. Fysieke ontwikkelingsaspecten	Soms wel en soms niet heb ik Moeite met: weergave van mijn eigen fysieke innerlijke basis. Fysieke ontwikkelingsaspecten	
- - - - 86D -	- - - - -	- - - - -	Ik heb Moeite met: weergave van mijn eigen grenzen. Ik kijk vanuit mijn innerlijke kern naar buiten, tegelijkertijd onderscheiden van en verbonden met mijn omgeving. Sociale ontwikkelingsaspecten		
87S 87S 87S 87S -	- 87S - - -	- - - - -	Eigen vormgeving van eigen symboliek	Eigen vormgeving van eigen symboliek	

EBL LAAG E
OVER HET VERHAAL VERTELLEN
Gebied E FIGUUR Thema, Taak

E1 FIGUUR

nu is de tekenaar (Kleuter) in staat om met alle GE een verhaal over een verhaal te maken. Hij of zij kan plannen, fantaseren en de waarheid verdraaien, verfraaien en verdichten in de tekening.

REFLECTIE FORMULIER KIND ABC

EBL Laag A

LANGSKOMENDE BEWEGINGEN
GRAFISCH GEBIED PUNT

A1 PUNT:

GE 0-17: Ik zet mezelf hier neer. Ik kan beginnen, doorgaan en ophouden

A1					
Nr A	Nr B	Nr C	EBL LT NrA	EBL LT NrB	EBL LT NrC
0S 0S 0S - 0S 0S	- 0S 0S 0S - -	0S - - 0S - 0S	A1 Ik laat <u>open</u> , ik sta <u>open</u> , ik laat <u>los</u> , ik laat <u>ontstaan</u> ; ik <u>beschik over</u> creativiteit en kan leren.	A1 Ik laat <u>open</u> , ik sta <u>open</u> , ik laat <u>los</u> , ik laat <u>ontstaan</u> ; creativiteit, leerbaarheid Soms wel en soms niet, ontmoet ik al <u>Bewegend</u> de wereld (<i>alles in en om mij</i>) Ik heb Moeite met <u> bezig zijn </u> met <u> bezigzijn </u> , met <u> bezigzijn </u> met het scheppen van orde. Soms wel en soms niet beweeg ik en ik <u>geniet</u> daarvan, soms heb ik daar Moeite mee Ik heb Moeite <u>me in</u> te zetten om zo te bewegen als ik het, het leukste vind. Ik <u>begin</u> met vooral <u>rond</u> doorgaan. Ik heb Moeite met vooral <u>recht</u> doorgaan, met doorgaan in <u>vierkantige</u> richtingen; met cognitie en ordenen. Ik begin soms wel en soms niet.. Ik heb Moeite met <u>mezelf</u> hier neerzetten. Ik <u>zet</u> <u>mezelf hier</u> neer Ik heb Moeite met: <u>Hier ben ik</u> , <u>Ik ben hier</u>	A1 Ik laat <u>open</u> , ik sta <u>open</u> , ik laat <u>los</u> , ik laat <u>ontstaan</u> ; creativiteit, leerbaarheid Soms wel en soms niet, ontmoet ik de wereld (<i>alles in en om mij</i>)al <u>Bewegend</u> Ik heb Moeite met: ik begin, met vooral <u>recht</u> doorgaan, met doorgaan in <u>vierkantige</u> richtingen; cognitie en ordenen. Ik heb Moeite met <u>IK</u> begin, Ik heb Moeite met <u>mezelf</u> hier neerzetten, met Ik <u>zet mezelf hier neer</u> , soms wel en soms niet heb ik Moeite met: <u>Hier ben ik</u> , <u>Ik ben hier</u>
1D - - - 1S 1S 1S	- 1D 1S - - -	1S - - 1S - 1D -	Soms wel en soms niet ontmoet ik bewegend de wereld in en om mij, heb ik Moeite om <u> bezig te zijn </u> met <u> bezigzijn </u> en daardoor ook met het scheppen van orde. Zo is het moeilijk geworden om van mijn bewegen te <u> genieten, me in </u> te zetten om zo te bewegen als ik het, het leukste vind. <i>Zijn er tijdens de zwangerschap of daarna problemen geweest?</i> Ik <u>begin</u> soms wel en soms heb ik daar Moeite mee, daardoor ook met <u>doorgaan</u> en <u>loslaten</u> . Zowel <u>rond als recht</u> doorgaan heeft geen basis. Ik <u>stop</u> . Soms wel en soms niet ga ik door met <u>vierkantige</u> richtingen; mijn cognitie is werkzaam. Ik orden op mijn manier. ik maak een aanzet tot inkaderen als voorloper van categoriseren en dat weer als voorwaarde voor cognitie, soms is dat genoeg, soms niet, dus ik <u>begin</u> soms wel en soms niet. Dit alles bijeen leidt tot Moeite met <u>mezelf</u> hier neerzetten, soms lukt het wel en soms niet. Soms voel ik: <u>Hier ben ik</u> , <u>Ik ben hier</u> , soms voel ik dat niet.		
2D - - - - -	- 2D - - - -	- - - - -			
3D - - - 3S 3S 3D	- 3D - - - -	- - - - -			
4D - - - 4D -	4S 4D - 4D -	- - - - -			
5D 5D - 5D -	- - - 5D -	- - - - -			
6SD 6D 6D 6SD - -	6S 6S - - - -	- - - - - 6D			
7D - - - - 7D -	- 7D - - - - -	- - - - - -			
9D - 9D 9D 9D -	- 9S - - - -	- - - - -			
10D -	- 10D	- -			

10D	-	-			
-	-	-			
10D	-	10D			
-	-	-			
12D	12D	-			
12D	12D	12D			
12D	12D	-			
12SD	-	-			
12D	-	12D			
-	-	12D			
13D	13S	-			
13D	13D	13D			
13D	-	-			
-	-	-			
13S	13D	13D			
-	-	-			
14D	14D	14D			
14D	14D	14D			
-	14D	-			
14D	-	14D			
14D	-	14D			
-	-	-			
15D	15S	-			
15SD	-	-			
15S	-	-			
-	-	-			
15D	-	-			
-	-	-			
-	-	-			
16SD	-	16S			
16D	-	16S			
-	-	-			
-	-	16D			
17D	17D	-			
-	-	17D			
17S	-	-			
17D	17D	-			
17D	-	-			
-	-	-			

EBL Laag B
TRACKING –TRACES
GRAFISCH GEBIED LIJN

B 1 KROM

Ik ga van buiten naar binnen. Ik neem de omgeving in me op. Ik ben afgestemd op mijn omgeving. Ik ben gericht op een “zelf in verbinding”

B1					
Nr A	Nr B	Nr C	EBL LT NrA	EBL LT NrB	EBL LT NrC
18D	18D	18D	B1 Soms wel en soms niet heb ik Moeite met, <u>ik</u> neem de omgeving <u>in me op</u>. Daardoor heb ik Moeite met herkennen wat bij mezelf en wat bij mijn omgeving hoort, met ik <u>ervaar</u> mezelf tegelijkertijd als een <u>geheel en als onderscheiden</u> van andere mensen en dingen, met Ik <u>ben</u> een Geheel-zelf, met Ik heet "IK". Daardoor heb ik Moeite met tegelijkertijd: verschillende wensen en doelen plus afstand	B1 Ik heb Moeite met; <u>ik</u> neem de omgeving <u>in me op</u>. Ik heb Moeite met herkennen wat bij mezelf en wat bij mijn omgeving hoort, met Ik <u>ben</u> een Geheel-zelf. Ik heet "IK", Ik heb verschillende wensen en doelen, <u>tegelijkertijd</u> heb ik afstand van mezelf, met: Ik ben <u>hier</u>, verbonden en/of overweldigd. Zo kan ik de omgeving goed hanteren, zo is het me bekend en vertrouwd. Mijn activiteit belooft	B1 Ik heb Moeite met; <u>ik</u> neem de omgeving <u>in me op</u>, met Ik heb Moeite met herkennen wat bij mezelf en wat bij mijn omgeving hoort, met ik <u>ervaar</u> mezelf tegelijkertijd als een <u>geheel en als onder-scheiden</u> van andere mensen en dingen. Ik heb Moeite met: Ik <u>ben</u> een Geheel-zelf. Ik heet "IK". Ik heb Moeite met: Ik heb verschillende wensen en doelen met <u>tegelijkertijd</u> ik afstand van
-	18D	18D			
18D	18D	18D			
-	-	18D			
18D	18D	-			
18D	18D	-			
-	19D	19D			
-	-	-			
19D	-	-			
19D	-	-			
19S	-	19			
-	-	-			
-	20D	-			
-	-	-			
-	-	20D			
-	-	-			

-	-	-	van mezelf te hebben.	zichzelf.	mezelf, met: Hier ben ik,
-	-	-	Moeite met Ik ben <u>hier</u> ,		zelfstandig en/of eenzaam, met:
-	-	-	verbonden en/of overweldigd,	Ik heb Moeite met: Ik ervaar veel	Vanuit mezelf haal ik de
21D	-	-	met hier ben ik, zelfstandig en/of	mogelijkheden en soms moet ik	omgeving naar binnen bij mezelf,
-	-	21D	eenzaam,	daaruit kiezen	
-	-	-	Zo kan ik de omgeving goed		Zo kan ik de omgeving goed
-	22D	22D	hanteren, zo is het me bekend en	Ik heb Moeite met: ik kan mijn	hanteren, zo is het me bekend en
22D	22D	-	vertrouwd, mijn activiteit beloont	wensen naar me toe halen door	vertrouwd.
-	22D	22D	zichzelf,	namen te geven	
22D	-	22D	Ik heb Moeite met Ik ervaar veel		Mijn activiteit beloont zich.
22D	-	22D	mogelijkheden en soms moet ik		
-	22D	22D	daaruit kiezen, met: ik kan mijn		Ik heb Moeite met: ik kan mijn
-	-	-	wensen naar me toe halen door		wensen naar me toe halen door
23D	23D	-	namen te geven, met		namen te geven
-	-	-			
-	-	23D			
23D	-	-			
-	-	-			
-	24D	-			
-	-	-			
-	-	-			
-	-	-			
24D	-	-			
-	24D	-			
-	-	-			
25S	-	25D			
25S	-	-			
-	-	-			
25S	-	25D			
-	-	25D			
-	-	-			
-	-	26D			
-	-	-			
-	-	-			
-	-	-			
-	-	-			
27S	27S	27S			
27S	27S	27S			
27S	27S	27S			
27S	27S	27S			
27S	27S	27S			
27S	27S	27S			
-	-	-			
-	-	-			
-	28D	-			
-	-	-			
-	-	-			
28D	-	-			
-	-	-			
-	-	-			
-	-	29D			
-	29D	-			
-	-	29D			
29D	-	-			
29D	-	29D			
-	29D	29D			

B2 RECHT

Ik ben bezig met op de omgeving afgaan en met mezelf onderscheiden van anderen, met een intense inherente kracht. Ik breng binnen naar buiten

B2					
Nr A	Nr B	Nr C	EBL LT NrA	EBL LT NrB	EBL LT NrC
30D	30D	30D	B2	B2	B2
-	30S	30D			
-	-	30D	Ik heb Moeite met: Ik ga op	Soms wel en soms niet heb ik	Ik heb Moeite met: Ik ga op de
-	-	30D	de omgeving af;	Moeite met: Ik ga op de omgeving	omgeving af;(krachtsinspanning)
30D	30D	30D	(krachtsinspanning)	af; (krachtsinspanning)	Ik ben afgeremd en heb daar
30D	30D	30D			Moeite mee <u>ongewoon</u> . Ik heb
-	-	-	Ik ben afgeremd en heb daar	Ik heb Moeite met: ik ga recht op	Moeite met: Ik ben <u>hier</u> , ik sta in
-	31D	-			

-	-	-	Moeite mee <u>ongewoon</u>, Ik heb Moeite met: Ik ben <u>hier</u>, ik sta in deze ruimte. Met Ik heb keuzes, met: Ik kan soms wel en soms niet ergens op afgaan vanuit mijn innerlijke kracht, soms wel en soms niet mijn wensen uitvoeren, is mijn initiatief effectief, Ik heb Moeite met: Ik verzet me als ik word tegengehouden. Ik ervaar frustratie Ik <u>wil</u> soms wel en soms niet ergens naar toe, doellijn, doelgerichtheid Ik heb Moeite met: Ik wil met iemand <u>samen</u>, contact. Ik heb Moeite met: Ik beschik over <u>mentale</u> kracht of/en innerlijke <u>mentale</u> kracht. Mijn kracht heeft zich verdicht tot angst. Ik heb Moeite met: Ik zie mijn angst onder ogen. Soms wel en soms niet kan ik een kader maken, een vorm sluiten. Kan ik omvatten	de omgeving af. Ik ben afgeremd en heb daar Moeite mee <u>ongewoon</u>. Ik heb Moeite met: Ik ben <u>hier</u>, ik sta in deze ruimte. Met Ik heb keuzes, met: Ik kan ergens op afgaan vanuit mijn innerlijke kracht, met: Ik kan mijn wensen uitvoeren, met mijn initiatief is effectief, met: Ik verzet me als ik word tegengehouden. Ik ervaar frustratie Ik heb Moeite met: Ik <u>wil</u> ergens naar toe. doellijn, doelgerichtheid en met Ik wil met iemand <u>samen</u>, contact. Soms wel en soms niet beschik ik over over <u>mentale</u> kracht of/en innerlijke <u>mentale</u> kracht. Mijn kracht heeft zich verdicht tot angst. Soms wel en soms niet, heb ik Moeite om mijn angst onder ogen te zien. Ik heb Moeite met: ik kan een kader maken, een vorm sluiten. Ik kan omvatten	deze ruimte. Ik heb soms wel en soms niet Moeite met: Ik kan ergens op afgaan vanuit mijn innerlijke kracht, met Ik kan mijn wensen uitvoeren, met mijn initiatief is effectief. Ik heb Moeite met: Ik verzet me als ik word tegengehouden. Ik ervaar frustratie, met : Ik <u>wil</u> ergens naar toe. doellijn, doelgerichtheid, met: Ik wil met iemand <u>samen</u>, contact. Soms wel en soms niet beschik ik over over <u>mentale</u> kracht of/en innerlijke <u>mentale</u> kracht. Mijn kracht heeft zich verdicht tot angst. Ik heb Moeite met: Ik zie mijn angst onder ogen.
-	-	-			
-	-	-			
-	-	-			
-	-	-			
33D	33D	-			
33D	33D	33D			
33D	-	-			
-	-	-			
33D	33D	33D			
34D	-	-			
34D	34D	34D			
34D	34D	-			
34D	-	-			
34D	-	-			
34D	-	-			
-	-	-			
-	35D	-			
-	35D	-			
35D	-	-			
-	-	-			
-	-	-			
-	36D	36S			
-	36D	-			
36SD	-	36D			
36D	-	-			
36D	-	-			
-	36D	36D			
-	37D	-			
37D!	37D	37D			
37SD!	37D	37D			
-	37D	37D			
37D	37D	37D			
37D	37D	-			
38D	38D	-			
38D	38D	38D			
38D	38D	-			
-	38D	38D			
38D	38D	38D			
38D	38D	-			
39SD	-	39D			
39D	39D	39D			
39SD	-	-			
39D	39D	39D			
39D	39D	39D			
-	-	39D			
40D	40D	40D			
40D	40D	40D			
40D	40D	-			
-	40D	40D			
40D	40D	-			
40D	-	40D			
-	41D	-			
-	41S	41S			
41D	-	-			
41D	41D	41S			
41D	-	-			
41D	-	41D			
-	-	-			
42D	-	42D			
42D	-	-			
42D	-	42D			
-	42S	-			
42D	42D	-			
-	-	-			
43D	-	-			
-	43D	-			
43S	-	-			
-	-	-			
43D	43D	-			

Ik ben in mezelf, bezig met mijn lichaams-zelf, met lichamelijke gevoelens, lichaamsplan, 1^e lichaamsidee en met concrete fysieke vaardigheden.

73

-	54D	-			
---	-----	---	--	--	--

B4 OMTREK

Ik ben bezig met af te tasten hoe mijn omgeving mij ervaart. Ik illustreer de veiligheid of spanning die ik in mijn omgeving ervaar. Ik voel mijn oneindigheid/ begrensdheid in mijn omgeving en ik ervaar mijn almacht/onmacht.

B4					
Nr A	Nr B	Nr C	EBL LT NrA	EBL LT NrB	EBL LT NrC
55D - - - - 55D	55D 55D - - - - 55D	- - - - - 55D	B4 Ik heb Moeite met: Ik word bewogen door mijn omgeving, met ik ervaar veiligheid en/of beklemming, met Ik hou rekening met de realiteit: ik ervaar realiteit en/of chaos , onzekerheid en/of zekerheid Ik heb Moeite met: Ik hoor bij mijn omgeving; ik voel me hier thuis. Met Basiszekerheid. Ik heb Moeite met: Ik bouw aan mijn omgeving. met Ik beleef de grenzen die mijn omgeving aan me stelt Ik heb Moeite met: Ik besteed aandacht aan functionele zaken, met Ik kan functioneel in de omgeving meedoen, met systematisch en/of schematisch Soms wel soms niet, treed Ik naar buiten vanuit een eigen achtergrond. Dit is waar ik vandaan kom. Ik maak vensters naar de wereld. Ik heb Moeite met: Ik maak zelf mijn omgeving geborgen	B4 Ik heb Moeite met: Ik word bewogen door mijn omgeving; ik ervaar veiligheid en/of beklemming Ik heb Moeite met: Ik hou rekening met de realiteit: ik ervaar realiteit en/of chaos , onzekerheid en/of zekerheid. Ik heb Moeite met: Ik hoor bij mijn omgeving; ik voel me hier thuis. Basiszekerheid, met: Ik heb reële invloed op de omgeving, met: Ik ben <u>hier thuis</u> , met: Ik bouw aan mijn omgeving, met Ik beleef de grenzen die mijn omgeving aan me stelt, met Ik onderscheid mezelf van de omgeving, met ben mijzelf in de omgeving, met Ik kan vormgeven. Met Ik kan op mezelf aangewezen zijn. Ik heb Moeite met: Vanuit mezelf kijk ik de omgeving in. Ik heb Moeite met: Ik besteed aandacht aan functionele zaken. Ik kan functioneel in de omgeving meedoen; systematisch en/of schematisch	B4 k heb Moeite met: Ik word bewogen door mijn omgeving, met ik ervaar veiligheid en/of beklemming Ik heb Moeite met: Ik hou rekening met de realiteit:, met ik ervaar realiteit en/of chaos , onzekerheid en/of zekerheid Ik ben in contact met de omgeving. Anderen kunnen bij mij in en uit. Ik ervaar onmacht en/of/ almacht Ik heb Moeite met: Ik bouw aan mijn omgeving. Ik beleef de grenzen die mijn omgeving aan me stelt, met Ik besteed aandacht aan functionele zaken, met Ik kan functioneel in de omgeving meedoen; systematisch en/of schematisch
56D 56D 56D 56D - -	56D - 56D 56D 56D 56D 56D	- 56D 56D 56D - -			
- - - - -	- - - - -	57S - - - - -			
- 58D- - - -	- 58D- - - -	- - - - -			
5- - - - -	59D - - - -	- - - - -			
- - - - -	60D - - - -	- - - - -			
- - - - -	- - - - -	- - - - -			
- 62D- - - -	- - - - 62D	- - - - 62D			
- - - - -	- - - - 63S	- - - - -			
- - - - -	64D - 64D - -	- - - - -			

-	-	-			
-	-	-			
-	-	-			
-	-	-			
65D	-	65D			
-	65D	-			
-	-	-			
-	-	-			
-	-	-			
66S	-	-			
-	-	-			
66D	-	-			
-	-	-			
-	-	-			
67D	-	-			
-	-	-			
-	-	-			
67D	-	-			
-	-	-			

EBL Laag C
OPKOMEND-BEELD
GRAFISCH GEBIED: CONTOUREN

C1 WEZEN

Een levende, bladvullende vorm in het midden van het paspier die nergens de rand raakt en de suggesties geeft van een levend wezen

C1					
Nr A	Nr B	Nr C	EBL LT NrA	EBL LT NrB	EBL LT NrC
-	-	-	C1 Ik heb Moeite met: De angst mag binnenkomen, met: Ik vecht mezelf naar buiten, met Ik probeer grip te krijgen op wat me bang maakt. met Ik heb ook macht over wat ik <i>niet</i> zie. Ik verzet me, ik boks terug..Ik heb Moeite met: Ik gebruik namen, met ik kan met abstracties omgaan, met ik kan doen alsof, liegen en plagen. Ik heb Moeite met: Ik probeer mijn evenwicht uit; emotionaliteit. Ik vertrouw op mijn kennis Ik heb mijn eigen wijze van expressie van mijn eigen symboliek	C1 Ik heb Moeite met: Ik heb ook macht over wat ik niet zie, met Ik verzet me, ik boks terug. Met Ik ben in evenwicht; beweging, lichaam, omgeving, met het non-verbale en verbale, werken vruchtbaar samen, met Ik probeer mijn evenwicht uit; met emotionaliteit. Ik heb Mijn eigen wijze van expressie van mijn eigen symboliek	C1 Ik heb Moeite met: Ik gebruik namen en kan met abstracties omgaan; ik kan doen alsof, liegen en plagen, met Ik probeer mijn evenwicht uit, met emotionaliteit. Mijn eigen wijze van expressie van mijn eigen symboliek
68D	-	-			
-	-	-			
-	-	-			
69D	-	-			
-	-	-			
-	-	-			
-	-	-			
-	-	-			
-	70D	-			
-	70D	-			
-	-	-			
70D	-	-			
72S	72D	-			
-	-	-			
-	-	-			
-	-	-			
-	72D	-			
-	73D	-			
-	-	-			
-	73D	-			
-	-	-			
-	73D	-			
-	-	-			
74D	-	-			
74D	-	-			
-	-	-			
-	-	74D			
-	-	-			
75D	75D	-			
-	-	-			
-	-	-			

-	-	-			
-	-	-			
-	-	75D			
76S	-	-			
-	-	-			
-	-	-			
-	-	-			
-	-	-			
-	-	-			
-	-	-			
77S	77S	-			
77S	77S	-			
77S	-	-			
77S	-	-			
77S	-	-			
77S	-	-			

EBL LAAG D

HET VERHAAL VERTELT ZICH
GRAFISCHE GEBIED GEOMETRISCH

D1 GEOMETRISCH

de werkelijkheid is schematisch weergegeven in gekozen composities

D1					
Nr A	Nr B	Nr C	EBL LT NrA	EBL LT NrB	EBL LT NrC
-	78D	-	D1	D1	D1
78D	78D	-	Soms wel en soms niet heb ik Moeite met: Ik grijp de omgeving, met ik grijp ook in, met Ik voel me geborgen, met Relationele en emotionele ontwikkelingsaspecten	Ik heb Moeite met: Ik grijp de omgeving. Ik grijp ook in. Ik voel me geborgen. Relationele en emotionele ontwikkelingsaspecten	Ik heb Moeite met: Ik grijp de omgeving. Ik grijp ook in, Ik voel me geborgen, met Relationele en emotionele ontwikkelingsaspecten
78S	78D	-			
78D	-	-			
78D	-	78D			
78D	78D	-	Ik heb Moeite met: Ik reik naar de omgeving, met Ik verwijs er ook naar, met Ik zet dingen in een kader, in een schema, met Ik geef vorm aan mijn ontwikkeling. Met Cognitieve en bewustzijns ontwikkelingsaspecten	Ik heb Moeite met: Ik reik naar de omgeving. Ik verwijs er ook naar. Ik zet dingen in een kader, in een schema. Ik geef vorm aan mijn ontwikkeling. Cognitieve en bewustzijns ontwikkelingsaspecten	Ik heb Moeite met: Ik reik naar de omgeving., met Ik verwijs er ook naar, met Ik zet dingen in een kader, in een schema, met Ik geef vorm aan mijn ontwikkeling.
-	79D	-			
79D	79D	79D			
79D	79D	79D			
-	-	79D	Ik heb Moeite met: Ik begrijp normen en waarden, met ik kan gehoorzamen, met Ik neem deel aan mijn cultuur, met ik kan structuren hanteren, met Ik focus op functionele zaken.	Ik heb Moeite met: Ik begrijp normen en waarden, ik kan gehoorzamen. Ik neem deel aan mijn cultuur, ik kan structuren hanteren. Ik focus op functionele zaken. Ik sta in contact met de geschiedenis van mijn maatschappij. Ik doe mijn best. Ik zoek naar zingeving. Sociale en spirituele ontwikkelingsaspecten.	Ik heb Moeite met: Ik reik naar de omgeving., met Ik verwijs er ook naar, met Ik zet dingen in een kader, in een schema, met Ik geef vorm aan mijn ontwikkeling.
79D	-	79D			
79D	79D	-			
80D	80D	-			
80D	80D	-	Ik heb Moeite met: Ik sta in contact met de geschiedenis van mijn maatschappij, met Ik doe mijn best, met Ik zoek naar zingeving, met Sociale en spirituele ontwikkelingsaspecten.	Ik heb Moeite met: Ik begrijp normen en waarden, met ik kan gehoorzamen, met Ik neem deel aan mijn cultuur, met ik kan structuren hanteren, met Ik focus op functionele zaken, met Ik sta in contact met de geschiedenis van mijn maatschappij.	Met Cognitieve en bewust-zijns ontwikkelingsaspecten
80D	80D	80D			
80D	80D	80D			
80D	80D	80D			
80D	80D	80D	Soms wel en soms niet heb ik Moeite met: Ik ben een mens. Ik beleeft mijn eigen mogelijkheden	Soms wel en soms niet heb ik Moeite met: Ik ben een mens, met Ik beleeft mijn eigen mogelijkheden	Ik heb Moeite met: Ik ben een mens, met Ik beleeft mijn eigen mogelijkheden
-	81S	-			
81D	-	-			
-	81S	-			
81D	-	81D	Ik heb Moeite met: Als ik doe wat jij zegt dan hou je van me. Als Ik doe wat je zegt, moet je dus van me houden. Zo zijn we in een soms veilige soms beklemmende symbiose terechtgekomen.	Ik heb Moeite met: Als ik doe wat jij zegt dan hou je van me. Als Ik doe wat je zegt, moet je dus van me houden. Zo zijn we in een soms veilige soms beklemmende symbiose terechtgekomen.	Ik heb Moeite met: Ik ben een mens, met Ik beleeft mijn eigen mogelijkheden
-	-	-			
81S	81D	81D			
-	-	-			
82D	-	-	Ik heb Moeite met: Als ik doe wat jij zegt dan hou je van me. Ik doe wat je zegt, dus moet je van me houden. Zo zijn we in een	Ik heb Moeite met: Ik kan vanuit mijn innerlijke kern, kiezen,	Ik heb Moeite met: herkennen, kennen en weten, met Ik ervaar mezelf als menselijk, met Zakelijke en artistieke ontwikkelingsaspecten
82D	82D	-			
82D	-	-			
82D	-	-			
82D	-	-	Ik heb Moeite met: Als ik doe wat jij zegt dan hou je van me. Ik doe wat je zegt, dus moet je van me houden. Zo zijn we in een	Ik heb Moeite met: Ik kan vanuit mijn innerlijke kern, kiezen,	Ik heb Moeite met: herkennen, kennen en weten, met Ik ervaar mezelf als menselijk, met Zakelijke en artistieke ontwikkelingsaspecten
82D	-	-			
-	-	-			
-	-	-			
83D	-	-	Ik heb Moeite met: Als ik doe wat jij zegt dan hou je van me. Ik doe wat je zegt, dus moet je van me houden. Zo zijn we in een	Ik heb Moeite met: Ik kan vanuit mijn innerlijke kern, kiezen,	Ik heb Moeite met: herkennen, kennen en weten, met Ik ervaar mezelf als menselijk, met Zakelijke en artistieke ontwikkelingsaspecten
-	-	-			
-	-	-			
-	-	-			
83D	-	-	Ik heb Moeite met: Als ik doe wat jij zegt dan hou je van me. Ik doe wat je zegt, dus moet je van me houden. Zo zijn we in een	Ik heb Moeite met: Ik kan vanuit mijn innerlijke kern, kiezen,	Ik heb Moeite met: herkennen, kennen en weten, met Ik ervaar mezelf als menselijk, met Zakelijke en artistieke ontwikkelingsaspecten
-	-	-			
-	-	-			
-	-	-			
84D	-	84D	Ik heb Moeite met: Als ik doe wat jij zegt dan hou je van me. Ik doe wat je zegt, dus moet je van me houden. Zo zijn we in een	Ik heb Moeite met: Ik kan vanuit mijn innerlijke kern, kiezen,	Ik heb Moeite met: herkennen, kennen en weten, met Ik ervaar mezelf als menselijk, met Zakelijke en artistieke ontwikkelingsaspecten
-	-	-			
-	-	-			
-	-	-			
-	-	84D	Ik heb Moeite met: Als ik doe wat jij zegt dan hou je van me. Ik doe wat je zegt, dus moet je van me houden. Zo zijn we in een	Ik heb Moeite met: Ik kan vanuit mijn innerlijke kern, kiezen,	Ik heb Moeite met: herkennen, kennen en weten, met Ik ervaar mezelf als menselijk, met Zakelijke en artistieke ontwikkelingsaspecten
-	-	-			
-	-	-			
-	-	-			
-	-	-	Ik heb Moeite met: Als ik doe wat jij zegt dan hou je van me. Ik doe wat je zegt, dus moet je van me houden. Zo zijn we in een	Ik heb Moeite met: Ik kan vanuit mijn innerlijke kern, kiezen,	Ik heb Moeite met: herkennen, kennen en weten, met Ik ervaar mezelf als menselijk, met Zakelijke en artistieke ontwikkelingsaspecten
-	-	-			
-	-	-			
-	-	-			

-	-	-	symbiose terechtgekomen	benoemen en op mijn doel afgaan	fysieke innerlijke basis, met mijn Fysieke ontwikkelingsaspecten
-	85D	-			
-	85D	-			
-	85S	85D	Ik heb Moeite met: Ik kan vanuit mijn innerlijke kern, kiezen, benoemen en op mijn doel afgaan	Soms wel en soms niet heb ik Moeite met mijn eigen fysieke innerlijke basis, met mijn Fysieke ontwikkelingsaspecten	
85D	85D	-			
85D	85S	-			
Werveling			Ik heb Moeite met: herkennen, kennen en weten. Met Ik ervaar mezelf als menselijk. Met Zakelijke en artistieke ontwikkelingsaspecten	Ik heb een Eigen vormgeving van eigen symboliek	
-	-	-			
-	-	-			
-	-	-			
86D	-	-	Ik heb Moeite met mijn eigen fysieke innerlijke basis, met mijn Fysieke ontwikkelingsaspecten		
-	-	-			
87S	-	-			
87S	87S	-			
87S	-	-	Ik heb Moeite met mijn eigen grenzen, met Ik kijk vanuit mijn innerlijke kern naar buiten, tegelijkertijd onderscheiden van en verbonden met mijn omgeving, met sociale ontwikkelingsaspecten		
87S	-	-			
-	-	-			
			Ik heb een Eigen vormgeving van eigen symboliek		

EBL LAAG E
OVER HET VERHAAL VERTELLEN
Gebied E FIGUUR Thema, Taak

E1 FIGUUR

nu is de tekenaar (Kleuter) in staat om met alle GE een verhaal over een verhaal te maken. Hij of zij kan plannen, fantaseren en de waarheid verdraaien, verfraaien en verdichten in de tekening

Bijlage

5: Samenvatting interviews

INTERVIEW BEELDEND THERAPEUT (21-11-11)

Interviewer: Jessica van Vugt

Geïnterviewde: Annette Cahn

Functies:

De geïnterviewde heeft een studie afgerond als beeldend therapeut en al vele jaren ervaring met het werken met kinderen binnen verschillende settings. Sinds 1,5 jaar is Annette Cahn werkzaam in een forensisch psychiatrische instelling voor *SGLVG cliënten*. (sterk gedragsgestoorde, licht verstandelijk gehandicapte cliënten)

Hoewel zij niet meer werkt met seksueel misbruikte kinderen heeft zij hier wel een jaar of 10 de nodige ervaring mee gehad in het verleden. Binnen de praktijk waarin zij gewerkt heeft, heeft zij ervaring met licht verstandelijke gehandicapten. Bij deze kinderen was de diagnose seksueel misbruik al gesteld voordat ze binnen de therapie werden aangemeld.

Binnen haar praktijk maakte Annette Cahn een combinatie tussen spel en beeldende therapie. Binnen het interview zet zij uiteen waarom ze koos voor deze combinatie.

Samenvatting interview:

Binnen het interview geeft Annette Cahn aan, dat seksueel misbruik binnen de therapie een delicaat onderwerp is, waarbij er voorzichtig moet worden omgegaan met het trekken van conclusies. Het is belangrijk om meer informatie te verkrijgen van de cliënt en deze naast elkaar te leggen en dan nog blijft het lastig om conclusies te trekken. Naar haar mening is het dan ook niet te doen om het medium beeldend op zichzelf in te zetten voor diagnose van seksueel misbruik bij kinderen.

Behoefte aan onderzoek:

Annette Cahn, zet binnen het interview uiteen dat het nuttig is om onderzoek te doen naar seksueel misbruik in tekeningen. Zij kaart daarbij aan dat, hoe meer gegevens je hebt, hoe beter en noemt dit een open deur. Naar haar zeggen is er nog weinig bekend in de literatuur en zoek je, je suf naar handvatten om met deze kinderen te werken. Het is een ontzettend moeilijke doelgroep en er bestaan weinig richtlijnen. Hierbij heeft zij het over kinderen, volgens haar is er over seksueel misbruik bij vrouwen veel vakliteratuur te vinden. De rede hiervoor, is volgens haar mede te verklaren door het taboe dat er nog steeds rust op het praten over seksueel misbruik bij kinderen. Het is een moeilijk en gevoelig onderwerp waar mensen niet altijd mee willen werken, ook therapeuten niet. Dit taboe moet er volgens haar af en daarom staat zij achter dit onderzoek. Hoe transparanter, hoe meer er komt, hoe meer bespreekbaar het wordt, hoe veiliger de wereld wordt.

Risico groep: Lichtverstandelijke gehandicapten kinderen

Vanuit haar ervaring geeft zij aan dat lichtverstandelijke gehandicapten een kwetsbare groep is om slachtoffer te worden van seksueel misbruik. Binnen de therapie is dit een lastige en diffuse groep. Omdat deze kinderen vaak niet goed in staat zijn om gewoon psychotherapie te volgen is dit een interessante groep voor de beeldende therapie.

Bruikbare methode:

Annette Cahn kaart aan, dat hoe vaker je als therapeut in aanraking komt met seksueel misbruik bij kinderen hoe meer je opmerkt dat het bij niemand hetzelfde is. Hierbij heeft zij dan ook een eigen methode ontwikkeld welke voor haar het beste werkt. Deze methode is tot stand gekomen door literatuur onderzoek, ervaringen en gesprekken met collega's. Binnen haar eigen methode zijn er volgens haar heel veel mogelijkheden en volgt zij geen module waarbij de structuur is vastgelegd. Annette Cahn past haar methode aan op het individu. Zo vraagt zij soms in het eerste gesprek naar wat het kind is overkomen, als het kind 'nee' zegt, dan is het voor haar ook klaar. Zij kaart aan dat zij het kind een opening geeft maar het kind daarin zelf de baas laat zijn. Het belangrijkste in het behandelen van het kind met seksueel trauma vindt zij dan ook: de macht terug geven aan het kind. Het kind is machteloos geweest tijdens het misbruik

en moet worden gesteund door de macht terug geven. Zij geeft aan dat als er een klik en contact is met het slachtoffer, je ook heel snel toe de point komt en niet af wacht tot het kind er zelf toe komt, maar het echt op weg helpt daarmee. *“Je kunt bij mij kwijt wat je nodig hebt. Wil je dat niet dan doen we het op een ander moment wanneer jij dat nodig vindt.”*. Zij werkt daarbij *cliënt centered*. Een bepaald instrument voor het behandelen van het seksueel trauma gebruikt Annette Cahn niet.

Werkwijze:

Binnen de werkwijze geeft Annette Cahn aan dat zij een combinatie maakt tussen een begeleidende en leidende houding. Zij zet de cliënt hierin centraal maar geeft aan dat zij zelf leidt. De leiding geven aan een kind binnen de therapie is naar haar zeggen niet veilig. Binnen haar werkwijze werkt zij gestructureerd. In het werken met deze kinderen werkt zij met zowel drama als beeldend en spel. Zij zet teken mogelijkheden in, boetseermateriaal maar ook werken met zand, playmobile, bouw materiaal, knuffels, rollenspel enz. Zij maakte hierbij gebruik van alle kanten die zij opkon en die de cliënt aangaf. Binnen het werken met deze kinderen geeft zij aan breed georiënteerd te zijn wat naar haar zeggen in de praktijk zo gegroeid is.

Kenmerken van seksueel misbruik in spel:

Binnen het spel van seksueel misbruikte kinderen geeft zij aan dat het opvallend is dat er altijd een factor aanwezig is van macht en onmacht en het misbruikte kind in het spel altijd een controlerende positie heeft. Hierbij geeft Annette Cahn de macht terug aan het kind binnen een veilig spel, waarin het kind kan bepalen wie en wat het wil zijn vervijfvoudigd in belangrijkheid. Belangrijk daarbij is om helderen en duidelijke grenzen te stellen zodat het niet uitloopt op een nare ervaring. Zij vertelt dat kinderen die seksueel misbruikt zijn vaak helemaal niet tot spelen komen. 'Dat als het ware niet meer kunnen'. Vanuit ervaring geeft zij aan dat seksueel misbruikte kinderen weinig vreugde hebben, ook in spel is dit volgens haar niet zichtbaar. Voor haar is dan ook het voornaamste doel van de therapie gericht op het terughalen van de vreugde, de wil tot ontdekken en het opdoen van succeservaring en niet het verwerken van het trauma.

Als voorbeeld geeft zij een meisje dat altijd hetzelfde figuur speelde, welke zij ontleende aan haar positieve indrukken van buitenaf, van een mooi rolvoorbeeld van zo wil ik worden. Binnen de therapie ging het meisje dit alvast spelen. Hierin zag Annette Cahn haar glimmen, wat leidde tot een succes ervaring. Dit versterkte zij door fotografie als middel in te zetten. Volgens haar kan de therapeut verder weinig doen. Zo geeft zij aan dat de therapeut de context van het leven van het slachtoffer niet kan veranderen maar wel een extra bodempje kan bieden.

Kenmerken van seksueel misbruik in beeldend vormgeven:

Volgens Annette Cahn vallen binnen bepaalde oefeningen dingen op. Zo valt het op dat bij het maken van drie zelfportretten (welke in beweging werden gemaakt) vaak bij de eerste een opgewekt hoofd wordt getekend, het tweede hoofd wordt al anders en het derde hoofd gaf weer zoals het kind zich wezenlijk voelde. Het misbruikte kind laat volgens haar vaak een ander beeld aan de buitenwereld zien, van bijvoorbeeld overacting, op de tenen lopen en ervaren ze moeite om zichzelf te zijn. Doormiddel van de drie zelfportretten komt het kind bij het onderliggende beeld. Volgens haar wordt dit door de cliënt vaak als confronterend ervaren. Zo vindt de cliënt de tekening vaak lelijk en wil hem niet hebben. Annette Cahn geeft ook aan dat niet alleen de uitdrukking van de portretten veranderd maar ook het materiaal keuze. Het eerste portret begint met krijt, welke de meeste intentie en beweging bevatte. Het tweede portret wordt vormgegeven met acryl en de derde met een waterige verf, dit materiaal bereikt volgens haar eerder de emoties. Het gaat letterlijk lopen en druipen.

Een ander voorbeeld geeft zij van een jongen die allerlei gesloten vormen vormgaf. Een vrachtwagen zonder deur en ramen. Een symbool voor geen 'ingang' kan analoog zijn aan de ingangen van de mens. Volgens haar is dit onder andere een signaal dat er iets niet klopt. Zij geeft daarbij aan dat het van alles kan zijn en niet per definitie duidt op een trauma. Aan zowel dit soort beeldelementen als aan het ontbreken van vreugde in het spel is volgens haar een wezenlijk verschil met 'gezonde' kinderen te zien.

Een ander opvallend beeldelement wat zij binnen het interview aankaart was dat de seksueel misbruikte kinderen waarmee zij gewerkt heeft veel rastervormen in hun tekeningen vormgaven. Zo geeft zij het voorbeeld van een doelnets, op een voetbalveld wat veel weg had van tralies, maar ook spijltjes,

afasteringen, schuilplaatsen, hekjes, holletjes erin met een hekje ervoor en daarmee een wens uitdrukken om iets dicht te kunnen maken, kwam vaak voor. Andere opvallende aspecten die zij noemde: veel rood en zwart, doorkrassen van bepaalde beelden en haren overeind, grote oren en het soms missen van lichaamsdelen, dus geen handen of geen voeten. Ook beelden van grote en of rode handen zijn volgens haar een duidelijk signaal van geweld (welke niet seksueel hoeft te zijn). Zij spreekt over het veelal vormgeven van diffuse, nare beelden waar geen touw aan vast te knopen valt en welke bestaan uit laagjes over elkaar.

Wat de kinderen overkomt, mag er eigenlijk “niet zijn” het ontbreken van transparantie zie je dan ook vaak in deze tekeningen. Een thema dat veelvuldig vormgegeven wordt, door deze kinderen is volgens haar: schaamte.

Omgaan met vermoedens:

Bij verdenking van seksueel misbruik benadrukt zij veelvuldig het belang van het serieus nemen van de verdenking en er ten opzichte van de cliënt niet te zwaar op in te spelen. Zij probeert haar vermoeden te verduidelijken door vragen te stellen en te focussen op meerdere opvallende dingen die door de cliënt worden geuit. Zij geeft aan dat signalen vaak meerdere malen, soms op verschillende manieren, terugkeren binnen de therapie. Het is dan ook belangrijk volgens haar om een goed en duidelijk archief bij te houden zodat je deze nog eens terug kan pakken. Als er langere tijd signalen worden gegeven door de cliënt is het volgens haar belangrijk om door te pakken. Zo zegt zij dat je het kind niet kunt laten bungelen. De vervolg stap die zij onderneemt is naar eigen zeggen afhankelijk van de context waarin het kind leeft en word aangemeld. Als een kind bijvoorbeeld door de GGZ wordt aangemeld gebruikt zij de GGZ als aanspreekpunt, zodat zij er zeker van is dat het kind de nodige veiligheid heeft. Zij geeft aan dat als zij zich zorgen maakt zij dit niet in haar eentje wil oplossen maar dat zij altijd de context van het kind in de gaten houdt om de veiligheid te waarborgen. Bijvoorbeeld bij een onveilige thuis situatie zal zij ook minder snel de ouders hierin in vertrouwen nemen.

Iets wat Annette Cahn altijd wil vermijden is het uitoefenen van druk. Dit noemt zij gevaarlijk omdat je dan de rol van de dader over gaat nemen. Wel probeert zij de kinderen uit te nodigen. Belangrijk noemt zij dat je bij verdenking niet meteen je conclusies moet trekken. Het is daarnaast ook een gevoelig gebied dat je voorzichtig moet betreden. Zij geeft aan dat mensen het gewoon niet willen, dat seksueel misbruik er is en dus zul je als je iemand in vertrouwen neemt rekening moeten houden met de mogelijkheid dat de ontvanger van het nieuws hier moeilijk mee om kan gaan. Zij geeft aan het onderwerp nooit naast haar neer te leggen en altijd tegen het taboe te blijven strijden en daarmee een weg zal vinden om er voor te zorgen dat het kind gehoord word.

Als laatste wil Annette Cahn nog opmerken dat het ontzettend belangrijk is dat je als behandelaar zeker weet dat het seksueel misbruik is gestopt, ofwel nog steeds plaatsvindt. Als dit laatste het geval is, kan behandeling een contra indicatie zijn en dus onveilig.

Observatie:

Zij geeft aan zelf weinig ervaring te hebben met openbaring van seksueel misbruik in tekeningen als zodanig dat er tijdens een tekening iets te herkennen was waarover een gesprek ontstond en wat tot gevolg zou hebben dat het ‘geheim’ naar buiten kwam.

Binnen het werken met de omschreven doelgroep bestond er volgens haar weinig spontaniteit. Annette Cahn geeft aan dat zij veel gebruik maakt van krastekeningen met linker hand en rechter hand. Dit zet Annette Cahn in omdat, wat er speelt op die manier naar boven komt en een weg vrijmaakt waardoor de cliënt vaak zelf tot vormgeven kwam. De cliënt had hierin de leiding. Zij geeft aan dat zij soms gebruik maakt van ontwikkelde instrumenten in de observatie zoals onder andere; maak je familie in dieren, (Tijsseling, I. 2004), en een huis, boom, mens tekening (John N. Buck, 1947). Dit deed zij niet standaard. Zij vertelt dat zij niet puur werkt via een instrument in de observatiefase maar gebruikt maakt van haar eigen al doende ontwikkelde werkwijze. Daarbij kaart Annette Cahn aan, dat zij veel waarde hecht aan bijscholing en het op de hoogte blijven van de vakliteratuur.

INTERVIEW BEELDEND THERAPEUT (29-11-11)

Interviewer: Jessica van Vugt

Geïnterviewde: anoniem (hierbij vermeld als Mevr. B)

Functies:

Mevr. B werkt als beeldend therapeut binnen een multidisciplinair team bij Triversum, centrum voor kinder- en jeugdpsychiatrie. Maar ook daarbuiten heeft Mevr. B veel ervaring opgedaan met het werken met kinderen. Al lange tijd is Mevr. B werkzaam binnen Triversum met de doelgroep kinderen en geeft aan dat er af en toe kindslachtoffers van seksueel misbruik voorkomen. Mevr. B zegt aan dat er binnen de behandeling vermoedens kunnen ontstaan van seksueel misbruik maar dat deze problematiek over het algemeen niet voorop staat en dat de kinderen daar niet specifiek op binnen komen. Uitingvormen van seksueel misbruik zijn volgens Mevr. B dan ook zeer gevarieerd. In de loop van de behandeling wanneer deze vermoedens van mogelijk seksueel misbruik ontstaan word hierop doorgepakt om erachter te komen of deze vermoedens juist zijn.

Samenvatting interview:

Binnen het interview geeft Mevr. B een beeld over hoe vaak seksueel misbruik zich voordoet binnen haar werk. Ze geeft daarbij een indicatie met behulp van de afdeling waar ze op werkt. Die afdeling bevat zestien kinderen. Daarvan behandelt Mevr. B vier a vijf kinderen gedurende een jaar. Bij maximaal één van die vier of vijf kinderen is sprake van vermoedens van seksueel misbruik.

Behoefte aan onderzoek:

Mevr. B geeft aan positief te staan tegenover onderzoek naar het onderwerp seksueel misbruik en beeldende therapie. Wel zegt Mevr. B hierbij dat ze het ingewikkeld vind als het heel erg word toegespitst op alleen tekeningen. Hierbij geeft zij aan dat het belangrijk is dat er onderzoek word gedaan naar de *signalen* van seksueel misbruik binnen de beeldende therapie en dat dit volgens Mevr. B waarschijnlijk niet alleen in de tekening gaat zitten. Volgens haar zouden we signalen missen als er teveel op het kijken naar alleen beeldend werk wordt toegespitst.

Signalen van seksueel misbruik:

Signalen zitten hem volgens Mevr. B vaak in de manier waarop een kind zich in dit geval tot de therapeut verhoudt en zich door de ruimte begeeft. Hoewel er aan deze signalen volgens Mevr. B ook andere problemen ten grondslag kunnen liggen zijn deze signalen belangrijk om te onderzoeken en de oorzaak ervaren te herleiden. Als voorbeeld geeft Mevr. B; een kind dat de neiging kan hebben om bij je op schoot te komen zitten of juist helemaal niet; een kind wat probeert om niet in beeld te komen of een beeld dat over hem zelf gaat weg te maken; een kind wat probeert om dingen heel erg technische aan te pakken. Het gaat er volgens Mevr. B om hoeveel een kind van zichzelf laat zien in interactie met het materiaal *en* de therapeut.

Mevr. B kaart aan dat door het nooit systematische bijhouden het moeilijk is om te zeggen welke signalen zij specifiek acht voor slachtoffers van seksueel misbruik. Hierbij geeft Mevr. B aan de neiging te hebben om te zeggen dat in ieder geval afstand versus nabijheid en de omgang hiermee een belangrijk item is bij deze kinderen. Als voorbeeld hiervoor noemt Mevr. B dat het kind materiaal ertussen kan plaatsen of letterlijk op afstand kan houden waardoor er letterlijk geen lichamelijk contact met het materiaal wordt toegelaten. Of een kind dat juist over zijn eigen grenzen heen walst en letterlijk in het materiaal duikt. Het overall smeren van vingerverf, bijvoorbeeld aldus, Mevr. B. Mevr. B neemt aan dat het item van afstand en nabijheid binnen de relatie met de therapeut en het medium overeenkomt.

Aftand en nabijheid.

Mevr. B geeft aan dat ze heel goed probeert de grenzen van het kind af te tasten. Als het kind geen duidelijke grenzen heeft geeft ze aan goed bij zichzelf na te gaan wat voor haar goede grenzen zijn en deze grenzen vervolgens zelf te gaan stellen voor het kind.

Hierbij is het volgens Mevr. B belangrijk om de juiste afstand aan te nemen en ervoor te zorgen dat je als therapeut niet over de grenzen van het kind heen gaat, omdat deze de grenzen niet zelf aangeeft. Het gevaar bestaat erin dat je gaat herhalen in wat het kind is overkomen en daarmee de dadertrol op je

neemt. Om deze rede hecht Mevr. B veel belang aan het goed aftasten van waar de grenzen van het kind zouden moeten liggen en dit in oogschouw nemen.

Op de vraag hoe Mevr. B dit vormgeeft binnen een sessie, geeft Mevr. B aan dat ze zal proberen om zichzelf heel erg bewust te zijn van wat een kind bij haar oproept. Als voorbeeld hiervan noemt Mevr. B overdracht/ tegenoverdracht. Waarna ze vervolgens in de taal van het kind het kind hier iets over terug geeft, gebruikmakend van het medium. Volgens Mevr. B klinkt dit abstract maar is het afhankelijk per individueel kind. Zoals Mevr. B al eerder aangaf zal het ene kind heel erg over je grenzen gaan terwijl het andere kind juist heel erg de afstand bewaard. Beide gedragingen kunnen volgens Mevr. B uitingen zijn van hetzelfde probleem.

Een duidelijk beeld van hoe Mevr. B binnen de behandeling omgaat met deze afstand en nabijheid zette ze uiteen in het volgende voorbeeld. Volgens Mevr. B trekt het ene kind zich terug in zijn schulp en houdt daarbij zowel de therapeut als het medium op afstand. Hiermee wil het kind zichzelf niet laten zien en vastleggen in het materiaal. Andere kinderen zullen juist alles toelaten. In beide gevallen probeert Mevr. B om het kind daarvan bewust te maken en kijkt daarbij of er tot een andere afstand versus nabijheid kan worden gekomen. Waarbij het kind de controle wat meer in eigen hand kan nemen en wat meer nee kan zeggen. Of juist het tegenovergestelde namelijk, de controle wat meer kan loslaten en de therapeut wat meer toe kan laten. Hierin heeft Mevr. B een leidende houding. Deze leidende houding bestaat volgens Mevr. B niet uit het geven van ordes, maar door bij zichzelf na te gaan wat gezond zou zijn en dat leidend laten zijn.

Methode:

Mevr. B geeft aan niet te werken vanuit één behandelmethodiek maar vanuit een methodiek die door eigen ervaring en bestaande vakkennis is vormgegeven. Hierbij kaart Mevr. B aan dat er niet één specifieke methode bestaat in het werken met seksueel misbruikte kinderen. Onderzoek hiernaar is volgens haar nog onderbelicht. Mede hierdoor combineert Mevr. B verschillende vakkennis en ervaring met elkaar.

Ook binnen het observeren van vermoedens geeft Mevr. B aan geen bepaald instrument te gebruiken. De methode die ze hierbij inzet is het zoveel mogelijk gebruik maken van verschillende materialen en het aan bod laten komen van verschillende manieren van werken. Dus als een kind er zelf voor kiest om heel erg de controle te pakken in de keuzes die hij of zij maakt betreft de technieken en materialen, dan probeert Mevr. B daar altijd hele andere manieren van werken en materialen naast te zetten. Dit om een breed beeld te krijgen, goed te kunnen observeren en het kind een breed scala aan ervaringen op te laten doen. Dus als het kind voor steeds dezelfde manier van werken kiest en dat is zijn oplossingsstrategie, dan gaat Mevr. B het kind een andere oplossingsstrategie aanbieden. Het volgende voorbeeld verduidelijkt dit. Als een kind kiest voor potlood, liniaal het uitgummen, het nog een keertje proberen en steeds alleen maar werken op papier, probeert Mevr. B om een heel tactiel materiaal aan te bieden en te kijken hoe het kind hierop reageert. Hieraan toetst ze haar vermoedens en op grond daarvan kan Mevr. B andere dingen gaan aanbieden.

Seksueel misbruik in werken in het medium

Volgens Mevr. B valt het op dat binnen het werken met beeldende materialen die weinig structuur bieden deze kinderen zich eerder lijken te verliezen of helemaal niet lijken te willen beginnen. Bijvoorbeeld met het werken met vingerverf, ecoline of klei. Bij Mevr. B gaan er dan ook alarmbellen rinkelen als hier iets in zichtbaar word. Als we het hebben over onderwerp heeft Mevr. B de neiging om te zeggen dat seksueel misbruikte kinderen zich binnen het medium minder met mensfiguren bezig houden. Ze benadrukt hierbij dat dit meer een aanname is dan dat het getoetst is. Daarnaast geeft Mevr. B aan dat ze het gevoel heeft dat kindslachtoffers van seksueel misbruik vaker de neiging hebben om *weg te maken*. Om iets tevoorschijn te laten komen en vervolgens weer weg te maken. Of te wel, verstoppend, verbergend te werken. Lagen over elkaar, wegkrassen, zelfs weggooien en daarmee wegmaken wat belangrijk is. Wat betreft beeldelement vindt Mevr. B het lastig om hier iets over te zeggen.

Op de vraag of seksueel misbruik voornamelijk te zien is door interactie met het materiaal of door wat het kind vorm geeft, vraagt Mevr. B zich af of dit niet afhangt van verschillende omstandigheden. Hierbij kaart ze aan dat het tekenen, en dus lineair en verhalend werken volgens haar een meer rationele aanpak vraagt en dat dit afhangt van het niveau van het kind. Daarnaast geeft Mevr. B aan dat ook het afhangt van het feit of het kind afstand van de ervaring heeft genomen en er over kan vertellen of niet. Als het kind nog erg in de beleving zit, in de ervaring van het overspoelen geeft Mevr. B aan dat de signalen meer gaan

zitten in de hantering van het materiaal en de manier van werken. Dit noemt zij pre-verbaler, waarin het, het kind *overkomt*. Het uiten in de vormgeving gaat volgens Mevr. B meer over al dan niet bewust of onbewust het verhaal vertellen en de *wil* van het kind.

Hierbij verwacht Mevr. B dat het *overkomen* voornamelijk voorkomt in de overspoelings-fase (waarin het misbruik nog gaande is) en naarmate er meer afstand van de ervaring is genomen de mogelijkheid groter is dat het verhaal op wat voor manier dan ook 'verteld' word.

Een ander aspect dat Mevr. B hierbij betreft is dat het volgens haar misschien ook iets zegt over of het seksueel misbruik nog gaande is of niet en of het kind al in een veilige omgeving zit waarin er ruimte is om het verhaal te gaan vertellen.

Mevr. B beaamt dat seksueel misbruikte kinderen onder ander moeite hebben om zichzelf neer te zetten en dat ze eerder de neiging zullen hebben de omgeving neer te zetten. Dit is echter niet alleen een teken van seksueel misbruik, want ook andere problematiek kunnen deze zelfbeeldproblemen veroorzaken. Volgens Mevr. B is dit ook afhankelijk van de leeftijd waarop het misbruik heeft plaats gevonden, hoe veilig de situatie daarvoor was en wat het kind voor die tijd al had ontwikkeld. Met andere woorden of het kind al een Ik-basis had ontwikkeld om op terug te vallen?

Omgaan met vermoedens:

Belangrijk is het volgens Mevr. B om vermoeden van seksueel misbruik terug te geven aan het team. Waarin er gezamenlijk gekeken word of er andere signalen zijn, de signalen die er zijn onderzocht worden en het mogelijk inschakelen van een systeemtherapeut om meer duidelijk te krijgen. Als het vermoeden bestaat dat het seksueel misbruik zich in de thuissituatie afspeelt gaat er een molen draaien om de veiligheid van het kind te waarborgen. Volgens Mevr. B is beeldende therapie in dat geval geen contra indicatie maar is het belangrijk dat er anders gewerkt gaat worden. Hierin geeft Mevr. B aan wel leidend te zijn en niet het kind te volgen in wat hij of zij laat zien, maar eerst alleen maar een veilige situatie te scheppen. Hierin zal Mevr. B alleen maar stucturende veilige manieren van werken aanbieden. Het seksueel misbruik komt hier ook thematisch niet aan de orde en ook niet in het appel dat het materiaal doet. De focus ligt dan op: hier is het veilig, want hier worden jouw grenzen gerespecteerd. Als je als therapeut weet dat het seksueel misbruik nog gaande is heb je de plicht om te handelen. Anders creëer je volgens Mevr. B geen veiligheid en ga je over de grenzen van het kind heen. Je laat het kind dan binnen de therapie iets uiten en neerzetten terwijl je niet helpt met het hierbuiten oplossen.

Verschil met andere kinderen:

Kinderen met contactproblemen hebben ook een probleem met het thema afstand versus nabijheid. Volgens Mevr. B zullen deze kinderen bijvoorbeeld juist heel veel afstand bewaren. Kinderen met een stoornis in het autisme spectrum en kinderen met een hechtingstoornis hebben op dit gebied ook problemen. Het is belangrijk om te weten wat de oorzaak is van het gedrag, aldus Mevr. B. Als het te maken heeft met seksueel misbruik dan moet je inderdaad eerst gaan kijken of de situatie veilig is om vervolgens aan de slag te gaan. Bij kinderen met een hechtingstoornis ligt de nadruk volgens Mevr. B meer in de relatie. Bij deze kinderen probeert Mevr. B juist om in die relatie te gaan werken. Kinderen met stoornis in het autisme spectrum zijn vaak heel bang voor dingen die dichterbij komen zoals, vieze vingers. Omdat dit een ander oorzaak heeft gaat Mevr. B hier anders mee om, in dit geval meer uitdagend. Deze zelfde uitingen van gedrag met verschillende oorzaken kan heel verwarrend zijn, aldus Mevr. B. Het verschil zit hem volgens Mevr. A in het gevoel deze kinderen teweeg brengen. Het voelt anders. Mevr. B geeft aan dat het fijn zou zijn als er onderzoek hiernaar komt. Bij het seksueel misbruikte kind ervaar je niet het item aantrekken en afstoten, zoals bij kinderen met een hechtingstoornis, maar het thema afgrenzing. Hoewel de verschillen er dus wel zijn, kan dit er in het werken hetzelfde uitzien. Volgens Mevr. B gebeurt er alleen in de relatie iets anders. Bijvoorbeeld een kind met een stoornis in het autisme spectrum stoeit meer met zichzelf waarbij je als therapeut voelt dat hij of zij gewoon de controle wil houden. Bij een seksueel misbruikt kind voel je als therapeut dat daar over zijn of haar grenzen is heen gegaan, aldus Mevr. B. Op de vraag of dit ook meer gepaard gaat met angst antwoordt Mevr. B: Bij het autistische kind is er meer de hele resolute weigering, waarbij het wel angst voelt, maar wat meer binnen het kind zelf blijft. Bij het kind dat seksueel is misbruikt komt de angst volgens Mevr. B meer in de relatie terecht tussen kind en omgeving.

Aanvoelen:

Volgens Mevr. B is het belangrijk dat je de ruimte neemt om te voelen wat het kind met jou doet. Te voelen dat dit kind iets heel anders oproept bij jou dan kinderen met andere problematiek. Hierin zit volgens Mevr B het verschil. Je voelt bij deze kinderen meer de angst, het grenzeloze of het sterk afgegrensde. Mevr. B zegt dat het seksueel misbruikte kind iets met je doet en dat het belangrijk is om de signalen die je bij je zelf voelt heel erg serieus te nemen. Dit komt binnen elke leeftijdsfase voor, aldus Mevr. B.

INTERVIEW BEELDEND THERAPEUT (02-12-11)

Interviewer: Jessica van Vugt

Geïnterviewde: anoniem (hierbij vermeld als Mevr. C)

Niet alles uit het interview bleek geschikt om letterlijk weer te geven, daarom is met de geïnterviewde afgesproken te volstaan met de met de inleiding en de conclusie.

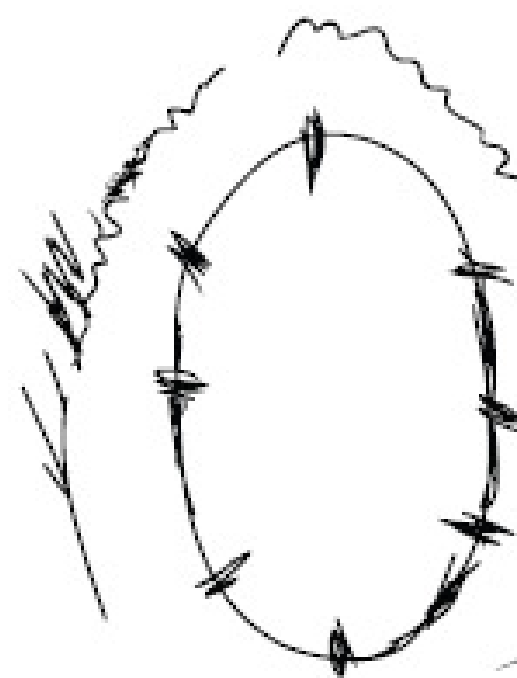
Functies:

Mevr. C was in de jaren 90 werkzaam op een LOM (leer, opvoedings, moeilijkheden) school als beeldende therapeut. In '97 is Mevr. C een eigen praktijk begonnen. Daarnaast werkt ze binnen de jeugdhulpverlening Altra in Amsterdam, Daar waar ze in het verleden ook met tieners heeft gewerkt is zij nu werkzaam met kinderen van 4 tot 12 jaar. Ook heeft Mevr. C, 10 jaar ervaring opgedaan bij de Jellinek verslavingenzorg en is zij werkzaam geweest op een school voor asielzoekers. Gedurende deze praktijkervaring bij alle lagen, culturen, achtergronden en leeftijden van de bevolking hebben er altijd kinderen bij gezeten waar regelmatig vermoedens waren van seksueel misbruik.

Conclusie interview:

Volgens Mevr. C gaat het allereerst om het behandelen van de slachtoffers van het seksueel misbruik en daarnaast het voorkomen dat zij zich als daders ontwikkelen.

Zij geeft aan dat het vormgeven van seksuele aspecten in tekeningen op zichzelf niet hoeven te duiden op seksueel misbruik maar ook te maken kunnen hebben met de ontdekking van het eigen lichaam of. Daarbij doelt zij op het feit dat je als therapeut je interpretaties voorzichtig moet doen, deze goed onderbouwd en ook kijkt naar andere aspecten dan alleen de tekening. De interactie, het relationele, het fysieke en de motoriek naast de tekeningen zelf, zijn alle erg belangrijk. Zo zijn tekeningen op zichzelf maar een onderdeel volgens Mevr. C en moet er gekeken worden al deze aspecten samen bij het thema seksueel misbruik.

Tekenen? **Tekenen!**

